

J

E Z I K

in

lovstvo

70

999500140

ISSN 0021-6933 LETNIK XXXIX 1993/94 ŠTEVILKA 7-8

VSEBINA

Razprave in članki	309	<u>Tatjana Komarova</u> <i>Širjenje besednega sestava sodobnega ruskega jezika</i>
	321	<u>Roman Rozina</u> <i>Svetinova Tibetanska knjiga mrtvih in postmoderna</i>
Jubileji	329	<i>Ob osemdesetletnici Rozke Štefan</i> <i>(Bibliografija Rozke Štefan)</i>
Metodične izkušnje	337	<u>France Žagar</u> <i>Predstavljanje in vadenje slovnicih oblik</i>
	341	<u>Irena Stramljič-Breznik</u> <i>Umetnostno besedilo kot izhodišče za obravnavo besedotvorja v osnovni šoli</i>
Pogledi in mnenja	346	<u>Peter Weiss</u> <i>Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika</i>
	351	<u>Marja Bešter</u> <i>Kako pisati imena zdravil: z veliko ali malo začetnico?</i>
Ocene in poročila	354	<u>Zoltan Jan</u> <i>Italijanska študija Lojzke Bratuž o slovenskih pridigah goriškega nadškofa</i>
	358	<u>Majda Stanovnik</u> <i>Pretnarjevi prevodi Learovih limerikov</i>
	362	<u>Marja Bešter</u> <i>Renata Zadravec-Pešec: Pragmatično jezikoslovje</i>
	364	<u>Barbara Baloh</u> <i>Jelka Morato-Vatovec: Veselo v slovenščino</i>
	367	<u>France Žagar</u> <i>Kako naj vrnemo smisel uram materinščine</i>
Prejeli smo v oceno	369	

Jezik in slovstvo

Letnik XXXIX, številka 7-8
Ljubljana, junij 1993/94

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Aleksander Skaza, Jože Pogačnik, Marko Juvan, Miha Javornik (slovstvena zgodovina), Zinka Zorko, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Lojze Tomc

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina 1200 SIT, cena posamezne številke 200 SIT, dvojne številke 250 SIT, za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 600 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2100 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, revija šteje med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5%-ni davek od prometa proizvodov.

Tatjana Komarova

UDK 808.2-086"19"

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Širjenje besednega sestava sodobnega ruskega jezika

Besedišče je najbolj dinamična jezikovna raven, zato se prav v njem najočitneje odražajo spremembe na različnih področjih življenja. Družbene razmere, v katerih živi knjižni jezik, močno vplivajo na to, kako hitro in v kateri smeri se ta jezik razvija: opazni so premiki v besedno-frazeološkem sestavu, v besedotvorju in skladnji; nekateri odseki slogovne zgradbe prihajajo v prvi plan, drugi se umikajo v ozadje, spreminja se jezikovna norma.

Preskok iz enega zgodovinskega obdobja v drugega, kakršnega pravkar doživlja ruska družba, razpad totalitarne države in nastajanje novih državnih tvorb na tem prostoru, konec centralistično-administrativnega vodenja države, razkrajanje socialnih, gospodarskih in ideoloških temeljev družbenega življenja, kakršni so se izoblikovali v minulih 70 in več letih, proces demokratizacije te družbe, nastajanje novih gospodarskih odnosov – posledica vsega tega je tako naglo spreminjanje besednega sestava, da mu ne morejo slediti ne samo slovnica knjižnega jezika, marveč tudi slovaropisci, katerih naloga je samo ugotavljati in evidentirati spremembe na tem področju.

Temeljit opis in osmišljenje sedanjih jezikovnih procesov je stvar prihodnosti, v tem članku bomo skušali nakazati samo nekatere spremembe, ki potekajo na besedno-pomenskem polju.

Za sodobni ruski jezik je najbolj značilno razraščanje sestavin iz »prostorečja«, in to ne samo na ravni besedišča, ampak tudi v glasovju in oblikah. Vdor »prostorečja« v leposlovna besedila, publicistiko in pogovorni jezik priteguje nenehno pozornost raziskovalcev jezika. Nekateri med njimi so prepričani, da ruski jezik prav sedaj doživlja novo obdobje »demokratizacije«.

Vsiljuje se primerjava s porevolucijskim obdobjem v razvoju ruskega jezika, ko je poplava žargonskega besedišča in drugih neknjižnih sestavin pomenila resno nevarnost za jezik z bogatim kulturnim izročilom, ki je zunaj tega jezika prenehalo obstajati. V tistem času je šlo za namerno »preproščanje« jezika, češ da je to »skrb za preprostega, malo izobraženega človeka«, ob tem moramo upoštevati še prepovedi in omejitve ideološke narave, in posledica obojega je bila izločitev vseh besed, ki so bile povezane z »bivšo«, »tujo« družbeno ureditvijo, s krščanskim svetovnim nazorom in z bogoslužjem, z »buržoazno idealistično filozofijo«. Jezik leposlovja je postal preprostejši, znižala se je njihova umetniška raven: dolga leta poslej je kultivirano

govorjenje veljalo za nekaj slabega, izdajalo je človeka, ki ni »naš«, uporaba simbolov v pesniškem jeziku je dobila pečat nečesa, kar se ne da razumeti. Pri tem pa merilo tega »preproščanja« ni bila lepota poetičnega, resnično ljudskega jezika, ampak je tako vdiral v literaturo novi mestni žargon, v katerega so se mešale prvine slenga »krasnoarmejev« in »matrosov« (даёшь, недорезанный буржуй, отвали, полундпа, заливай баки ipd.), jezik revnih mestnih četrti, jezik ukazov in razglasov, jezik sestankov, obvestil in uradniških listin.

A. Platonov, pisec Čevengura in Kotlovana, je mojstrsko ujel pošastnost tedaj vladajočega jezikovnega sloga, v katerem sta se spojila razbrzdano »prostorečje« in papirnato prazni uradniški jezik. O tem jeziku pravi Josif Brodski, da je bilo to pričevanje »o narodu, ki je postal v nekem smislu žrtev lastnega jezika,« in o jeziku, »ki je pokazal, da je sposoben ostvariti izmišljeni svet, postal pa je odvisen od slovnice«.

Začetek novega razvoja na spirali »žargonizacije« ruskega knjižnega jezika povezujejo z nastopom »glasnosti« in »perestrojke«. Lahko bi našli kar nekaj vzrokov, ki so vplivali na naglo širjenje »prostorečja« ali »jezika dna«, zlasti žargona tatov, latovščine in sploh besedja nižjih slogovnih plasti. Med temi vzroki so skrajna družbena nestabilnost, naraščanje kriminala, razpad na znanstvenem, izobraževalnem in kulturnem področju. Svoje je pri tem opravila tudi množična politizacija družbe, upad ravni jezikovne kompetentnosti v sredstvih množičnega obveščanja idr. V novih družbenih razmerah nič ni več prepovedano, in tako so se poleg literature pisateljev disidentov in emigrantov na policah ruskih knjigarn začela v velikih nakladah pojavljati tudi dela literarnega »undergrounda«, v katerih je našla svoj odraz substandardna leksika v vsej svoji raznolikosti, po svoje pa je, do neke mere, »žargonizacijo« in »barbarizacijo« knjižnega jezika pospeševala tudi prava eksplozija publiciranja, ki jo je sprožala »glasnost«. Zaradi vsega tega se zadnja leta intenzivneje preučujejo substandardne jezikovne oblike, predvsem leksika, ki prav do pred kratkim po merilih sovjetskih jezikoslovcev še ni bila vredna znanstvene obravnave. Sam pojem substandardnih jezikovnih oblik še ni dokončno opredeljen, vključuje pa tudi pojem nekodificirani pogovorni jezik, žargon, sleng, argo in kletvice.

Značilnost sodobnega ruskega jezika je raba velikega števila vulgarnih izrazov, ki so v glavnem vzeti iz tatinskega izrazoslovja. Moderno učinkuje, da se človek postavlja s takimi izrazi v pogovoru, tudi v resnem članku ali v nastopu pred televizijskimi gledalci, veliko je tega v dialogih junakov, ki jih poslušamo v filmih ali televizijskih igrah. Tudi sleng mladih je vedno bolj podoben argoju kriminalcev.

Seveda se jezik »dna« ni rodil danes, ampak ima že bogato preteklost. Akademik D. S. Liháčov je v govorici potepuhov in tatov videl odraz svojevrstnega odnosa do sveta. »Ko človek izgovarja tako argojevske besede, s tem pokaže svoj prezir do sovražnih in škodljivih sil. Cilj argoja je posmeh tem sovražnim silam (tj. svetu poštenih ljudi).«*

Morda bi ljudje začutili odpor do teh množično uporabljanih vulgarnih izrazov, ko bi vedeli za njihov izvor. Najbolj razširjene med temi besedami, ki so pravzaprav prešle

že v splošno rabo, so: стукач (ovaduh), бабки (denar), мусор (policija), легаый (preiskovalni sodnik), вертухай (nadzornik v taborišču ali zaporu), ишачить (prez. delati), ишак, работяга, дурында (prez. delavec), работа, дело (kriminal), деловой (tat, kriminalc), заделать, урыть (ubiti), спиногрыз (otrok), бикаса, крыса, кошка, кобра (ženska), контора (stanovanje, javka, kjer se srečujejo člani tatiske tolpe).

V zvezi s pridevnikom »деловой« je zanimiva ugotovitev, da ravno s pomenom, ki ga ima ta beseda v govorici podzemlja, lahko razložimo njeno rabo v pogovornih frazah kot npr.: »Ну ты деловой!« (= »Какой нахал!«), ki jo namenimo človeku, kadar bi radi obsodili njegovo nepošteno oziroma pravilom in položaju neprimerno vedenje. (Primer: v trgovini hoče kdo priti prek vrste do pulta ali pa si z grobim odriivanjem pribori prehod skozi gnečo ipd.) Včasih pa se, nasprotno, rabi ta izraz kot pohvala za kakšno pogumno, drzno dejanje. V drugačnem sobesedilu lahko ta pridevnik seveda ohrani svoj stilno neoznačeni pomen, kakršnega ima v knjižnem jeziku.

Splošno težnjo k »zniževanju« je čutiti tudi v slogu javnih nastopov ter v političnih in literarnih debatah, ki pa zadnje čase tudi postajajo že čisto strankarske in politične. Jezikovno vsedopustnost, drzkost, izgubo nraavstvenih vodil v medsebojnem občeivanju pogosto kritično obravnavajo časopisi in revije. Izrazna sredstva, s katerimi se doseže večja ekspresivnost v teh debatah, so pogosto zožena na kletve in psovke. Tako je v polemikah ljudskih poslancev bivšega Vrhovnega sovjeta prihajalo do primerjav z izrazi iz živalskega sveta (быдло, свинья, осёл, крыса, щенок, червяки = živinče, svinja, osel, podgana, ščene, črvi), pogosteje se namesto nevtralne besede rabi groba, kar je bilo včasih možno samo v pogovornem jeziku. V javnih nastopih vse večkrat slišimo grobe frazeologizme: дать дуба, сыграть в ящик (umreti); шарахаться из стороны в сторону (zibati se); придурываться (delati se neumnega); делу хана, амба (stvar je propadla); вешать всех собак на кого-то (koga za vse krivega delati).

Zanimivo bi se bilo ob tem spomniti na droben detajl iz ruske preteklosti: v drugi Državni dumi so za eno samo rabo besede вздор (neumnost, nesmisel) govorniku vzeli besedo in mu izrekli javni opomin; ko je car Aleksander I. zvedel, da se člani Državnega sveta na sejah obmetavajo z zbadljivkami, je ukazal, naj bodo za to kaznovani in naj se jim prepove udeležba na sejah. Kot pomagalo članom parlamenta je v Angliji leta 1981 izšel Slovar parlamentarnih izrazov, v katerem, na primer, za pojem 'lažnivec' lahko najdemo 125 drugih izrazov (manipulator z resnico, nenatančen v izražanju idr.). V položajih, ko je konflikt na jezikovni ravni na tem, da se sprevrže v političen spopad, uporaba evfemizma lahko reši situacijo.

Raba ostrih izrazov v javnem nastopanju, težnja za tem, da rečemo bobu bob in popu pop, ni samo stvar govornikovega značaja, ampak do neke mere tudi svojevrstna reakcija na desetletja trajajoče vzvišeno licemersko prazno govorjenje, kakršnega so bili polni politični referati in debate. Rusi so postali kronično alergični na uradno sprejete evfemizme, ki so se rabili za prikriivanje, maskiranje nekaterih pojavov in dejstev. Tako so na primer, dolgo časa vojakom, ki so se borili v Afganistanu, rekli воины интернационалисты (borci internacionalisti), straža v taborišču zapornikov je v prevodu s sovjetskega »novoreka« bila »izpolnjevanje ustavne dolžnosti«, industrijska špijonaža zbiranje industrijskih informacij zaradi večje konkurenčne sposobnosti itd. (Ob tem se moramo spomniti na besede iz Orwellovega novoreka: uboj – nevtralizacija ali sprememba zdravstvenega stanja, tiran na oblasti – Starejši brat.)

Leksikalne spremembe so se dotaknile tudi jezika mladih. Znano je, da se moda v rabi teh ali drugih besed menjava prav tako hitro kot v oblačenju. V nekaterih mladini namenjenih publikacijah, ki vneto sledijo novostim sloga mladih, pljuskaajo na bralca pravcati slapovi izposojenk, v glavnem iz angleškega jezika, ki so se udomačile med mladimi, ni jih pa še sprejel ruski jezik in zato zvenijo tuje. Sleng mladih je poln barbarizmov tipa: чунгам, сейшн, пипл, лейбл, фэн, клип Glasbena terminologija se sploh ne prevaaja: стиль хаус, хип-хоп, техно-рейв, соул, сингл, манчестер-саунд, диск ipd.

Spremembe so nastale tudi v ruskem besedišču mladinskega slenga. Nič več se ne rabijo тёлки, чувихи telice, babe za označevanje oseb šibkega spola. Zdaj fantje dekletom pravijo тётки, пчёлы tetke ali čebele. Če je punca čudaška ali če je malo preveč popila, ji pravijo отъехавшая (od glagola отъехать odpeljati se). Dekleta pa fantom nočejo ostati dolžne in jih kličejo дядьки (дядька – stric oz. moški v letih). Če je fant imovit, lepo oblečen (упакованный, прикинутый), če ima avto (тачку), mu rečejo: Ну ты просто туз! (туз – as) ali tudi крутой ali нешуточный (strm, resen, trd, ne pozna šale). Kadar mladi govorijo med seboj, rabijo zase izraz čudak (Мы тут с одним чудаком..). To ni žaljivka in je sinonim za nekdanjega чувака. Če se zbere vesela družba, je to тусовка ali сейшн. Če se zabava ne posreči, je to парашливая тусовка (beseda je vzeta iz zaporniškega žargona: параша = stranišče, kibla v ječi), za uspelo zabavo pa se rabi izraz чумовая (kužna). Pri tem pa je zanimivo, da se je iz občevanja med mladimi izraz пресelil že tudi v čisto resne članke in sporočila: Вчера состоялась творческая тусовка театральных деятелей и кинематографистов (kot: Včeraj so gledališki in filmski delavci imeli žur). S tem seveda še ni izčrpana vsa zaloga žargonskega besedišča, ki ga danes rabi ruska mladina. Do izraza pride na tem področju tudi individualna ustvarjalnost, ko se pojavljajo bistroumne in zelo povedne besede, ki niso čisto brez šarma. Za primer navajam repliko, s katero dekle skuša pomiriti svoje prijatelje: На крайняк у нас есть пепсьюшник. Njen pomen bi lahko dešifrirali s precej dolgo frazo: »Gospodje, če je naš bar že zaprt, nam bo žejo pomagal potešiti tale avtomat s pepsi-kolo, razume pa se, da to ne bo tisto, kar bi mi radi.« Kako gospodarna je fraza našega dekleta, je več ko očitno.

Ko govorimo o množični rabi prvin pogovornega jezika in substandardne frazeologije na vseh področjih sodobnega ruskega jezika, ne smemo prezreti še ene značilnosti: emancipacijo kvantanja in preklinjanja.

Psovke, kletve, kvante (матерный язык, мат, матерщина, нецензурные слова), ki v nasprotju s splošnim zmotnim mnenjem nimajo nič skupnega z nekdanjo tatarsko-mongolsko nadoblastjo, ampak so pretežno vzete kar iz skupnega slovanskega besednjaka, vse pogosteje in vse bolj odkrito slišimo ne samo na ulici, ampak tudi s televizijskih zaslonov in filmskih platen in gledaliških odrov. Raba prostaških izrazov v leposlovnih besedilih nič več ne vznemirja, danes uporaba takega besedišča ne učinkuje več kot drzen ustvarjalni upor proti licemerski in brezspolni uradni literaturi, danes postaja jezik kletev in psovok (мат) znamenje dobrega okusa, prepoznavni znak pripadnosti kulturi elite. Legalizacija »mata« je povezana z ideološko osvoboditvijo družbe in je torej ena izmed cen, ki jih moramo plačati na poti do svobode besede, pojmovane včasih kot vsedopustnost.

Naj nam bo dovoljena krajša oddaljitev od naše teme in – da si ne bi prislužili oznake nazadnjakov – opozorimo na »upravičenost 'mata' v nekaterih zvrsteh

pogovornega jezika, ko psovanje služi kot strelvod za sproščanje prevelike psihične napetosti. V potrditev te svojevrstne regulativne funkcije preklinjanja navaja A. Žuravljov zanimivo misel iz neke angleške medicinske revije izpred sto let: »... tisti, ki je prvi na svetu opsoval svojega sorojaka, namesto da bi mu brez besed kar lepo razklal lobanjo, je s tem postavil temelj naše civilizacije.« F. M. Dostojevski v Dnevniku pisatelja razlaga, kako se šest malo okajenih delavcev pogovarja o zelo resnih stvareh. »vse svoje misli, občutke in celo globoka spoznanja pa izražajo z enim samim samostalnikom, ki je vrhu vsega še zelo zelo kratek«, počno pa to brez truda in celo s pravo polemično strastjo...

Vedeti seveda moramo, da gre tu za živi pogovor. V umetniškem besedilu pa se s temi besedami dogajajo čudne stvari. Ko se ta leksika znajde v tiskanem besedilu, izgubi velik del tiste izrazne moči, ki jo ima v govoru. Jezik umetniške literature je »odprt sistem« in umetniku je dovoljeno vse. Edino merilo za izbiro umetniških sredstev je njegov okus, ohranjanje izvirnosti in skladnosti. In tako, kot primer, znano povest Juza Aleškovskega Nikolaj Nikolajevič kljub obilici besed, ki so za rabo v sodobni družbi popolnoma neprimerne, beremo kot čisto izpoved in nas ob njej stiska pri srcu, medtem ko pri nekaterih drugih pisateljih ena sama »neliterarna« beseda vzbudi pri bralcu občutek gnusa in učinke kot prostaštvo.

Težko si je misliti, da je bil ruskim klasikom ta ljudski fenomen neznan. Najbrž jih od uporabe tega fenomena v jeziku literarnih del niso odvrčale samo cenzura in kulturne navade, ampak tudi zavest, da je govornica kletev in psovok svojevrsten semiotični obrazec, ki sam zase ne daje nikakšne informacije. V književnost ta govornica prav tako kot tudi nekatere druge šablone ni imela vstopa zaradi potrebe po samoohranitvi in zavesti, da je poslanstvo umetnosti v nečem višjem, in ne v tem, da stvari poimenujejo z njihovimi imeni. »Mat« kot marginalni, parakulturni pojav mora še naprej ostati zunaj tiskanega izročila, čeprav kot jezikovni pojav zasluži, da ga znanost skrbno preučuje. Pomisleke kot: »Kaj pa če se ljudje hočejo izražati prav na tak način?« je Josif Brodski v svojem nobelovskem govoru zavračal z mislijo: »Samo če spoznamo, da je prišel čas, ko naj bi se homo sapiens ustavil v svojem razvoju, naj literatura začne govoriti v jeziku ljudstva. V nasprotnem primeru pa mora ljudstvo govoriti v jeziku literature.« Pravzaprav književnost tudi ustvarja to, čemur imamo navado reči knjižna norma, ki ohranja jezik kot celoto.

Velik sloj besedišča sodobnega ruskega jezika je povezan s politično in gospodarsko terminologijo. To so tako imenovani »postsovjetizmi«, ki odražajo nastanek novih realij na socialno-gospodarskem in državno-političnem področju in spremembe na lestvici družbenih vrednot kot posledico spremenjenih stereotipov v individualni in družbeni zavesti. Med temi novotvorbami je veliko besed, ki so bile izposojene čisto pred kratkim, nekatere so v zadnjem času iz obrobnih jezikovnih plasti prešle v splošno rabo, so pa tudi besede, ki so v novih okoliščinah spremenile svoj pomen. Te novosti bi bilo treba preučevati v okviru tematskih skupin, v našem orisu se ne bomo vedno ravnali po tem načelu.

Sodobna politična leksika in frazeologija odraža ves spekter političnega življenja in političnih bojov zadnjih let: застой, перестройка, постперестройка, демократия, тоталитаризм, авторитаризм, диктатура, небольшевизм, командно-бюрократическая система, гласность, авторитарный режим, коррупция, инфляция, лобби, лоббирование, посткоммунистические общества, антикоммунизм, номенклатура, партаппарат, аппаратчик, демократы, патриоты, неформалы, аграрии, почвенники, государственники, переворот,

путч, шовинизм, сепаратизм, национализem, империя, суверенитет, конфронтация, консенсус, импичмент itd.

Na tem seznamu lahko ločimo besede, ki zadevajo novo politično terminologijo: застои, неомошовизм, неформалы, командно-административная система (sem bi sodile tudi besede kot гекачепист (od ГКЧП = Государственный комитет по чрезвычайному положению – Državni komite za izredne razmere, ki je bil na čelu avgustovskega prevrata 1991), красно-коричневые, коммуно-фашисты, демофашисты, разгосударствление, рыночник, единое денежное пространство, единое информационное пространство, антиперестроечные настроения, пакет предложений).

Z malo spremenjenim pomenom se v ruskem jeziku uveljavljajo besede, ki so se v preteklosti navezovalе samo na tujino ali na »temno rusko preteklost«: инфляция, коррупция, мафия, мафиозные структуры, лобби, плюрализм, либерализация цен, демократизация, многопартийность. Sem lahko uvrstimo tudi poimenovanja novih struktur državne oblasti, ki učinkujejo kot »temeljito pozabljena preteklost«, da se pa jih povezovati tudi z znanimi zahodnimi realijami: Государственная Дума, федеральное Собрание, мэрия (po fr. mairie – županstvo), мэр (po fr. maire – župan), президент, субъекты федерации (bivše avtonomne republike, pokrajine itd. Ruske federacije).

Mноге jezikoslovce skrbi poplava tujega besedja, ki je pljusnila v ruski jezik po letu 1985, češ da to razoseblja ruski jezik in ga uniformira. V mnogih primerih jezik ne more teh besed, ki jih sprejema od drugod, sproti pravopisno in oblikovno prilagoditi lastnim zakonom, kaj šele da bi zanje našel domače ustreznike. Veliko težav nastaja tudi v izgovorjavi novih besed (zlasti takih, kot so npr. консенсус, импичмент, кворум, прецедент, инцидент, саммит, популизм). Velikokrat raba nove politične terminologije povzroča tudi nesporazume. Tega je kriva večpomenskost same besede in asociacij iz zgodovine, ki se vzbujajo v zvezi s tako besedo. Včasih je to povezano s premiki na pomenski ravni. Večkrat je bilo že ugotovljeno, da za nas po letu 1985 običajna raba pridevnikov »левый« – »levi« (v pomenu demokrat, pristaš gospodarskega liberalizma) – in »правый« – »desni« (komunist, etatist) – ne ustreza tradicionalnemu in v tujini še danes veljavnemu političnemu sistemu koordinat, kjer imata oba pridevnika ravno nasproten pomen. Samostalniki »консерватор« se pogosto uporablja kot antonim samostalnika »демократ«. Toda »консерватор« ni samo »петроград« (nazadnjak) in sovražnik napredka, ta beseda je povezana tudi s pomeni 'tradicija', 'stabilnost', 'evolucijski način razvoja'. Prav ta pozitivni pomenski odtenek se zadnje čase vse pogosteje pojavlja v rabi te besede.

Spremenjena je ekspresivna vrednost takih besed, kot npr. аристократ, космополит, либерал, гимназист, сделка (dogovor, sporazum, kupčija), частнособственнический (v zasebni lasti, zaseben). Vrednostni premik je doživela v spremenjeni politični atmosferi tudi beseda »фракция« (фракционер, фракционность, фракционная борьба), ki je še pred kratkim v vsakem sovjetskem človeku vzbujala asociacijo, mило rečeno, nečesa »politično nespodobnega« – saj je že vsak namig na oblikovanje 'frakcije' veljal za smrtni greh. Sedaj beseda »фракция« postaja delovni proceduralni termin, ki se uporablja za oznako skupin poslancev, združenih na različnih političnih platformah. Svojo čustveno obarvanost izgublja tudi nagovarjanje z »господин«, »госпожа«, ki sta se prej vedno izgovarjala z veliko mero ironije, kadar sta bili mišljeni za domače ljudi.

Dogajajo se tudi drugi premiki v rabi besed. Hkrati s pojavljanjem in uveljavljanjem novih besed se iz rabe umika ali pa dobiva novo emocionalno obarvanost (v glavnem

ironično) ideologizirana leksika, ki so je še pred kratkim bila polna vsa sredstva množičnega obveščanja: передовик, агитбригада, актив, партком, исполком, соцсоревнование, советский образ жизни (sovjetski način življenja), маяки пятилетки, исторические решения партсъезда (zgodovinski sklepi partijskega kongresa), верный помощник партии комсомол (zvesti pomočnik partije komsomol), выполнить и перевыполнить план (izpolniti in prekoračiti plan), битва за урожай (boj za pridelek), форпост мира и социализма (prednja straža miru in socializma), атаки империализма, родное советское правительство, светлое будущее всего человечества (svetla bodočnost vsega človeštva), мудрый вождь и учитель (modri voditelj in učitelj), гегемон, счастливое детство...

Velike premike je doživel v besedni rabi sistem političnih ocen, v katerem je pred obdobjem »glasnosti in perestrojke« veljala neka zakonitost: z znakom plus je bilo popreje označeno vse, kar je bilo »pri nas«, v »razvitem socializmu«: трудовая доблесть (delovni pogum), труженики полей (prizadevni delavci na poljih), передовики производства (vzorni delavci v proizvodnji); to isto je »pri njih«, v »gnilem kapitalizmu« imelo velik minus: мир чистогана (svet denarja), прислужники империализма (hlapci imperializma), продажные наймиты денежных мешков (podkupljivi plačanci bogatašev). Po letu 1985 je simetrija vrednotenja ostala enaka, rabiti pa se je začela za politične boje med »demokrati« (левые – levi, радикалы, неформалы – člani neformalnih skupin) in »komunisti« (правые – desni, реакционеры, аппаратчики, госуартовенники 'etatisti').

V šaljivo-parodičnem »agitorjevem priročniku« Kratek politični slovar, ki ga je leta 1991 na 16. strani prve januarske številke prinesla Literaturnaja gazeta, so zbrane besede in besedne zveze, ki jih uporabljajo »desni« v boju z »levimi«: бесчинства (nesramnosti), вседозволенность (razmere, v katerih je vse dovoljeno), демагоги, деструктивные силы, жалкая кучка (klavrna skupinica), злобный, клеветит, крикуны (kričači), подстрекатели (hujskači), политические амбиции, провоцируют, рвутся л власти (prizadevajo si priti na oblast), разгул (samopašnost), так называемый (tako imenovani), экстремисты. »Levi« v boju z »desnimi« uporabljajo naslednje izraze: агенты КГБ, большевизм, идеологический дурман (ideološko mamilo), имперское мышление, номенклатура, партаппарат, партийная верхушка, партийная мафия, партократия, сталинисты, тоталитарный режим, центр itd. Dejansko se da zgolj po teh besednih oznakah z vso gotovostjo določiti politično orientacijo tistih, ki se pripravajo. Ti novi klišeji so nadomestili one, ki so odšli v zgodovino. V celem vsa leksika političnega vrednotenja teži k enemu od obeh polov, za katera bi kot pejorativni oznaki lahko uporabili izrazito odklonilni in ostro sakrastični besedi »коммуняки« (rdeče-rjavi, komunofašisti – po tragičnih dogodkih v oktobru 1993) in »дерьмократы« (od дерьмо – blato, drek: drekokrati nam. demokrati), ki sta oba ostala kot rezultat namernega spreminjanja nevtralnih poimenovanj.

Rabiti so se začele besede, ki so tematsko povezane z ideologijo nacionalnih odnosov in nacionalno-državne ureditve: националисты, националпатриоты, шовинисты, сепаратисты, этнократический режим. »Desna« opozicija pa je začela uporabljati zbadljivke kot демофашизм, демофашисты.

V obilju novih besed, ki so se pojavile v zadnjem času, uživajo posebno pozornost tiste, ki so povezane z gospodarstvom in trgovino, bančno in finančno dejavnostjo. Branje časopisov postaja za večino bralcev zaradi velikega števila tujih besed precej težaven posel. Nekaterih člankov brez ustreznega strokovnega znanja enostavno ni

mogoče razumeti. Fraze v teh člankih so polne uganke: »Производим заправку картриджей импортным тонером«, »Продажа сертификатов может производиться через тендеры«. Še dodatno težavo pomeni dvojni način zapisovanja nekaterih sposojenih besednih zvez: mass-media in масс-медиа, know-how in ноу-хау, тендер in тендер (javni mednarodni natečaj), дистрибутор in дистрибутер. V zadnjem času pa se vendarle kaže težnja po uveljavitvi enega samega načina pisanja takih besed: ноу-хау, масс-медиа, тендер, дистрибутер.

Pravilno razumevanje pomena takih besed, kot so маклер, биржа, акция, брокер, диллер, менеджер, ваучер, имидж, дистрибутер, инжиниринг, маркетинг, аудитор ipd., postaja nujno potrebno, da bi se človek lahko znašel v trgovsko-komercialnih informacijah in jih prav uporabil. Svojim bralcem so nekatera uredništva (časopis »Аргументы и факты«, revija »Русская речь« idr.) priskočila na pomoč tako, da prinašajo zapiske slovarskega tipa, pojavljajo pa se tudi razlagalni slovarji novih izrazov. Nekaj teh izrazov se da najti že v starih slovarjih tujk, vendar tudi tu kot pri političnem izrazoslovju naletimo na primere, da v novih gospodarskih razmerah dobivajo take besede nekoliko drugačen pomen. Tako se npr. pomen v trgovinsko-finančnih poslih veliko rabljenih besed, kot so: авуары, дивиденд, облигация, клиринг nekoliko razlikujejo od splošno veljavnega pomena.

Nič manj ni zanimiva usoda nekaterih ruskih besed, katerih uporaba se je nenadoma zelo razširila, ker je pač treba označiti nove pomene. Tako je npr. s pridevnikom »обвальный«. To besedo s pomenom »к обвалу относящийся« (ki se napaša na rušenje, udor, sestuje) najdemo že pri V. I. Dalju. Danes se beseda na veliko uporablja v zvezah: обвальная приватизация, обвальный спад производства, обвальный рост цен, обвальное обнищание населения ipd. Ta pridevnik se je začel rabiti v novem pomenu – быстрый (nagel, hiter), стремительный (silovit, nagel), массовый (množičen), масштабный (velikega obsega), комплексный, непредсказуемый по конечному результату (nepredvidljiv glede na končni rezultat). Ko je namreč samostalnik »обвал« dobil nov preneseni pomen, je dobil nov smisel tudi ustrezni pridevnik. Srečujemo ga v zvezah: обвал рубля (padec rublja), обвал в производстве (padec proizvodnje), kjer se uporablja za označevanje »kriznih, kritičnih razmer, kakršne nastanejo kot posledica izrazito negativnih pojavov«. Izjemno širok in zaokrožen pomen je nedvomno odlika teh besed, rešujejo nas v situacijah, ko bi namesto njih sicer morali rabiti razvlečene opise.

Naj navedem še nekaj z našega stališča izrazitih novosti v rabi besed: вечнострой (dolgotrajna gradnja kakšnega objekta); врагомания (nenehno odkrivanje sovražnikov); размистифицирование власти (demistifikacija oblasti); неостолыпинцы (po P. A. Stolypinu (1862-1911), idejnemu očetu in izvajalcu agrarne reforme); суверенитет личности, тоталитарно-мафиозный рынок (totalitarno-mafijski trg); слабообразованная сверждержавка (slabo nerazvita velesila); агрессивно-попкорное большинство (agresivno-ubogljiva večina).

Ruska leksika se razrašča tudi na račun novih toponimov. Razna poimenovanja sicer za Ruse niso nova stvar. Nekdo je rekel, da Rusi živijo v stvarnosti, ki se ji imena nenehno spreminjajo, stanovitno ostaja le njihovo »otročje naivno zaupanje v moč besed«: Царицын – Сталинград – Волгоград; С. – Петербург – Петроград – Ленинград – Санкт-Петербург. Sprva so se vsi samo veselili, da se mestom, ulicam in trgom vračajo stara imena. Starim Moskovčanom, na primer, se ni bilo težko navaditi imen, ki so jim bila v spominu še iz otroških let: Тверская улица, Театральная площадь,

Красные ворота, Маросейка, Мясницкая, mladim in priseljencem pa to seveda povzroča veliko težav. Ko je minila evforija nove otoplitve, se je to brezkončno spreminjanje imen začelo kazati kot neki magični ritual: preimenujmo Patriarhijske ribnike v Pionirske in bodo ideološko neoporečni, ali – vrnimo severni prestolnici prejšnje ime »in prisilili jo bomo, da bo spet zablestela« ... Danes si nekateri že upajo opozarjati, da je tisti Sankt pri novem Peterburgu glede na današnje žalostno stanje njegovih ulic in trgov pravzaprav neumesten. Nekatera druga poimenovanja spet učinkujejo kot nekakšna stilizacija, kot nekakšen ponaredek, »новодел«, torej kot nekaj, kar je brez estetskega okusa. (Sicer pa se za godrnjanjem tistih, ki tako izražajo nejevoljo nad množičnim vračanjem starih imen, skriva bržkone le utrujenost od tega nenehnega lomljenja, ki v Rusiji obvezno pomeni popolno brisanje vsega, kar je bilo »pred«, razočaranost zaradi tega, ker se ruska stvarnost vse prepogosto spreminja le na ravni besed, želeli pa bi bilo, da bi se to tudi zares dogajalo.)

A ne vračajo se samo stare besede, ruski jezik se bogati tudi z besedami, ki so bile že zdavnaj pozabljene, pa so spet oživele. Kot da Rusi spet postajajo pravi dediči tistega, čemur so se nekoč odrekli izključno iz ideoloških razlogov. Tu mislim na renesanso duhovnega bogastva, povezanega z ruskim pravoslavljem, z rusko filozofijo »srebrnega veka«, ki je desetletja veljala za prepovedano. Hkrati s predrevolucijskimi knjigami, slovarji, deli N. Berdjajeva, V. Solovjova, V. Rozanova, K. Leontjeva, A. Loseva idr., ki se zdaj ponatiskujejo, se vračajo v življenje tudi besede (in z njimi povezani pojmi): благотворительность (dobrodelnost), милосердие (usmiljenje), сострадание (sočutje), покаяние (kes), смирение (krotkost), пророчество (prerokba), праведничество (pravičništvo), святость (svetost), храм (svetišče), спасение (odrešenje). Cerkvenoslovansko besedje se spet sliši v šoli, s televizijskih zaslonov in iz radijskih sprejemnikov. Priča smo renesansi prvin visokega stila, lastnih duhovniški retoriki.

V celem torej lahko govorimo o prenovi slogovnih norm. Poglobilo se je nasprotje med visokim in pogovornim slogom. V žanre, ki predstavljajo vzvišen jezikovni slog, je vdrla na zunaj zelo arhaična leksika, ki izvira iz krščanske literature. V žanre, ki je zanje značilna tesna povezanost s pogovornim jezikom, naglo vdira leksika iz nižje pogovorne in žargonske stihije.

Velike slogovne spremembe doživljajo tudi besedila politične narave. V celoti so se osvobodila prejšnjih vsakdanjih klišejev, naglo pa so se v njih razbohotili nekateri novi klišeji. Tako so se besede товарищ, дружба, земля, труд, родина, ki so se na straneh ideologiziranega, informacijsko neopredeljenega in meglenega tiska vedno pojavljale v družbi s »stalnimi apetiti« (братская дружба народов – bratsko prijateljstvo med narodi, советская социалистическая родина – sovjetska socialistična domovina, щедрая богатая земля – velikodušno bogata dežela, ударный социалистический труд – udarniško socialistično delo, ответственный товарищ – odgovorni tovariš), rešile svojih stalnih spremljevalcev in se vračajo v nekdanjo rabo v svojem dezideologiziranem prvobitnem pomenu. Na področju političnega občevanja je od »perestrojke« dalje opazen prehod od obrednega k slogovno normalnemu besedilu. Obredna besedila, ki so desetletja odmevala na kongresih, sestankih, konferencah in podobnih »forumih«, so nastajala po vedno istem modelu: komunistična retorika, slavljenje voditelja, mnogobesedno opisovanje grandioznih dosežkov, bežno omenjanje težav, pozivanje k reševanju novih, vedno bolj zahtevnih nalog. Ta besedila niso poročala o resničnem stanju stvari, človek, ki jih je pisal, z njimi ni izražal samega sebe. Ostanke takih obrednih besedil srečujemo v političnih govorih še tudi po dobi »zastojaka«. Sem sodi

nagnjenje k rabi meglenih, pomensko izpraznjenih besed, kot so вопрос (vprašanje), проблема (problem), работа (delo), задача (naloga), ki so v obrednih govorancah enakovredno nadomeščale cele odstavke besedil; to so bili križanci med pisarniškim in nižjepogovornim jezikom take vrste kot: заострить вопрос (zaostriti vprašanje), заострить внимание (poostriti pozornost), проделана большая работа по решению вопроса o... (opravljeno je veliko delo za rešitev vprašanja o ...).

Slogovne spremembe so načele značaj vseh vrst sporočanja v sredstvih množičnega obveščanja. Spominjamo se, kako resna in uradna je bila poprej televizija – satira in humor sta bila v njej natančno odmerjena. »Zdaj se naša televizija vsemu roga in posmehuje, tako da je človeku že kar nerodno povedati kaj brez sarkastičnega posmehovanja,« – pripominja pisatelj J. Poljakov. »Satira, ki je bila v dobi »zastoja« Pepelka, je sedaj kraljična, glavna oseba – tako v etru kot v tisku. Poprej so se z ironijo kot slogovnim prijemom pisatelji in novinarji štutili pred slapovi vzvišenih laži – nadaljuje pisatelj, – z ironijo in samoironijo so prikrivali svoja včasih ne povsem čista dejanja.« Zadnje čase pa ironija prežema že vse žanre in postaja skoraj najbolj osnovna oblika političnega boja, kajti ravno smešenje nasprotnika (ne njegove ideje!) in strastno stikanje za njegovimi slabostmi in napakami postaja iz dneva v dan bolj normalno početje, in zato se ironija, ki je nekoč služila za samoobrambo, spreminja v orožje za politični boj, sredstvo za boj z drugače mislečimi. V književnosti se to kaže v parodiji, ki je postala nadvse popularna. J. Poljakov se boji, da je sedanja totalna »ironizacija cele države«, ironičnost brez samoironičnosti, zelo blizu porogu, to pa je nevarno za nravstveno klimo celotne družbe.

Že davno odkrita skrivna povezava med načinom, kako človek govori, in med njegovimi dejanji, med stopnjo govorne kulture državnih voditeljev in kakovostjo življenja v njihovi državi, povezava med oslabljenim občutkom za slovnico pravilnost in družbo, ki se razkraja, je danes očitnejša kot kdajkoli prej. Filozofi so prepričani, da se v jeziku kaže kulturna raven družbe. »Pokvarjenost jezika je poleg marsičesa drugega tudi pokvarjenost življenja, ki se ni sposobno izražati v jasnih gramatikalnih oblikah in se je zato vedno pripravljeno umakniti na področje naključnega in nezakonitega, – ugotavlja pisatelj I. Volgin.

Smeri, v katerih se spreminja besedni sestav sodobnega ruskega jezika, ki smo se jih dotaknili v tem orisu, kažejo, da potekajo v jeziku raznovrstni in intenzivni besedno-pomenski procesi, bistveno se spreminjajo različni slogovni žanri, oblikujejo se novi tipi pogovornega in knjižnega jezika. Verjetno bi morali biti sedaj posebej previdni v izbiranju novih jezikovnih vzorcev tisti, ki jezik kodificirajo (nehote pa počenja to vsakdo, ki uporablja knjižni jezik), njihova osnovna naloga bi pri tem najbrž bila, da bi zavračali vse, kar je knjižnemu jeziku tuje, in sprejemali vse, kar ga bogati.

* Д. С. Лихачев, Развитие грамматики и лексики современного русского языка, Москва, 1965.

Т. Комарова

UDK 808.1-086"19"

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ В РАСШИРЕНИИ СЛОВАРНОГО СОСТАВА
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Сделанный русским обществом прыжок из одной исторической эпохи в другую, стремительное изменение социальных, экономических и идеологических основ жизни привели к существенным лексико-семантическим трансформациям словарного состава современного русского языка.

Характерной особенностью современной русской речи является активизация просторечных элементов, широкое внедрение в литературный язык жаргонных, "блатных" выражений, стилистически сниженной лексики. Субстан-дартной лексикой полны диалоги кино — и теле-героев, серьёзные статьи и публичные выступления; участились случаи замены стилистически нейтрального слова или фразеологизма — грубым. Свообразную эмпирицию переживает сквернословие, матерные выражения, традиционно относимые прежде, лишь к устной традиции.

Другое характерное явление современной русской речи — широкое употребление иноязычной лексики. Большой пласт неологизмов связан с политической и экономической терминологией, отражающей возникновение новых реалий социально-экономической и государственно-политической сферы. Среди них можно выделить большое количество

слов, заимствованных недавно, а также слов, переместившихся из периферийных пластов языка в общеупотребительный обиход или изменивших своё значение в новых условиях. Большие изменения в современном словопотреблении претерпела система политической оценки, изменилась экспрессивная окраска ряда слов, уходит в прошлое или получает иную оценку бывшая недавно в широком употреблении идеологизированная лексика.

Пополнение лексики идёт также за счёт русских слов, получающих, вдруг, небывалое распространение в общеупотребительной сфере в силу многомерности своего значения или в результате его изменения в новых условиях. Из запасников языка возвращаются забытые слова, исключённые в своё время из обихода по идеологическим и другим причинам, по-прежнему являются новые топонимы.

Тенденции изменения словарного состава современного русского языка свидетельствуют о разнообразии и интенсивности идущих в языке лексико-семантических процессов, о существенных изменениях внутри различных стилистических жанров, о формировании новых типов разговорного и литературного языка.

Roman Rozina
Ljubljana

UDK 886.3 SVETINA I. 7 Tibetanska knjiga mrtvih.06

Svetinova *Tibetanska knjiga mrtvih* in postmoderna

O Literatura Iva Svetine je znana po svoji ekso-
tičnosti in ezoteričnosti. Tako podoba je njegova dramska prepesnitev *Bardo Thödola*¹ samo že
potrdila, saj gre za književno besedilo, ki je s svojim odločnim posegom v tibetanski budizem
enkratni primer v slovenskem literarnem prostoru.

Da bi dobili uvid v to dramo, je treba najprej na kratko opozoriti vsaj na težiščna Svetinova
umetnostna besedila in pokazati, kako se odslikavajo v *Tibetanski knjigi mrtvih* (1992). Izpustili
bomo začetne modernistično-ludistične pesniške zbirke in se zadržali pri *Dissertationes* (1977).
Vzhodnjaški dekorativizem in erotizem tega dela postaneta prava zaščitna znamka Svetinove
poezije vse do *Knjige očetove smrti* (1990). Pesnik s pravo eklektično strastjo preigrava
zgodovinsko izročilo islama in kasneje v *Mariji in živalih* (1986) tudi krščanstva. *Péti rokopisi*
(1987) so še vedno zaznamovani z Orientom, vendar s svojo neizrazitostjo že nakazujejo prihod
drugačne literature. Še zadnjič se nemoč take izpovedne drže pokaže v drami *Šeherezada* (1988),
njen katarzični finale pa naznani konec dotedanjšega načina besednega ustvarjanja. Že pripravljeni
prelom v Svetinovem opusu se udejani s *Knjigo očetove smrti* (1990); ta zaradi očitne zveze s
Tibetansko knjigo mrtvih zasluži posebno pozornost. Če upoštevamo že samo poetiko naslova² te
zbirke pesmi v prozi, se nam odpre za Svetino docela nova motivno-tematska sestava. Avtor izstopi
iz evropskega antropocentrizma in svoj pesniški izraz umesti v mistiko tibetanskega budizma, kar
kaže tudi prolog *Knjige očetove smrti*: »Prihajam izza sebe in grem pred seboj.« (Drukpa Kunlej).
Pojmi, kot so reinkarnacija, trpljenje, smrt, Nič, Praznina, Učitelj..., sestavljajo pomensko mrežo
pesmi; so zadosten razlog za ugotovitev, da je ta zbirka idejno zasnovana za kasnejšo *Tibetansko*
knjigo mrtvih.

1 Bardo Thödol

Svetinova *Tibetanska knjiga mrtvih* je dramska prepesnitev istoimenskega tibetanskega besedila,
ki ima v izvorniku naslov Bardo Thödol ali Ravnina sprememb.³ Sestavljajo ga praktična navodila
in molitveni obrazci, namenjeni branju umrlemu na njegovi 49-dnevni poti skozi tri ravni Zasmrtja:
Čikhai Bardo, Čonjid Bardo in Sidpa Bardo. Čikhai Bardo je stopnja smrti, ko po pogrebu
Kostolomci razsekajo telo umrlega in ga prepustijo mrhovinarjem. Čonjid Bardo je stanje sanj in
karmičnih videnj, prividov svetlobnih božanstev, ki so posledica dobrih in hudih dejanj za časa
njegovega življenja. V Sidpa Bardo vstopi, kdor skozi dve prejšnji stanji ni prepoznal vseh prividov
kot pojavnih oblik svoje lastne zavesti, kar pelje v ponovno rojstvo.

¹ Predstavitev tega tibetanskega besedila podajamo v nadaljevanju.

² Vpliv smrti Svetinovega očeta na to pesniško zbirko nekoliko pojasni intervju Draga Bajta s pesnikom v *Novi reviji* 1992, št. 129, str. 1275–1300.

³ Bardo Thödol je nastal l. 846, v angleščino sta ga 1927. leta prevedla lama Kazi Dava Samdupa in Evans-Wentz.

K. G. Jung je v svojem *Psihološkem komentarju Tibetanske knjige mrtvih*⁴ skušal to ezoterično problematiko približati zahodnoevropski miselnosti. To je dosegel z vzratnim branjem tega besedila, kar pomeni, da je najprej osvetlil zadnjo fazo Zasmrtja, tj. Sidpa Bardo. Pojasni jo z aparatom freudovske psihoanalize kot projekcijo ojdipovskega kompleksa. Taka razlaga je upravičena tem bolj, ker jo dopušča celo sam Bardo Thödol, saj natančno razloži ta pojav.⁵ Nato vzame Jung v precep Čonjid Bardo in ga pojasnjuje kot arhetipsko doživljanje nezavednega, božanske prikazni pa so po njegovem ustreznik namenoma izzvani duševni disociaciji oz. shizofreniji. Ne nazadnje psiholog omenjene pojave iz Zasmrtja priznava za čisto iluzijo, kar je v skladu z govorico Barda Thödola.

Tibetanska knjiga mrtvih je biblija tibetanskega budizma, katerega središčno idejo je Svetina predstavil na začetku svoje prepesnitve: »Ena sama resnica je, ki je nihče ne more zanikati: resnica trpljenja«. In samo odpoved temu trpljenju v smislu opustitve sleherne želje zmore odpreti vrata Nirvane, ki jo ima Svetina v svoji avtopoetiki⁶ za soočenje s »Praznino, ki oblike nima, s čistostjo Vélikega pečata Praznine (Mahāmudra), s stanjem budastva. Ker to stanje (Nirvana) je sicer bivanje izven centripetalnih sil Kolesa življenja, daleč, eone daleč od maternice, a je hkrati tudi stanje Absolutnega molka.«

2 Primerjava drame s tibetanskim besedilom

Pred srečanjem s tibetanskim budizmom je Svetina v svoji literaturi prosto manipuliral z zgodovinskimi snovmi, pripetimi predvsem na Orient. Tako je degradiral véliki pripovedi islama in krščanstva in po svoje sestavljal »ideolgijo«⁷ erotizma in dekorativizma ter jo (kot se bo pokazalo v nadaljevanju) vložil v okvir eksistencialne problematike. V *Tibetanski knjigi mrtvih* pa ni tako, ta je nedvoumno zvesta Bardu Thöдолu. To potrjuje že sama dramska zgradba Svetinove prepesnitve. V skladu s tibetanskim izvirkom jo zaznamujejo tri dejanja: Smrt, Sanje in Rojstvo, kar vsebinsko ustreza trem stopnjam Zasmrtja. Tudi imena dramskih oseb kažejo tesno naslonitev na predlogo, iz nje pisec dobesedno navaja poimenovanja svetlobnih emanacij, le da je pri nekaterih opazna bolj pesniška dikcija: Tista, ki ponuja cvetje, Olepševalec, Šestero jedkih trupov, Tisti, ki venomer gleda navzdol, Tisti, ki vonj je itn. Protagonist Bukri je vzporednica umrlemu iz Barda Thödola, ki mu budistični menih (učitelj) recitira obredne obrazce.

Tibetanski izvirknik je napisan kot dialog učitelja (lame) in umrlega, kar je spodbudilo tudi Svetinovo izbiro književne vrste. Naj v ta kontekst vklopim pomenljive teze Vilija Ravnjaka: v *Spoznavanju višjega jaza* (1993) je knjige mrtvih (tudi *Egipčansko knjigo mrtvih*) razglasil za »parateater«. Ta arhaična sveta besedila so se namreč nekdanj uprizarjala v obredne namene in Ravnjak take uprizoritve imenuje »sveto magijsko gledališče«. Le-to naj bi imelo šamansko sestavo, ker je vloga svečenika, ki bere obredno besedilo, podobna vlogi »altajskega ali goldskega šamana, ki simbolično spremlja mrtvega v posmrtna stanja«. Seveda pa dramska prepesnitev ne more imeti magijskih učinkov, ker je pač napisana za umetniško gledališče⁷ in z estetskimi merili.

Bardo Thöдол sestavljajo trije tipi besedil: največ je komentarjev za svečenika, sledijo nagovori mrtvem in molitveni obrazci. Svetinova dramska konstrukcija komentarje izpušča in jih nadomešča z govorom dramskih oseb, večinoma svetlobnih prikazni. Da bi še bolj pojasnili besedilno tkivo drame, je treba pregledati njegovo medbesedilno mrežo. Že Prolog je dobesedni prevod iz predloge, citat pa je tudi sklep: »Tu se konča Tibetanska knjiga mrtvih«. Če natančneje preiščemo citatološko sestavo drame, ugotovimo, da nekatere teh referenc celo eksplicitno izdajajo

⁴ Branislav Miškovič, *Tibetanska knjiga mrtvih*, Beograd 1988.

⁵ N. d., str. 121.

⁶ Ivo Svetina, Od Šeherezade do tibetanske knjige mrtvih, *Nova revija* 1991, št. 111/112, str. 948-962.

⁷ Svetinova drama sicer še ni bila uprizorjena.

predlogo Bardo Thödol (npr. »Zasmrtje«, »Praznina«, »Vrata maternice«, medtem ko so druge nerazpoznavno vložene v dramo, npr. molitve).

Na koncu te primerjave se osredinimo še na motivno-tematska medbesedilna razmerja Svetinove prepesnitve. Metabesedilo zvesto sledi vsebinskemu okviru Barda Thödola, vendar so v dramo vtisnjene duhovno-zgodovinske sledi evropske miselnosti. Tako Bukri simbolizira zahodnjaka, ki se ne more odpovedati svojim gmotnim željam, zato je zapisan trpljenju (apriorna ujetost v zakon Kolesa življenja, tj. Samsare). Kakor Bukri ne zmore dojeti božanskih prividov kot projekcij svoje lastne zavesti, tako tudi evropski dualizem pelje v shizofrenično razklanost. Če upoštevamo že omenjeni Jungov komentar Barda Thödola, potem lahko protagonistove karmične iluzije razumemo kot simbol za tragično razdvojenost evropskega človeka, ki se v skrajnosti izteče v duševno disociacijo.

In ne nazadnje: drama vso to problematiko izraža s pesniškim jezikom, ki je skladen s poetično dikcijo predloge, katere molitve so blizu pravi literaturi.

3 Poskus literarnosmerne določitve Svetinove drame

3.1 Tibetanska knjiga mrtvih in postmoderna — nova doba (new age). Preden se lotimo umestitve drame v ustrezno literarno smer, se je treba najprej seznaniti z duhovnozgodovinskimi premisami, ki obvladujejo to besedilo. Zato nas bo predvsem zanimalo, kako se ezoterična tibetanska mistika vklaplja v sodobni evropski »zeitgeist«. Na prvi pogled se nemara zdi, da je takšna povezava vzhodne in zahodne miselnosti precej izmuzljiva. Vendarle bomo skušali dokazati, da je Svetinov literarni prenos »Barda Thödola« v naš čas upravičen, saj ustreza postmoderni dobi, ki jo drama zastopa z navezavo na novo dobo.

Svetinov književni poseg v tibetanski budizem lahko uvrstimo med primere spogledovanja z gibanjem nova doba,⁸ ki je sicer zelo neenoten postmoderen pojav in ga je težko jasno določiti. Hubert Knoblauch ga v članku *Nevidna nova doba*⁹ imenuje »nevidna religija« v obliki »naraščajočega sinkretizma, pluralnosti in tržne usmeritve verskih institucij«, po drugi strani pa v njem odkriva »subjektivizacijo religioznih oblik verovanja«. Knoblauch je do »postmoderne religije« kritičen in ji ne priznava take teže kot njeni zagovorniki:

»Pod imenom nova doba se je zbirala cela vrsta zelo difuznih pojavov od moderniziranih oblik tradicionalnega okultizma prek »spiritualiziranih« psiholoških metod in popularne parapsihologije do populariziranih različic neke »celostne« znanstvene teorije.«¹⁰

Hkrati je nova duhovnost naravnost fascinirana z arhaičnimi kulturami, iz katerih brez predsodkov črpa ezoterične, magijske, okultistične in mistične prvine ter jih zliva v težko določljive sinkretične tvorbe. Tako prevzema predvsem azijska religiozna izročila (npr. budizem in zen-budizem), čeprav spadajo v kontekst nove dobe tudi tisti iščočji posamezniki, ki so vzhodno duhovnost ohranili v izvirni obliki. In tak je Ivo Svetina. Svoje razumevanje tibetanskega budizma je v najširši obliki podal v *Zlati kapici* (1993),¹¹ njeni eseji izpričujejo njegov pravoverni vpogled v ta religiozna pojmovanja, ki se kaže tudi v dramski obdelavi Barda Thödola.

Tibetanska knjiga mrtvih svojo vpetost v novo (postmoderno) paradigmo razodeva najprej s cikličnim pojmovanjem zgodovine v smislu reinkarnacije. Tako se je Svetina v svoji literaturi že s *Knjigo očetove smrti* odpovedal linearnemu pomanjkanju časa in se oprijel vzhodnega načela

⁸ Že omenjeni vzorec takšne nove duhovnosti so antropološki eseji Vilija Ravnjaka (1993).

⁹ Hubert Knoblauch, *Nevidna nova doba — 'New age', privatizirana religija in kultski milje*, *Časopis za kritiko znanosti* 1992, št. 148/149, str. 91-101.

¹⁰ N. d., str. 93.

¹¹ *Zlata kapica* poleg novih esejev večinoma vsebuje tiste, ki jih je avtor zadnja leta objavljval v *Novi reviji*.

reinkarnacije, da bi se izmaknil »grozi zgolj nič«, ki se je razpiral z vzhodnjaškim esteticizmom in erotizmom.

Osrednja ideja tako Barda Thödola kot tudi njegove dramske prepesnitve je, da po Zasmrtju potujoči doživlja le samega sebe. To je v skladu s holistično zavestjo, ki jo lahko v tipičnem slogu nove paradigme parafraziramo z izrekom: »Vse je eno«.

Že ob Jungovem *Psihološkem komentarju Tibetanske knjige mrtvih* sem omenil, kako je mogoče s psihoanalizo razlagati karmične iluzije iz Zasmrtja. Dognanja globinske psihologije pa uporablja tudi nova doba, saj njene številne religiozne prakse in tehnike spodbujajo nezavedne duševne procese, in to takšne, s katerimi je Jung pojasnjeval ravno tibetansko besedilo.

Novo dobo nekateri imenujejo tudi »ekoreligija«, razširila je zavest o svetosti vsega obstoječega, kar je prevzela od budistične in predvsem zenbudistične doktrine. Zanimivo je, da ima sodobna evropska (in tudi druga) heideggerjevska filozofija podobno usmeritev; pri nas jo zastopa Tine Hribar s teorijo o »svetem«, s katero v razpravi *Sodobna slovenska poezija* (1984)¹² razlaga Svetinovo poezijo kot polje, v katerem se kaže »sveto«. In ker tudi *Tibetanska knjiga mrtvih* s svojim čaščenjem svete besede nadaljuje izročilo prejšnje poezije, jo lahko imamo za še enega od pojavov postmoderne dobe, ki v sebi spaja vzhodno in zahodno kulturo.

3.2 Dosedanje periodizacije Svetinove literature. Obravnavane nove dobe dopuščajo, da obravnavano dramo uvrstimo v duhovnozgodovinski okvir zahodnoevropske civilizacije (v postmoderno). To pa je temeljni pogoj za uporabo našega literarnozgodovinskega aparata, ki je primeren le za besedne umetnine, pogojene s tem kulturno-civilizacijskim prostorom.

Kot *Tibetanska knjiga mrtvih* je tudi prejšnja avtorjeva literatura v nekaterih svojih prvinah (v nadaljevanju jih bomo sproti navajali) tipično postmoderna. To je nekatere slovenske literarne zgodovinarje in kritike navedlo k misli, da gre pri Svetini za postmodernizem.

Tine Hribar je v že citirani razpravi iz leta 1984 (op. 12) trdil, da je Svetinovo pesništvo postmodernistično, kar naj bi dokazovala dva razloga: na duhovnozgodovinski ravni je to »sveto«, na oblikovni pa »palimpsestni postopek«. *Besedo trismegistos*,¹³ ki jo je pesnik objavil kot Predgovor v zbirki *Dissertationes*, Hribar razglša za enega prvih programov slovenskega postmodernizma.¹⁴ Ugovor na to tezo je podal Janko Kos v razpravi *Slovenska literatura po modernizmu* (*Sodobnost*, 1989 in 1990). Pisec »svetemu« odreka postmodernistične attribute, saj Hribarju ta pojem pomeni »pristo, pravo in resnično, morda celo absolutno«, kar ni združljivo s postmodernizmom; po drugi strani pa pomembni teoretiki pri določanju postmodernizma »svetega« ne upoštevajo, eksplicitno pa ne omenjajo niti »palimpsestnega postopka«, ki jo po Kosu preveč nejasno definirano, da bi z njim mogli razlagati postmodernizem.¹⁵

Tudi Boris Svetel¹⁶ v skladu s Hribarjevim filozofskim pisanjem v tem delu razbere »priklicevanje svetega« in »grožnjo nič«. Potem ko natančno razčleni predvsem pesniške figure, ugotovi, da so te uporabljene za degradiranje krščanske zgodbe. Zato je po njegovem ta poezija brez »mitotvornih« pretenzij, kajti transcendenca je v njej navzoča le kot slutnja, skozi katero se razpira nič. Vse te posebnosti naj bi po Svetelu razodevale postmodernizem.

Pesmi v tej zbirki sicer odpravljajo mitsko vlogo predloge (sv. pisma), vendar je Svetina njene preinterpretirane motivno-tematske prvine izbral za predstavitev »bolečine eros«, soočenega s

¹² Hribarjeva razprava je izšla v antologiji sln. pesništva z istim naslovom; o Svetini se govori na str. 236-249.

¹³ Esej je bil najprej objavljen v *Sodobnosti* 1975, št. 12, str. 1051-1053.

¹⁴ V zvezi s tem je zanimivo Hribarjevo takratno stališče, da se z 80. leti postmodernizem na Slovenskem že končuje.

¹⁵ Pojem »palimpsesta« je danes zamenjan z medbesedilnostjo.

¹⁶ Ivo Svetina: Marija in živali — pesniški apokrif kot izhodišče postmodernističnega zatekanja k idealiteti, *Slavistična revija* 1988, št. 1, str. 293-299.

smrtjo¹⁷ — torej za resno eksistencialno problematiko, kar (kot se bo pokazalo v nadaljevanju) bolj kot postmodernizmu ustreza drugim književnim smerem.

Tomaž Toporišič je Svetinovo literaturo označil za postmodernistično v dveh svojih objavah. V članku *Slovenska literatura 80. let*¹⁸ na kratko obravnava tri Svetinove pesniške zbirke: *Dissertationes*, *Marijo in živali* in *Péte rokopise*. V tej poeziji prepoznava »predajanje nepreglednemu polju zgodovine različnih kultur, civilizacij [...]«; takšna »Borgesova 'obsedenost' s tradicijo« po njegovem umešča to pesništvo v postmodernizem.

Podobno trdi tudi za *Šeherezado* (natančneje jo razčlenjuje v spisu *Dramatika na poti nomadov*).¹⁹ Z naslonitvijo na teorijo medbesedilnosti Marka Juvana²⁰ raziskuje, kako mreža protobesedil spleta metabesedilo drame, zanj pa ugotavlja, da »združuje nezdržljivo« in tako odpira prostor za različne ravni razlag. Na podlagi rizomatske sestave in tudi drugih oznak (parataktičnost, dekonstruktivnost) dramo razglasi za postmodernistično. Ta literarnosmerna določitev je torej oprta zgolj na oblikovno razčlemba *Šeherezade* (medbesedilnost), ni pa opravljena duhovnozgodovinska razčlemba; le-ta ne nakazuje postmodernizma.

Naj v to razpravljanje pritegnem že navedeno razpravo *Slovenska literatura po modernizmu*, v kateri Janko Kos z instrumenti svoje duhovnozgodovinske metode *Šeherezado* uvršča v neodekadenco in jo hkrati spričo njene poudarjene eksistencialne tematike navezuje na »novejše postek-sistencialistične tokove«. Svetinova poezija po Kosu na prvi pogled sicer »spominja na postmodernistično²¹ obnovo preteklega kulturno-umetnostnega blaga«, ker pa jo hkrati preveva vnesena čutnost, ki zadobiva religiozne razsežnosti, ji Kos pripiše povezavo nekdanjega modernizma z neodekadenco.

Iz povedanega je mogoče sklepati, da je Svetinova literatura do *Tibetanske knjige mrtvih* po svojih zunanjih oblikovnih in vsebinskih potezah res skladna s postmoderno dobo (historični eklekticizem, rizomatskost, sveto ipd.), vendar pa duhovnozgodovinska podlaga, na katero so te prvine aplicirane, ni postmodernistična.

4.2 Literarnosmerna določitev *Tibetanske knjige mrtvih*. Že opravljena primerjava drame z Bardom Thödolom potrjuje, da tudi *Tibetanska knjiga mrtvih* ni postmodernistična, saj zvesto ohranja veliko pripoved tibetanskega budizma.

Čeprav je *Knjiga očetove smrti* (1990) v Svetinovi literarni opus prinesla očiten prelom, ta le ni tako popoln, kot se zdi na prvi pogled. Najprej za to govori značilna Svetinova usmerjenost v stare, arhaične kulture (predvsem Orienta), s pomočjo katerih je pesnik že prej glorificiral sveto besedo. Hkrati se v vsem njegovem poznejšem pesniškem delu ekstatična pesniška drža ne more izmakniti eksistencialnim vsebinam, ki se kažejo na način »groze zgolj nič«: smrt je ena temeljnih pesnikovih preokupacij, in sicer tako v kontekstu tibetanskega budizma kot tudi islama in krščanstva. Medtem ko je ta tematika do *Knjige očetove smrti* izpisana na neodekadenci podlagi, pa se ob prenosu v tibetanski budizem povezuje (kot se zdi) z neosimbolističnimi odlomki. Iz tega sledi, da se v *Tibetanski knjigi mrtvih* postek-sistencializem spaja z neosimbolizmom.

4.2.1 Postek-sistencialnizem v drami. Še enkrat se ustavimo ob Hribarjevi obravnavi Svetinove poezije v razpravi *Sodobna slovenska poezija*. Resda je tam imenovana literarnosmerna uvrstitev

¹⁷ Tako označi to poezijo Tine Hribar na zavihku *Marije in živali* (1986).

¹⁸ *Literatura* 1989, št. 5, str. 111-121.

¹⁹ *Nova revija* 1989, št. 87-88, str. 930-943.

²⁰ Toporišič se pri tem sklicuje na naslednji Juvanovi objavi: Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja, *Slavistična revija* 1985, št. 1, in *Dialog literature z literaturo, Problemi—Literatura* 1987, št. 1. Terminologijo medbesedilnosti Marka Juvana uporablja tudi naš članek.

²¹ Janko Kos je v *Pregledu slovenskega slovstva* iz l. 1987 Svetino uvrstil med »nosilce postmodernistične poezije na Slovenskem« (str. 347).

Svetinove literature negotova (postmodernizem), vendar jo Hribar s svojim filozofskim aparatom dovolj prepričljivo utemeljuje. Smrt mu je pomembna prvina tega pesništva, ki se po njegovem artikurira kot »zlitina niča in bolečine«. Ta oznaka ne velja samo za takratno poezijo, temveč lahko obvelja vse do *Tibetanske knjige mrtvih*, ki se sicer odmakne Hribarjevi filozofiji, naperjeni proti vsaki ideologiji in/ali religiji. A vendar je »groza zgolj niča« navzoča tudi v tej drami in jo lahko predstavimo z naslednjim citatom:

BUKRI

Bojim se jih! Ker nikdar ne morem biti
dom, varno zatočišče tem strašnim,
ki se hranijo z mojo grozo
in si žejo tešijo z mojo krvjo.²²

Bukri resda doživlja posmrtno izkušnjo, ki pa je v skladu z budističnim naukom o karmi pogojena z njegovim prejšnjim življenjem, za katerega moramo sklepati, da je bil prežet s strahom pred smrtjo. V nadaljevanju učitelj na protagonistovo smrtno grozo takole odgovarja:

Samo ti si, ki trpiš, gnan od groze
pred samim seboj!
In v tem strašnem stanju srečaš b
Ker jaz nisem tvoj brat!
Smrt je trenutek najvišje samote,
v kateri prvič in poslednjič srečaš
samega sebe! (Str. 59.)

Zgornje sporočilo sicer velja za vso zgodovino človeštva, a je v današnji dobi »mrtvega Boga« še posebej aktualno in je bistveno zaznamovalo evropski eksistencializem v filozofiji in literaturi.

Kot je Janko Kos trdil za *Šeherezado*, tako tudi *Tibetanska knjiga mrtvih* zastopa posteksistencialistične težnje in po tej plati v Svetinov književni opus ne prinaša nič posebej novega. Pač pa precej zanimivejša vprašanja odpira neosimbolističnost obravnavane drame.

4.2.2 Neosimboizem *Tibetanske knjige mrtvih*. Medtem ko Svetinova literatura do *Knjige očetove smrti* s svojo dekadenco motiviko uresničuje tudi tej ustrezno tematiko (neodekadenca), pa se vloga teh motivov v okviru tibetanskega budizma bistveno spremeni. To je razvidno že v *Knjigi očetove smrti* in še bolj v *Tibetanski knjigi mrtvih*. Za ponazoritev te transformacije si pogledjmo naslednji citat:

UČITELJ

Odslej živiš le še od »vonjev«,
ki so duhovno bistvo materialnega
sveta.

Zato boš sedaj, zasvojen z vonji,
a neprestano lačen v svoji želji,
iz katere je stikano tvoje telo,
šel dlje in še globlje v poslednjem
okrožju »Zasmrtja«. (Str. 75.)

Iz tega navedka sledi, da se na dekadenco podlago vpisuje tematika, ki imanentne prvine presega in jih postavlja v območje nadrealnosti. Z mistiko prežeto dramo sestavljajo neprevedljivi simboli, ki jih ne more docela pojasniti niti interpretacija z *Bardom Thödomom*. V tem smislu je v *Tibetanski knjigi mrtvih* prepoznati literarno izročilo simbolizma, kar lahko zagovarjamo z več utemeljitvami.

²² Ivo Svetina, *Tibetanska knjiga mrtvih*, Ljubljana 1992, str. 56.

Prva bi bila ta, da je mogoče »sveto« v tej dramski prepesnitvi Bardo Thödola (sveto besedilo) navezati na simbolizem in postsimbolizem, kjer se »sveto pogosto pojavlja.²³ Simbolizem vpeljuje tudi tematiko nihilizma, ki je paradoksalno zastopana tudi v *Tibetanski knjigi mrtvih*, čeprav njena predloga Bardo Thödol kot versko besedilo takšnih namenov seveda nima.

Ne nazadnje v obravnavo pritegnimo še poetično dramo T. S. Eliota *Umor v katedrali* (1935), ki bi jo lahko označili za postsimbolistično.²⁴ N. Eakambaram v članku *An Indian Reading of Murder in the Cathedral*²⁵ ugotavlja, da je v drami mogoče razbrati vzhodne, hinduistične in budistične sestavine, od katerih je osrednja ciklično pojmovanje časa: »V *Umoru v katedrali* je podoba kolesa v središču vzorca podob. Kolo simbolizira Čas v smislu cikla letnih časov in Življenje s svojim ciklom rojstva, rasti in smrti...«. ²⁶ Eakambaram se osredini še na vzhodno razumevanje trpljenja v Eliotovi drami, kar je lepo razvidno iz tegale govora nadškofa Thomasa Becketta, njenega osrednjega lika:

Vejo in ne vejo, kaj je dejanje ali trpljenje.
Vejo in ne vejo, da dejanje je trpljenje
in trpljenje dejanje. Ne trpi tisti, ki deluje,
niti ne deluje tisti, ki je vdan. A oba imata svoje mesto
v večnem delovanju, v večnem potrpljenju,
v kar morajo vsi privoliti, da bi to moglo vzbuditi željo,
v kar morajo vsi trpeti, da bi si mogli to želeti...²⁷

Tudi Svetinova *Tibetanska knjiga mrtvih* na soroden način problematizira Bukrijevo trpljenje, ki je posledica njegove nezmožnosti, da bi se odpovedal željam in s tem dejanjem. Podobno kot v drami je tudi v *Umoru v katedrali* trpljenje večinoma zaobjeto v strahu, ki ga zbor canterburyjskih žena izpoveduje takole:

...; tu je zgolj
belo prazno obličje Smrti, neme božje služabnice,
in za obličjem Smrti Sodba
in za Sodbo Praznosta, grozotnejša od živih oblik pekla;
praznina, odsotnost, ločenost od boga;
groza jalovega potovanja v prazno deželo,
ki ni nobena dežela, zgolj praznina, odsotnost, Praznosta, ...
... nobenih barv, nobenih oblik, ki bi motile, odvrčale dušo,
da bi se videla, gnusno združena na veke, nič z ničem,
ne tisto, čemur pravimo smrt, temveč tisto, kar onkraj smrti ni smrt,
nas stráši, nas stráši... (Str. 56.)

Gre torej za eksistencialno stisko, ki jo povzroča nekaj, kar sega na ono stran racionalnega; iz navedenega odlomka je razvidno, da Eliot sicer krščansko pojmovanje posmrtnega stanja dopolnjuje z besednjakom vzhodne (budistične) duhovnosti. Svetinovo literarno obdelavo *Bardo Thödola* pa to popolnoma obvladuje:

²³ Prim. Janko Kos, Slovenska literatura po modernizmu III, *Sodobnost* 1989, št. 5, str. 491.

²⁴ Anna Balakian, *The symbolist movement in the literature of European languages*, Budapest 1982. Tu je T. S. Eliot velikokrat omenjen v zvezi z lit. izročilom simbolizma.

²⁵ *Comparative literature studies*, 29 (1991), št. 2.

²⁶ N. d., str. 180.

²⁷ T. S. Eliot, *Umor v katedrali*, Maribor 1967, str. 14. Citirani odlomek je tudi v že navedenem članku N. Eakambarama na str. 172-173.

UČITELJ

Ne odrešijo te ponovnega rojstva
 še tako strašne muke,
 ker najstrašnejša bo rojstvo sólo!
 Razlij se preko svojega trpljenja
 in vstopi, voda v vodo, v 'Praznino',
 ki ni praznina 'Niča', ampak 'Praznina',
 ki budi čudenje... (Str. 85.)

Po vsem povedanem lahko rečemo, da obe drami sicer vsebujeta eksistencialne prvine, te pa se po drugi strani dotikajo neizrekljivega, tako značilnega za evropski simbolizem s konca 19. stoletja, za katerega je znano, da je svoje snovi črpal tudi iz budizma.²⁸ Tako kot Eliotov *Umor v katedrali* tudi Svetinova *Tibetanska knjiga mrtvih* s svojo neosimbolistično usmerjenostjo navezuje stik ravno s temi silnicami v svetovni književnosti.

5 Sklep

Naj za konec še dodatno komentiram naslov tega članka. Postmoderno paradigmo *Tibetanske knjige mrtvih* ni razumeti postmodernistično, temveč v povezavi posteksistencializma z neosimbolizmom. Čeprav je drama očitno stvaritev sodobnega časa (new age), pa vendarle zastopa predvsem tisto območje postmoderne, ki še vedno ohranja zvezo z moderno dobo.

Tudi Svetinova *Tibetanska knjiga mrtvih* na soroden način problematizira Bardo trpljenje, ki je posteksistencialistično težnje in po tej plati v Svetinovi književni opus ne prinaša nič posebej novega. Pač pa proces zanimivejša vprašanja odpira neosimbolistično obravnavano očetove smrti s svojo dekadentno motiviko urešitve je tudi v okviru tibetanskega budizma. *Knjiga mrtvih* pa se vloga teh motivov v okviru tibetanskega budizma. *Knjiga mrtvih* pa se vloga teh motivov v okviru tibetanskega budizma. *Knjiga mrtvih* pa se vloga teh motivov v okviru tibetanskega budizma.

Roman Rozina

UDK 886.3 SVETINA I. 7 Tibetanska knjiga mrtvih.06

SUMMARY

SVETINA'S TIBETAN BOOK OF THE DEAD AND THE POSTMODERN

The article deals with *Tibetan Book of the Dead* in the light of the postmodern age, from which the attempt of its literary-critical description is derived.

After a short survey of Svetina's literature we point to the fact that *Bardo Thödol* is the prototext of his dramatic reinterpretation, which linked with the New Age represents the postmodern paradigm. After the problematization of the periodization of Svetina's

literary works until the present moment, classified mostly within postmodernism, *Tibetan Book of Dead* is on the basis of the spiritual-historical method placed into the connection between postexistentialism and neosymbolism. This is a proof of the fact that this drama preserves the continuity with the previous Svetina's literature, which articulated the existential problems together with neodecadent elements.

²⁸ Vzhodno duhovnost v tem smislu je mogoče zaslediti npr. v Strindbergovi drami *Sanjska igra* iz l. 1902.

Ob osemdesetletnici Rozke Štefan

Profesorica Rozka Štefan je avgusta lani praznovala osemdesetletnico. Zaokroženo življenjsko obdobje navadno opremimo z bibliografijo, ki — na prvi pogled neosebna — skriva vsebino dobršnega dela avtorjevega življenja in hkrati razkriva, kako so se v posameznih obdobjih večja ali manjša dela nizala v sklenjeno verigo opredmetenih izrazov notranjih nagnjenj. Bibliografija Rozke Štefan je tak odsev — morda najprej potreb in nato nagnjenj — devetinsitridesetletnega dela v slovenski polonistiki, segajočega od tridesetletnega pedagoškega in raziskovalnega dela na slavistiki ljubljanske univerze do prevajalske in popularizatorske dejavnosti, ki jo vneto opravlja še danes.

Če smo že začeli razbirati življenjsko zgodbo prve polonistke na ljubljanski univerzi z bibliografskim aparatom, lahko priznamo še to, da je bilo njeno bibliografijo kar težko sestaviti, kajti neulovljiva je bila na začetku — v graditeljskih in optimističnih, v slovanstvo usmerjenih povojnih letih, ko se je kot sourednica pojavljala v novih

izdajah Slovenskih beril za tedanje nižje razrede srednjih šol ali kot anonimna prevajalka na bralnih in feljtonističnih straneh Ljudske pravice ali Naše žene, se zanimala tudi za bolgarščino in se ukvarjala z rusko književnostjo — in na koncu pisanega seznama, kjer je bilo treba prav do oddaje tegale rokopisa pripisati še kakšno novo enoto.

Po končani gimnaziji v Ljubljani leta 1931 se je z odločitvijo za slavistiko, čeprav bi lahko izbrala tudi kak drug jezik ali celo matematiko, odločila predvsem za pedagoški poklic. Že kot maturantka je namreč imela nekaj let pedagoške prakse, saj je bila znana in iskana inštruktorica za francoščino in matematiko. Zaradi težavnih razmer, ki so bile še posledica prve svetovne vojne — njen oče je umrl na gališki fronti —, si je morala že od svojega dvanajstega leta sama omogočiti šolanje. Začetek njenega spoznavanja poljskega jezika, kulture in Poljske same je bil načrten. Kot absolventka slavistike je leta 1938 dobila štipendijo slavističnega inštituta (Studium Słowiańskie) na Jagelonski univerzi, ki ga je v tridesetih letih vodil naš veliki rojak Vojeslav Molè, in bržkone so po njegovi zaslugi skozi krakovsko univerzitetno središče že pred Štefanovo spoznavali slovanski svet tudi nekateri Slovenci. Za slaviste so morali biti to pisani časi: na »slovanskih študijah« so se kresala mnenja o pradamovini Slovanov, vsakdo, ki je o tem kaj novega napisal in je dal kaj nase, je »pomaknil njene meje ali malo bolj na vzhod ali malo bolj na zahod, pri čemer pa se zadeva v celoti ni prav nič bistveno spremenila«, se je tistih let spominjal Vojeslav Molè. Kdo ve, ali bližajoča se vojna, ki je kruto razbila krakovsko slavistično gnezdo, ni takratne absolventke še močneje usmerila k domoljubnemu izročilu poljskih romantikov. Po zagovoru diplomske naloge v Ljubljani o Mickiewiczu in Čopu načrti o vrnitvi na Poljsko, kjer naj bi nadaljevala že ustanovljeni lektorat slovenščine, niso več prišli v poštev. Pa tudi doma se je morala Rozka Štefan kmalu temeljno odločiti. Ob prihodu Nemcev se je iz Murske Sobote, kjer je bila dobila prvo službo na zasebni trgovski šoli, vrnila v Ljubljano in se pridružila ilegalnemu delu za Osvobodilno fronto, dokler se nekega decembrskega jutra leta 1943 ni znašla med tridesetimi zajetimi aktivisti, bila dva meseca zaprta v Ljubljani in nato odpeljana v nemško žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, od tam pa

v njegovo podružnico Barth. Doživetja petnajstmesečnega taboriščnega trpljenja in poniževanja so se čez leta oglasila kot osebna izkušnja pri prevajanju prvih odlomkov iz Mickiewiczzeve dramske pesnitve Praznik mrtvih in črtic Medaljoni Zofje Natkowske.

Po vojni je bila dve leti upravnica Slovanske knjižnice v Ljubljani, leta 1947 pa je ob ustanovitvi novega lektorata na ljubljanski univerzi postala lektorica za poljski jezik.

V prvem desetletju dela na univerzitetni polonistiki je v širših obrisih že zarisala območje svojega zanimanja, ki se je seveda ujemalo z najnujnejšimi pedagoškimi potrebami visokošolskega poučevanja jezika in književnosti ter s pričakovanji širšega kulturnega prostora, željnega informacij o poljskem literarnem in kulturnem življenju, kateremu je bilo na Slovenskem že od nekdaj namenjeno precej pozornosti. Posebnost takega položaja je zahtevala že v temelju dvosmerno delovanje: na jezikovnem in literarnem področju. Danes je mogoče reči, da je za obe napisala strokovno temeljna dela, iz njih pa razvila tudi posamezne znanstvenoraziskovalne teme. Nastajati je začel Učbenik poljskega jezika, ki je upošteval glasoslovna, oblikoslovna ter deloma skladijska razmerja med slovenščino in poljščino, po izidu v knjižni obliki (1969) pa so ga uporabljali tudi samouki. V lingvističnem krožku Filozofske fakultete je nastopila s predavanji o fonetični in fonološki podobi poljskih nosnikov, o podobnosti in razlikah med knjižno slovenščino in poljščino, s prikazi novejših pogledov na teorijo prevajanja in jezikoslovne vidike prevajanja pa je med prvimi pri nas opozarjala na poseben pomen prevajanja pri spoznavanju, učenju in rabi tujih jezikov.

Ob pripravah na celovit pregled poljske književnosti je napisala nekaj literarnozgodovinskih razprav, ki so ostale med stalnimi referencami slovenske literarne vede. Osvetljevale so pomembna razmerja med slovensko in poljsko romantiko (Mickiewicz in Čop, NS 1955, Prešeren in Mickiewicz, SR 1963, Juliusz Słowacki, JS 1959), prikazovale posebnosti poljske moderne (Žeromski — Reymont, NS 1955, Stanisław Wyspiański, JS 1957, Poljski lirik Leopold Staff, JS 1967) ali obveščale o sodobnih tokovih poljske književnosti (O novejši poljski poeziji, NS 1959). Napisala je gesla o poljskih pisateljih za leksikone Cankarjeve založbe in poročala o sprejemu slovenskih literarnih del in piscev pri Poljaki (Slovenske pesmi in novele v poljščini, NS 1961, Cankar pri Poljaki, SR 1969). Verjetno jo je povezovanje Mickiewiczzeve poezije z beloruskim folklornim izročilom spodbudilo, da se je za hip usmerila tudi k beloruski književnosti, v posebnem članku je predstavila razvojne poteze beloruske literature, kar je pri nas prava redkost. V Minsku je imela na katedri za belorusko književnost predavanje (1975) o vlogi Mickiewicza v slovenski poeziji. Zdi se, da utegnejo biti taki drobci v naših stikih s slovanskimi narodi dragocenejši, kot smo morda mislili doslej. Največ pozornosti pa je Rozka Štefan vendarle posvetila posameznim vprašanjem literarnozgodovinskega procesa v obdobju predromantike in romantike ter nadrobno obdelala tudi literarnozgodovinske stike med slovensko in poljsko književnostjo tistega časa. Tako je v že omenjeni študiji o Mickiewiczu in Prešernu odprla še danes zanimivo vprašanje o vplivu Mickiewiczzeve poezije, zlasti epov Konrad Wallenrod na Prešernovo ustvarjanje, podrobno prikazala Čopovo lvoško dobo in objavila ter analizirala dotlej pri nas neznan Čopov prispevek za poljski galicijski časopis Rozmaitości (1985), v razpravi k akademijski izdaji Čopovih galicijskih dopisnikov (1989), ki jo je uredila, pa prikazala širok kontekst Čopovega nazorskega oblikovanja v letih 1822-27. Obširno je obdelala tudi drugega »lvoškega Slovenca«, Martina Kuralta (1990). Omenjena raziskovalna dela, ki so zahtevala dolgotrajno in zbrano preučevanje gradiva, so nastala v zadnjem desetletju, ko je tudi po upokojitvi (1977) ostala zvesta sodelavka pri skupni raziskovalni nalogi Stiki med slovensko in poljsko književnostjo, vključeni v program Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete.

Z omenjenimi in za razvoj poljske književnosti najbolj tvornimi obdobji se je ukvarjala tudi kot prevajalka. Slovencem je predstavila poleg celovite pesniške podobe Mickiewicza tudi liriko Słowackega in Staffa, v izborih pa Miłosza, Gałczyńskiego, Szymborsko in več kot tisoč petsto verzov vseh predstavnikov poljskih pesniških rodov, ki so pisali poezijo med drugo svetovno vojno (antologija Alarm, Borec 1992). Njen največji prevajalski dosežek je bil gotovo romantični ep Gospod Tadej (1974) — zaradi obsežnosti in zahtevnosti tenkočutnega lirsko-epskega besednega

tkiva, zlasti pa zaradi verza, tujega prozodiji slovenskega jezika in našemu romantičnemu lirskemu izročilu. Žal je prevod izšel v času, ki vsaj pri nas ni bil naklonjen intimnemu, rahlo melanholičnemu romantičnemu pogledu na varen, topel dom sicer izgubljene domovine. Tedaj so nam bili bližje brezdomni junaki absurda, večkrat zgubljeni v resničnosti reizma. Tudi Vojeslav Molè se ni mogel veseliti uspeha svoje nekdanje varovanke, oceniti dela, ki se ga sam ni upal lotiti, »ker se ni mogel odločiti glede Mickiewiczevega verza«, kajti umrl je leto dni prej. V svojih razčlembah slovenskih prevodov Mickiewiczovega verza je Tone Pretnar posredno potrdil prevajalkino odločitev za »melodični princip« z ugotovitvijo, da so lahko slovenski prevajalci Mickiewiczev epski trinajsterec (7+6) »substituirali samo z jabskimi in toničnimi ustreznici in približki«.

Leta 1974 je jubilatka za svoje delo prejela od poljskega ministra državno priznanje »zaslužna za poljsko kulturo«, naslednje leto nagrado poljskega društva umetnikov ZAIKS, 1977 zlato odličje »Order Zasługi Polskiej Rzeczypospolitej«, 1979 diplomu Accademie Adamo Mickiewicz iz Bologne in 1980 domače državno odlikovanje red dela z rdečo zastavo. Odlikovanja so bila tudi potrditev njenega poglobljenega pedagoškega dela, zaradi katerega je bilo o poljskem lektoratu mogoče govoriti kot o ljubljanski polonistiki. Številni današnji profesorji, bibliotekarji, uredniki in kulturniki so se pri njej navdušili za poljščino, v njej jim je pomagala najti tisto, kar je vsak zase iskal. Da je pri takem delu prihajalo do ustvarjalnih iskric, nas prepričuje nepričakovan odmev sentence »nikt nie woła« v sonetu njenega nekdanjega slušatelja Milana Jesiha (Soneti drugi, Wieser, 1993). Z navdušenimi študenti je pripravljala odmevne literarne večere, z recitalom iz Mickiewiczove poezije so nastopili celo v televizijskem studiu. Iz današnje časovne razdalje se zdi, da je poljska klasična poezija pomenila povezavo z ozračjem nekdanjega, močno zabrisanega »slovanskega« razpoloženja. Tako je ohranjala aktualnost poljskega jezika in kulture v letih ohlajenih stikov s Slovani iz »ugrabljenega dela Evrope«, pa v sedemdesetih letih, ko je ofenziva slovenističnega študija na univerzi oklestila ure slovanskih lektoratov, in tako ostaja zvesta polonistiki danes, ko ima na delovni mizi poleg sodobnih pesnikov še novoromantika Leopolda Staffa, čigar izbor pripravljaja za zbirko Lirika.

In tu smo pri tistem drugem, neulovljivem koncu bibliografije profesorice Rozke Štefanove, ko bi lahko z oznako »v tisku« dodali še kaj, a naj to ostane za drugo priložnost. Nič pa nam bibliografija ne razkriva težav zaradi šibkega zdravja niti vloge kirurgov, ki so ji z operacijami vsaj desetkrat reševali življenje. Želimo ji, da bi z izboljšanim vidom doživela še veliko zadovoljstva pri svojem plemenitem delu.

Niko Jež
Ljubljana

Bibliografija Rozke Štefan

1945

- B O novi poljski poeziji. — *Ljudska pravica* 6 (1945), 161, 6. Antologija bolgarskih revolucionarnih pesnikov. — *Ljudska pravica* 6 (1945), 187, 4.
 Adam Mickiewicz. (Ob devetdesetletnici smrti.) — *Ljudska pravica* 6 (1945), 189, 4.
 - Ponatis *Primorski dnevnik* 4 (1948), 277.
 Bolgarska revija »Izkustvo«. — *Ljudska pravica* 6 (1945), 214, 4.
 D Smirnov, A. A., O metodiki ponavljanja. — *Popotnik* 63 (1945/46), 23, 36-44.

1946

- B Hristo Botev. (Ob sedemdesetletnici smrti.) — *Ljudska pravica* 7 (1946), 127, 6.
 D Wasilewska, Wanda, Iz ljubezni. — *Naša žena* 5 (1946), 1 do 6, 21-23, 47-48, 71-72, 95-96, 126-128, 150-152.
 Piętak, Stanisław, Fronta na Visli. (Odlomek.) — *Mladina* 4 (1946), 51, 5.

1947

- C Sodobno berilo za višje razrede srednjih šol, I. zvezek (sourednica). — Ljubljana, DZS 1947.

1948

- B Ważyk, Adam, V deželi šestih republik. — *Novi svet* 3 (1948), 319-320.
 O poljskem literarnem časopisju. — *Novi svet* 3 (1948), 886-888.
 Ob razstavi Oprema poljske knjige. — *Slovenski poročevalec* 9 (1948), 97, 3.

1949

- B Juliusz Słowacki. (Ob stoletnici smrti.) — *Slovenski poročevalec* 10 (1949), 82, 3.

1950

- C Slovensko berilo I. (sourednica 3., predelane izdaje). — Ljubljana, DZS 1950.

1951

- Č Pregled ruske književnosti (skupaj z Vero Brnčič). Skripta Višje pedagoške šole. — Ljubljana, DZS 1951, 194 str.

1952

- C Slovensko berilo I. (sourednica 4., predelane izdaje). — Ljubljana, DZS 1952.
 Slovensko berilo II. (sourednica). — Ljubljana, DZS 1952.
 Slovensko berilo III. (sourednica). — Ljubljana, DZS 1952.

1954

- A O poeziji Mlade Poljske. — *Nova obzorja* 7 (1954), 12, 721-731.
 C Slovensko berilo I. (sourednica 5., skrajšane izdaje). Ljubljana, DZS 1954.
 Slovensko berilo II. (sourednica 5., skrajšane izdaje). Ljubljana, DZS 1954.
 Slovensko berilo III. (sourednica 2., skrajšane izdaje). Ljubljana, DZS 1954.

1955

- A Žeromski — Reymont. (Ob tridesetletnici smrti.) — *Naša sodobnost* 3 (1955), 5/6, 567-576.
 Mickiewicz in Čop. — *Naša sodobnost* 3 (1955), 11/12, 983-992.

A — razprave, eseji; B — ocene, članki; C — uredništva knjig; Č — učbeniki; D — prevodi. Samostojne knjige in študije h knjigam so uvrščene v skupino A.

- B** Trije poljski jubileji. — *Jezik in slovstvo* 1 (1955/56), 1, 32.
- D** Wolpe, Henryk, Mickiewicz in dekabristi. — *Jezik in slovstvo* 1 (1955/56), 4/5, 97-104.
- Žeromski, Stefan, Gozdni odmevi (odlomek). — *Naši razgledi* 4 (1955), 3, 62-63.
- Mickiewicz, Adam, Praznik mrtvih, III. del (odlomek). — *Naši razgledi* 4 (1955), 22, 541-542.
- Goszczyński, Seweryn, Poljska vojska ob odhodu iz Poljske (1831). (Pesmi.) — *Bori* 1 (1955), 4, 209.

1956

- A** Bolesław Prus. Spremna beseda v: **Prus, Bolesław, Lutka**. Prevedel M[arian] B[regant]. — Ljubljana, DZS 1956, 819-828.
- Adam Mickiewicz. — *Nova obzorja* 9 (1956), 1, 33-45.

1957

- A** Stanisław Wyspiański. — *Jezik in slovstvo* 3 (1957/58), 3, 97-102.
- B** Dva portreta iz sodobne poljske književnosti. — *Slovenski poročevalec* 18 (1957), 214, 5.
- Kongres poljskih pisateljev. — *Naša sodobnost* 5 (1957), 2, 189-192; 3, 281-284.
- D** Gostovanje poljskega Državnega gledališča iz Lodza. *Gledališki list Drame* 36 (1957), posebna priloga št. 8. Chojnacka, Jadwiga, Gabriela Zapolska, 3-4; Morala gospe Dulske. Vsebina, 4-5; Antigona. Vsebina, 7-8.

1958

- B** Poljske literarne nagrade. — *Naši razgledi* 7 (1958), št. 7, 175.
- D** Schaff, Adam, Filozofski aspekt procesa sporazumevanja. — *Naša sodobnost* 6 (1958), 8/9, 802-812; 10, 945-950; 11, 1024-1032.

1959

- A** Julij Słowacki. — *Jezik in slovstvo* 5 (1959/60), 4, 97-101.
- O novejši poljski poeziji. — *Naša sodobnost* 7 (1959), 5, 452-461.
- B** Iz kronike NOB na terenu Kolezija, **Ljubljana v ilegali I**. — Ljubljana, DZS 1959, 446-456.

1960

- A** **Poljska književnost**. — Ljubljana, DZS 1960, 558 str. — Str. 473-536: Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti (sestavili Gregor Kocijan, Jože Koruza in Jože Pogačnik).

1961

- B** Slovenske pesmi in novele v poljščini. — *Naša sodobnost* 9 (1961), 5, 472-475.
- D** Nałkowska, Zofia, Iz Medaljonov. — *Literarna oddaja*. RTV Ljubljana, 2.3.1961.
- Konstanty Grabowski, Mater et Magistra. — *Vprašanja naših dni* 2 (1961), 18, 580-584.

1962

- B** Zanimiva knjiga o poljski stilistiki. — *Jezik in slovstvo* 7 (1961/62), 6, 188-191, 7, 220-221. — O knjigi: Halina Kurkowska, Stanisław Skorupka, Stylistyka polska. Varšava 1959.

1963

- A** Zofia Nałkowska in njeno delo. Spremna beseda v: Nałkowska, Zofia, **Medaljoni**, Ljubljana, CZ 1963, 91-98.
- Prešeren in Mickiewicz. — *Slavistična revija* 14 (1963), 1/4, 181-198.
- Od Reja do Mrožka. — *Gledališki list Drame SNG* 43 (1963/64), 4, 154-171.
- D** Nałkowska, Zofija, **Medaljoni**. — Ljubljana, CZ 1963, 98 str.
- Józef Kalera, Dramatska oblika Leona Kruczkowskega. — *Gledališki list Drame SNG* 43 (1963/64), 4, 117-134.

1964

- B Poljska lirika dvajsetega stoletja. — *Sodobnost* 12 (1964), 1, 1, 82-86. — O knjigi: Poljska lirika dvajsetega stoletja. Prev. Lojze Krakar. Ljubljana, DZS 1963.
- D Dr. Maria Bobrownicka, Poljska slavistika po drugi svetovni vojni. — *Jezik in slovstvo* 9 (1964/65), 6, 186-190.
- Posmysz, Zofia, **Potnica iz kabine 45**. — *Radijska igra*. Radio Ljubljana, I, 13.10.1964.

1965

- B Še enkrat o »Poljski liriki«. — *Sodobnost* 13 (1965), 4, 358-360.
- D Kazmierczak, Narcyz, **Trije udarci na gong**. — *Radijska igra*. Radio Ljubljana, III, 10.12.1965.
- Szypulski, Andrzej, **Trebuh**. — *Radijska igra*. Radio Ljubljana, III, 10.11.1965.

1967

- A Adam Mickiewicz — življenje in delo, spremna beseda v: Adam Mickiewicz, **Pesmi in pesnitve**, Ljubljana, MK 1967, 143-166.
- B Poljski lirik Leopold Staff. — *Jezik in slovstvo* 12 (1967), 8, 236-239.
- D Staff, Leopold, **Pesmi**. (Ob desetletnici smrti.) — *Sodobnost* 15 (1967), 4, 431-433.
- Mickiewicz, Adam, **Pesmi in pesnitve** (izbor, uredništvo, spremna beseda in opombe. Verze so prevedli R. Štefanova, D. Ludvik, J. Udovič.) — Ljubljana, MK 1967, 168 str. (Kondor 96.)

1968

- B Ob zadnji uprizoritvi Mickiewiczevih Dziadov. — *Sodobnost* 16 (1968), 7/8, 798-805.
- D Mickiewicz, Adam, **Gospod Tadej**. Odlomek iz Druge knjige. — *Sodobnost* 16 (1968) 7/8, 769-776.

1969

- A Cankar pri Poljakih. — *Slavistična revija* 17 (1969), 1, 307-313.
- Č **Učbenik poljskega jezika** (s sodelovanjem Władysława Łaciaka). — Ljubljana, DZS 1969, 292 str.
- Poljski pogovori** (s sodelovanjem Władysława Łaciaka). — Ljubljana, DZS 1969, 91 str.

1970

- D Poljska poezija med obema vojnama. — *Literarni večer*. RTV Ljubljana, 14.10. in 21.10.1970.

1971

- B Praktična poljska stilistika. — *Jezik in slovstvo* 16 (1970/71), 7, 212-216. — O knjigi: Anna Wierzbicka, Piotr Wierzbicki, **Praktyczna stylistyka**. Varšava 1968, 1969².
- Iz Ravensbrücka v druga taborišča: Barth, v: **FKL Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück**. — Ljubljana, Partizanska knjiga 1971, 756 str., 405-421.
- D Iz poljske poezije: Bolesław Leśmian (z uvodom). — *Dialogi* 7 (1971), 7/8, 368-371.

1973

- A Juliusz Słowacki. Spremna beseda v: **Słowacki**, Ljubljana, MK 1973, 81-94.
- B Gesla (okrog 50) o poljskih književnikih. — **Leksikon Cankarjeve založbe**, Ljubljana 1973.
- D Lissa, Zofia, **Poljske ljudske pesmi v priredbi Ludwiga van Beethovna**. — *Muzikološki zbornik* (1973), 35-49.
- Słowacki**. (Prepescnila Rozka Štefanova in Dušan Ludvik. Izbrala, uredila in spremno besedo napisala Rozka Štefanova.) — Ljubljana, MK 1973, 94 str. (Lirika 17.)

1974

- A Pesnik in njegovo delo, v: Mickiewicz, Adam, **Gospod Tadej**. — Ljubljana, DZS 1974, 309-319.
- B Poljska književnost w Słowenii. (Anketa.) — *Literatura na świecie* 10 (42), Varšava 1974, 378-381.

- Poljski slavisti in kritiki o naši književnosti. — *Jezik in slovstvo* 19 (1973/74), 8, 314-318.
 Angleški slavist o Prešernovih nemških pesmih. — *Jezik in slovstvo* 19 (1973/74), 8, 324-325.
 Deset tisoč prevedenih stihov. Janez Kajzer: Pomenek s polonistko Rozko Štefanovo, prevajalko Gospoda Tadeja. — *Delo* 14 (7.12.1974), 24.
D Mickiewicz, Adam, **Gospod Tadej**. (Prevod, spremna beseda in pojasnila.) — Ljubljana, DZS 1974, 334 str.
Slovanse pravljice. Prevod poljskih (83-97) in kašubskih (98-102), jezikovna redakcija slovenskih (182-188). — Ljubljana, MK 1974, 249 str. (Zlata ptica.)

1975

- A** Jerzy Andrzejewski. Uvodna študija v: Andrzejewski, Jerzy, **Pepel in diamant**. Prevedel France Vodnik. — Ljubljana, CZ 1975, 5-30. (Sto romanov 82.) — Ponatis 1988.

1977

- B** Slovenske pesmi v beloruščini. — *Jezik in slovstvo* 22 (1976/77), 7, 217-219. — Ocena knjige: Nil Gilevič, Maci maja, Slavenia. Vybranyja staronki slavenskaj paezii XIX-XX stagoddzjau. (Paezija narodau svetu), Minsk, Mastackaja litaratura, 1976, 160 str.

1978

- A** Nekaj problemov ob prevajanju starejše poljske poezije. — *Sodobnost* 26 (1978), 10, 1012-1021.
B Julian Przyboš (1901-1970). — *Planinski vestnik* 78 (1978), 12, 771-772.
D Przyboš, Julian, Triglav. — *Planinski vestnik* 78 (1978), 12, 772.
 Hrvačanin, Jovanka, Pesmi. — *Literarni portret*. RTV Ljubljana, I, 24.5. 1978.

1979

- A** Značilnosti razvoja beloruske literature. — *Jezik in slovstvo* 25 (1979/80), 2, 52-57.
D Kupala, Janka, Le kdo tam prihaja, *Jezik in slovstvo* 25 (1979/80), 2, 57. — Ponatis v: **A hto tam idze?** na movah svetu, Minsk, Mastackaja litaratura, 1983, 100.
 Iz lirike Leopolda Staffa (z uvodom). — *Sodobnost* 27 (1979), 2, 207-212.

1980

- D** Iz beloruske ljubezenske lirike (z uvodom). — *Sodobnost* 28 (1980), 8/9, 816-822.
 Iwazkiewicz, Jarosław, Stari pesnik (pesem). — *Naši razgledi* 29 (1980), 6, 186.
 Miłosz, Czesław, Pesmi. — *Naši razgledi* 29 (1980), 23, 695.

1981

- D** Miłosz, Czesław, Pesmi. — *Dialogi* 17 (1981), 12, 974-975.
 Piechal, Marian, Pesmi (z uvodom). — *Sodobnost* 29 (1981), 1, 96-103.

1982

- D** Szymborska, Wisława, Tri pesmi. — *Naši razgledi* 31 (1982), 8, 249.
A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki, **Zgodovina Poljske** (skupaj z N. Ježem). — Ljubljana, DZS 1989, 609 str.

1983

- D** Adam Mickiewicz. — *Radijska oddaja iz cikla Sinji cvet romantike* XII. RTV Ljubljana, I, 31.1.1983.

1985

- A** Matija Čop v lvovskih Rozmaitočih. — *Slavistična revija* 33 (1985), 4, 107-118.
D Mickiewicz, Adam, Pesmi. (Ob 130 letnici pesnikove smrti.) — *Naši razgledi* 34 (1985), 24, 760.
 Gałczyński, Konstanty Ildefons (z uvodom). (Pesmi.) — *Sodobnost* 33 (1985), 8/9, 901-905.

Walczak, Grzegorz, **Kaktus**. — *Radijska igra*. RTV Ljubljana, I, 10.12.1985.

1987

D Miłosz, Czesław, **Somrak in svit** (prevedli Rozka Štefan, Tone Pretnar, Lojze Krakar, Wanda Stępniaćówna). — Ljubljana, Slovenska matica, Partizanska knjiga 1987, 115 str. (Vezana beseda, 29.)

1988

B Predvojni študentski narodnoobrambni tabori. Portreti borbenih študentk: Vida Janežič (1914-1944). — *TV-15* (12.5. 1988) 13.

1989

A **Čopovi galicijski dopisniki**. (Uredila, prevedla nemška pisma (oboje v sodelovanju z Nikom Ježem) in napisala uvodno študijo (str. 7-57). — Ljubljana, SAZU 1989, 443 str. (Korespondenca pomembnih Slovencev.)

B Nov prispevek k duhovni podobi Matije Čopa. — *Delo*, KL, 29 (20.4.1989) 15.

1990

A Slovenski razsvetljenec Matija Kuralt v Ivovski dobi. — *Slavistična revija* 38 (1990), 2, 81-99.

1991

A Matija Čop a romantyzm galicyjski, v: **Studia o literaturach i folklorze Słowian**. — Varšava, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1991, 75-81.

B Erna Muser (Nekrolog). — *Delo* 31 (19.6.1991) 8.

D **Oko in roža**. Antologija svetovne ljubezenske lirike (zbral in uredil Niko Grafenauer). — Ljubljana, Mladinska knjiga 1991. — Str.: 115-116: Mickiewicz, Adam, Negotovost; 166: Staff, Leopold, Začetek pravljice; 171-172: Kupala, Janka, Genacvale; 249: Tank, Maksim, Dober dan.

Iz poljske medvojne lirike. — *Literarni večer*. Radio Slovenija, I, 2.5.1991.

1992

D **Alarm**. Poljska poezija 1939-1945. Prevedla Rozka Štefanova in Tone Pretnar, zbrala, uredila in podatke o pesniku pripravila Rozka Štefanova in Niko Jež. — Ljubljana, Borec 44 (1992), 6/7/8, 207 str.

1993

A Tone Pretnar kot prevajalec poljske poezije. — *Jezik in slovstvo* 39 (1993/94) 4, 125-136.

B Za zimo je prišla zima. — *Razgledi* 2 (41) (1993), 24 (1007), 37. — O knjigah: Tone Pretnar, Veter davnih vrtnic. Slava, Ljubljana 1993; Tone Pretnar, Tiho ti govorim, Mohorjeva družba, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1993.

D Jubilantka Wisława Szymborska (uvod in prevod pesmi). — *Sodobnost* 41 (1993), 8/9, 721-726. Hartwig, Julija, Lirika. — *Literarni portret*. Radio Slovenija, III, 8.8.1993
Szymborska, Wisława, Pesmi. — *Nove prevodne strani*. Radio Slovenija, III, 5.12.1993.

1994

D Srečna ljubezen, poljska lirika. — *Literarni večer*. Radio Slovenija, I, 20.4.1994.

Niko Jež
Ljubljana

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Predstavljanje in vadenje slovničnih oblik

Ko se naravno učimo jezika od svojega okolja, se slovničnih oblik v njem skoraj ne zavedamo. Ko pa pod vodstvom učiteljev primerjamo govornjeni in zapisani jezik, se učimo tujega jezika ali študiramo slovnico, čedalje bolj odkrivamo notranjo urejenost jezika: kako so v njem stalni ali spremenljivi deli (invariantni in variantni deli, oblikovni in pomenski deli).

Pri nas slovnični pouk ni na dobrem glasu. Težko je reči, kaj je vse krivo za to; deloma pa smo morda krivi tudi učitelji sami. Po naših šolah je premalo vznemirljivega raziskovanja jezikovne zgradbe, preveč pa prežanja na odnike od knjižne norme. Premalo je opazovanja in vadenja posameznih slovničnih oblik, pogovarjanja in razpravljanja, preveč pa pisnega preskušanja znanja (testov) in popravljanja (korektur). To dela na učence vtis, da smo učitelji čezmerno pedantni in ne tako dobrohotni, kot naj bi bili.

Kadar je poučevanje slovničnega sestava samo sebi namen, postaja to za otroke in celo za odrasle moreče. Če pa je poučitev o slovnični obliki pomoč, da se učinkoviteje in ustrezneje uporablja jezik, utegne biti to mikavno. V nadaljnjem se bomo omejili na prikazovanje, kako naj učitelj poučuje slovnične oblike.

Najprej si oglejmo, kako se slovnične oblike predstavljajo (prezentirajo). Vzemimo za primer pogojnik v vprašalnih povedih:

Andrej, bi odprl okno?

Matjaž, bi pobrisal tablo?

Marjana, bi mi pokazala svojo zbirko razglednic?

Petra, bi nesla tole pismo Marjetki?

Gospa, bi mi prevedli (pogovorno tudi: prevedla) tole italijansko besedilo?

Gospod, bi mi posodili (pogovorno tudi: posodil) tisoč tolarjev?

Dete, bi mi povedalo svoje ime?

Stalni del je pomožni glagol **bi** in obrazilo **-l** [-u], **-la**, **-li**, **-lo**, drugo pa je od povedi do povedi zamenjano. Kot iz tega vidimo, slovnične oblike omogočajo, da tvorimo veliko različnih povedi določene vrste.

Pri predstavljanju slovnične oblike je treba učencem pokazati:

- kaj oblika pomeni, kako se uporablja,
- kako se tvori, da lahko učenci sami sestavljajo take povedi.

Pomen lahko spoznamo iz položaja, slike, sobesedila ali razlage. V zgornjem primeru pomen najlažje spoznamo iz položaja. To niso vprašanja, na katera se odgovarja z **da** ali **ne**, na te povedi se ljudje navadno odzivajo z zaželenimi dejanji. To so prošnje za različne usluge ali za pomoč. Natančneje

razberemo pomenski odtенок, če primerjamo pare povedi: »*Odpri okno!*« — »*Bi odprli okno?*« Eno je strog ukaz, drugo pa je vljudna prošnja. Primerjalni postopek, tak ali podoben, kot je ta, je pri jezikovnem pouku zelo uporaben.

Oblikovni del povedi, v našem primeru **bi** in **-l [-u], -la, -lo, -li**, lahko predstavimo tako, da ga izraziteje izgovarjamo, ali pa tako, da poved napišemo in nato pomožni glagol in obrazilo pobarvamo, podčrtamo ali damo v okvir. Ko obravnavamo oblikovno stran povedi, lahko naredimo tudi primerjavo med mogočo pogovorno in knjižno obliko: med **b'** in **bi**, med *Gospa, **bi** mi prevedla?* in *Gospa, **bi** mi prevedli?* Tako olajšujemo prehod od pogovorne oblike h knjižni in hkrati kažemo spoštljivost do obeh zvrsti jezika.

Oglejmo si še vzorec primerjanja dveh slovničnih oblik: trdilnega tožilnika in zanikanega roditelika.

Mislimo si, da se učenci pogovarjajo, kaj vidijo in česa ne. Zaradi boljše preglednosti gradiva se lahko omejimo samo na primere v ednini.

Tožilnik: *Vidim Matjaža/ Bredel/ pečū/ jabolko.*

Rodilnik: *Ne vidim Matjaža/ Bredel/ pečū/ jabolka.*

V ta stavčni okvir lahko vstavimo še veliko drugih samostalnikov:

<i>Andrej</i>	<i>Alenka</i>	<i>okno</i>
<i>Jože</i>	<i>Nives</i>	<i>sonce</i>
<i>Toni</i>	<i>Suzi</i>	<i>berilo</i>
<i>grafoskop</i>	<i>slika</i>	<i>ravnilo</i>
<i>stolček</i>	<i>knjiga</i>	<i>pero</i>
<i>slovar</i>	<i>radirka</i>	<i>seme</i>
<i>svinčnik</i>	<i>klop</i>	<i>revše</i>
<i>trikotnik</i>	<i>luč</i>	<i>dekle</i>

Verjetno bodo učenci, ki jim je slovenščina materinščina, večinoma postavljali samostalnike v prave sklone. Samo tu in tam se bo vrnila tudi kaka napaka: *Vidim Tonita.* — *Vidim stolčka.* — *Ne vidim sliko.* Učitelj poskrbi, da je to takoj popravljeno. (*Vidim Tonija.* — *Vidim stolček.* — *Ne vidim slike.*). Tako zboljšuje jezikovni čut svojih učencev.

Pri posploševanju (generalizaciji) najprej ugotavljamo pomensko razliko: enkrat gre za zatrjevanje (afirmacijo), drugič za zanikanje (negacijo). Nato slušno ali s pomočjo zapisov ugotavljamo, kako se zatrjevanje in zanikanje kažeta v tožilniških in roditelniških končnicah. To je mogoče natančno izvesti samo, če so učenci že primerno umsko zreli.

Glede na spol se tožilniške končnice takole zamenjujejo z roditelniškimi:

$-\emptyset, -a \rightarrow -a; -o \rightarrow -e, -\emptyset \rightarrow -\emptyset, -i; -o, -e \rightarrow -a$

Poleg zamenjav končnic lahko opazamo tudi izpadanje neobstoječih samoglasnikov ali daljšanje osnov (*-t-, -j-, -es-, -n-*). Različne končnice, izpadanje in daljšanje kličejo k razpravljanju, katera končnica se rabi v katerem spolu, sklanjatvenem vzorcu in drugih okoliščinah (živo — neživo, preglas in druge posebnosti). V slovenščini je to precej zapleteno, bolj kot v italijanščini ali angleščini. Končnice obeh sklonov je mogoče uspešno primerjati samo zelo postopno, z veliko motiviranjem in ob upoštevanju zmogljivosti učencev.

Za predstavljanjem jezikovnih oblik pride na vrsto njihovo vadenje (dril). Deloma smo način vadenja že nakazali, več nadržbnosti pa bomo še dodali.

Pri poučevanju materinščine je smiselno vaditi predvsem tiste oblike, pri katerih se pogovorni in knjižni jezik razlikujeta. Vzemimo na primer vadenje glagolske dvojine v nesedanjiku ženskega spola (pogovorno: *sva šle* → knjižno: *sva šli*):

Z Alenko sva šli v kino.

Z Marjeto sva šli v gozd nabirat borovnice.

S Tanjo sva šli v živalski vrt.

S prijateljico sva igrali namizni tenis.

Mateja in Tadeja sta se skrivali.

Teja in Boža sta pekli piškote.

Mama in sestra sta vlagali kumarice.

Babica in mama sta vkuhavalj sadje.

Vadenja je več vrst. Najpreprostejše vadenje je, če učenci v zboru ali kot posamezniki za učiteljem ponavljajo povedi. Ta vaja je smiselna le toliko časa, da določena oblika pride »v usta in ušesa«.

Težje so vaje z zamenjavami, bodisi vaje s spodbujevalnimi besedami ali vaje s prostimi zamenjavami.

Pri vodenih zamenjevalnih vajah učitelj pripoveduje spodbujevalne besede, učenci pa oblikujejo povedi.

gugati se ..... S prijateljico sva se gugali.

kopati se ..... S prijateljico sva se kopali.

igrati šah ..... S prijateljico sva igrali šah.

Pri tej vaji učencem ni treba misliti na vsebino, miselno se usmerjajo samo na obliko. Učitelj pa pri tem pridobi prav tisto obliko, ki je potrebna za izpeljavo slovničnega pravila ali koristna za obvladovanje knjižnega jezika.

Pri prostem zamenjevanju si morajo učenci samostojno izmišljati povedi, v katerih je določena oblika:

Kaj bosta s prijateljico delali v prostem času?

Z Ireno bova gledali televizijo.

Z Metko bova delali torto.

S Petro bova sestavljali dramski prizor.

Ta vaja zahteva od učencev zbranost in domiselnost. Učencem je pred vajo treba dati nekaj časa, da si izmislijo vsak svoj primer. Vadenje največkrat poteka v veselem razpoloženju. Prosto zamenjevanje je zelo podobno uporabi jezika v vsakdanjem življenju.

Kot smo videli, pri različnih vrstah vaj stopa v ospredje zdaj mehanična, zdaj pomenska stran jezika. Načelo je, da mora učitelj posvečati pozornost obema stranema.

Oglejmo si še nekaj primerov pomensko polnejših vaj, tako na domišljijjskih kot na resničnih primerih.

Učenci na primer pri vadenju uporabe nedoločnikov pripovedujejo primere, kot so tile:

Znam plezati po navpični steni.

Znam pilotirati vesoljsko ladjo.

Znam govoriti po kitajsko.

Taki domišljijjski primeri ustvarjajo veselo ozračje v razredu. Včasih kak učenec pove tudi nespodobno ali izzivalno poved, npr. *Znam desetkrat zapovrstjo prdniti.* Tega ne kaže šteti za predrznost, temveč prej za sproščenost, domiselnost in težnjo po poživljanju vaje, ker morda postaja že enolična.

Prav pa je, da učitelj naprosi učence, naj pripovedujejo poleg domišljajskih tudi resnične primere, ker je to bližje uporabi jezika v vsakdanjem življenju. Tako tvorijo takele povedi:

Znam plavati (pogovorno: plavat), ne pa se smučati.

Znam peči (pogovorno: pečt) palačinke, ne pa plesati.

Znam plezati po drevju, ne pa šofirati.

Znam teči (pogovorno: tečt) kot zajec, ne pa plesti jopico.

Tako smo na kratko pregledali, kako se predstavljajo in vadijo slovnične oblike. Predstavljanje oblike glede na njen pomenski in tvorbeni del zagotavlja zavestno poznavanje jezika, vadenje pa tudi obvladovanje jezika v praksi. Vsako slovnično obliko je mogoče predstavljati in vaditi ob različnem jezikovnem gradivu, zato ima učitelj veliko možnosti, da si zamišlja nove, izvirne načine obdelave. Za poučevanje slovnice velja pregovor: Več poti vodi v Rim.

Res pa je tudi, da kljub velikemu številu možnosti za izvedbo pouka slovnična ura velikokrat uspe le deloma. Učitelj zasnuje zanimivo učno uro, tako z risanjem, pevskimi vložki in gibalnimi vajami, vendar se učenci pri njej ne naučijo ničesar novega, ničesar koristnega. Včasih pa učitelj posreduje globoka jezikoslovna spoznanja, toda učenci nimajo občutka, da je to za vsakdanje sporazumevanje kaj pomembno, in njegovega razglabljanja ne sprejmejo tako, kot bi bilo treba. Vsako uro jezikovnega pouka je mogoče opazovati z dveh vidikov: Kako je zanimiva? Kako je produktivna? Razume se, da učenci doživljajo in sprejemajo predvsem veselo stran pouka, učitelj pa mora razmišljati tudi o njegovi učinkovitosti in koristnosti.

Irena Stramljč Breznik

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Umetnostno besedilo kot izhodišče za obravnavo besedotvorja v osnovni šoli

1 Pričujoči praktični prikaz tvorbe besed ob literarnem besedilu izhaja iz treh ugotovitev:

1.1 Besedotvorju je v osnovno- in srednješolskih učbenikih¹ odmerjenega malo časa pri jezikovnem pouku.

1.2 Besedotvorje je izrazito praktičnega pomena, saj raziskuje tvorbo besed, prav besedje pa predstavlja življenjsko moč vsakega jezika, saj se mora na splošne družbene procese odzivati tako, da nove gmotne in duhovne dobrine ustrezno poimenuje. Zato je temeljni namen te jezikovne učne vsebine, uzavestiti tvorbeni možnosti slovenskega jezika in s tem pri govorečih in piščočih oblikovati do jezika ustrezno razmerje, v izbiri jezikovnih sredstev daleč od čezmernega purizma in hkrati daleč od slepega prevzemanja vsega tujega.

1.3 Sodobna slovenska besedotvorna teorija, temelječa na tvorbeno-pretvorbni postopku, se je začela oblikovati v drugi polovici 70. let² in je do danes prispevala številne nove celovite poglede na tvorbeno moč slovenskega jezika. Upravičeno se postavlja vprašanje o strokovni usposobljenosti učiteljev za ustrezno in učinkovito predstavitev teh vsebin, še zlasti rodov, ki so bili deležni le višješolskega izobraževanja. Ali drugače: gre za pomembnost spremljanja jezikoslovnega razvoja, vsaj v obliki strokovnih seminarjev, kolikor ni že v vsakem učitelju tu načelo vraščeno kot del poklicnoetične zavezanosti. Prav zato naj prispevek spodbudi vse ustvarjalne učitelje, da bodo z izvirnim prijemom znali približati to nadvse pomembno in zanimivo jezikovno področje.

2 Učna praksa, da se jezikovni pojav predstavi ob ustreznem književnem besedilu, je že ustaljena in dostikrat preizkušena. Zdi pa se, da dobiva posebno veljavo prav zdaj, ko je v ospredju načelo integriranega pouka, ki pelje k povezovanju medpredmetnih področij na eni in znotrajpredmetnih področij na drugi strani. Za naše razmišljanje je pomembno slednje, in sicer iskanje stičišč med jezikovnim poukom in književnostjo, predvsem v smislu raziskovanja tipičnega jezikovnega pojava v besedilu in ugotavljanja njegovih vplivov na pomenske in estetske odzive pri bralcu.

2.1 Izhodišče takega dela je ustrezno besedilo; zadostiti mora vsaj trem merilom:

- dovolj velika pogostnost in raznolikost jezikovnega pojava, ki ga predstavljamo;
- besedilo naj bo po možnosti že znano, da je pozornost bolj preusmerjena od vsebine k obliki;

¹ France Žagar: *Naš jezik* 8, str. 76-78, Ljubljana 1987.

Janez Dular, Tomo Korošec: *Slovenski jezik* 3, str. 16-23, Maribor 1983.

² J. Toporišič: *Besedotvorna teorija*, SR (24) 1976, 163-177.

J. Toporišič: *Teorija besedotvornega algoritma*, SR (28) 1980, 141-151.

A. Vidovič Muha: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženik*, Ljubljana 1988.

— dolžina takega besedila naj ne bo prevelika.

V našem primeru se je kot zelo primerna izkazala otroška pesem Srečka Kosovela Sonček boža, ker je izredno kratka, polna tvorjenk, in to kar treh od štirih besedotvornih vrst, ter je učencem znana že iz berila za prvi razred osnovne šole, številni jo znajo celo na pamet.

2.2 Pogoj za besedotvorni pristop k besedilu je poznanje temeljnih pojmov: netvorjenka — tvorjenka, podstava — obrazilo.³

SONČEK BOŽA ...

Sonček boža tačice,

naše bele mačice.

O, da je lenuška,

to pa ni resnica, —

ona je predica.

Kadar naigra se,

za kolovrat sede,

zameži in prede.

Izpisati je treba vse tvorjenke in jim določiti besedotvorno in skladenjsko podstavo.

sonč-ek ← majhno sonce

tač-ice ← majhneljúbke tace

mač-ica ← ljubka maca

lenuš-ka ← lenuh ženska/ženski lenuh

resn-ica ← tisto, ki je resno/resna stvar

pred-ica⁴ ← tista, ki prede

na-igrati se ← igrati se dovoljna pretek

kol-o-vrat-ø ← tisto, ki vrti kolo⁵

za-mežati ← mežati dolgo/za nekaj časa

Iz grafičnega prikaza učenci ugotovijo, da so obrazila pretvorbe različnih sestavin iz skladenjske podstave tvorjenk. Glede na njihovo razmeščenost (levo, desno ali med večdelno besedotvorno podstavo) prepoznamo

1. izpeljanke iz enodelne podstave z desnim — priponskim obrazilom:

a) pri navadni izpeljanki (In) se v obrazilo pretvori jedrna sestavina skladenjske podstave: *resna stvar* → *resn-ica*;

b) pri modifikacijski izpeljavi (Im), kjer nastajajo npr. čustveno zaznamovane tvorjenke, je obrazilo pretvorba odvisne sestavine skladenjske podstave: *majhno sonce* → *sonč-ek*⁶;

2. sestavljenke (Se) so iz enobesedne podstave z levim — predponskim obrazilom: *igrati se dovoljna pretek* → *na-igrati se*;

³ Netvorjenka je beseda, ki ji ni mogoče določiti podstave in besedotvornega obrazila.

Podstava je del tvorjenke, s katero se družijo obrazila. Dobimo jo tako, da besedi odvzamemo slovnične lastnosti: samostalniku rodilniško končnico (*vrabca* : *vrabc+ek* → *vrabček*); pridevniku I ž. ali R m. spola (*okrogla, okroglega* : *okrogl+ina* → *okroglina*), pri glagolu pa dobimo podstavo iz nedoločnika (*igrati* : *igra+lec* → *igralec*) ali iz ženske oblike deležnika na -l (*pekla* : *pek+a* → *peka*). (Prim. J. Toporišič SR (24) 1976, str. 163.)

⁴ Nekatera obrazila kmijajo glag. pripono (*pred-ica* ← *tista, ki prede* ne morda *prede-ica), spet druga ne (*igra-lec* ← *tisti, ki igra, učitelj* ← *tisti, ki uči*).

⁵ A. V. Muha v razpravi Besedni pomen in njegova stilistika (XXII. SSJLK 1976, 79-91) ugotavlja, da je besedotvorni pomen abstraktnější od slovarskega.

⁶ Nekatera priponska obrazila povzročajo glasovne spremene podstave.

3. zloženska (Z) vsebuje najmanj dve predmetnopomenski besedi v podstavi, obrazilo je v našem primeru dvodelno (medponsko-priponsko: *tisto-z, ki vrti kolo* → *kol-o-vrat-ø*).

Učenci bodo zlahka ugotovili, da prevladujejo izpeljanke, ki so pomensko manjšalnice in ljubkovalnice ter izražajo pesnikovo prizanesljivost do resnične lenobnosti mačke, ki ji hudomušno pripiše delavnost predice. Tako povezavo namreč omogoča večpomenskost glagola *presti* 1. 'z orodjem ali strojem oblikovati predivo v nit' 2. 'oglašati se z mrmrajočim, brnenju podobnim glasom' (SSKJ IV, str. 57).

2.3 Besedotvorno ustvarjalnost je zdaj treba prepustiti še učencem.

2.3.1 V besedilu poiščemo mesta, kjer bi se pesnik lahko izrazil ljubkovalno ali kako drugače, pa se ni. Kakšen vpliv bi imela na besedilo taka jezikovna izbira:

božati : *bož-k-ati* ← *rahloljubko božati*

bela : *bel-kasta* ← *nekoliko bela*

sedeti : *sed-k-ati* ← *ljubko sedeti*

presti : *pred-k-ati* ← *ljubko presti*.

Ugotovitev: čezmerna raba takih besed lahko sproži ironizacijo namesto pričakanega ljubkovalnega učinka.

2.3.2 Vse tvorjenke, če je le mogoče, pretvorijo v netvorjene besede in ugotavljajo pomenske in ritmotvorne spremembe tako oblikovanega besedila:

Sonce boža tace,

naše bele mace.

O, da je lena —

to pa ni res,

ona prede.

Kadar dovolj se igra,

za tisto, kar prede, sede,

dolgo meži in prede.

Iz tako oblikovane pesmi ne veje več naklonjenost, na nekaterih mestih prihaja do depoetizacije, pokažejo se za poezijo netipične besede (*tace*).

2.3.3 Vsem v prvi fazi izpisanim tvorjenkam je mogoče z dodajanjem različnih obrazil spremeniti pomensko in stilno vrednost. Učenci pri tem črpajo iz lastnega besednega zaklada ter iz SSKJ, od koder razbirajo pomenske odtenke:

sonc - : *-ece* → *sončece* (ljubk.)

tac - : *-ka* → *tačka* (ljubk.)

tac - : *-ura* → *tacura* (slabš.)

lenuh - : *-inja* → *lenuhinja* (slabš.)

lenuh - : *-a* → *lenuha* (slabš.)

lenuh - : *-ica* → *lenuhica* (ljubk./manjš.)

mac - : *-ka* → *mačka* (nezazn.)

pred - : *-ilja* → *predilja* (zaznam.)

pred - : *-ilka* → *predilka* (zaznam.)

Učence tako navajamo na uporabo priročnikov in jih naučimo samostojnega zbiranja podatkov, kar je sploh temeljna naloga sodobno zasnovanega pouka, katerega bistvo lahko izrazimo s prenovitvijo znanega pregovora: V šoli že zdavnaj ne dajemo vsega znanja, temveč ga učimo pridobivati.

3 Stopnjevano zahtevnost pomeni besedotvorno opazovanje proznega besedila, kar je primerno kot vaja za utrjevanje že znanega. Poglejmo odlomek iz mladinske pripovedi Bohumila Říha Divji konjiček Rin.⁷ Izbor je spet spodbujen z raznovrstnostjo tvorjenk in prevladujočo modifikacijsko tvorbo, kar je sploh posebnost literarnih del, namenjenih za mlade.

Rin je z zadkom čofnil v vodo, glavo je držal navzgor, ušesa je postavil, kot da bi hotel prebosti nebo in v trenutku je oral vodo, kot bi imel plavuti namesto kopit. Z glavo se je bližal otoku, za seboj je puščal vzvalovljeno črto. Jakob je veslal za njim in okužen z močjo Rinove poželjivosti in objestnosti je z vesli škropil na vse strani. Danijela je šla medtem proti domu. Lica so ji rdela in srce ji je v tem trenutku gorelo bolj kot razum. Prav lahko bi zašla sredi belega dne.

»Halo! Halo!« sta vzklikala fanta na bregu otoka.

»Rin! Ti nagajivec rdečkasti! Jezlivček! Norček! Glavica grivasta! Uhaček! Neposlušnež!«

»Ded! Dedek!« je klicala Karolina. »Jaz sem tu!«

Konjiček se je povzpел na breg svež in čist, Jakob je lovil ravnotežje na čolničku in skočil čez klopi prav na trdna tla otoka.

3.1 Za lažje delo vse tvorjenke izpišemo v slovarski obliki in jim določimo podstave:

zad-ek ← tisto- <i>z</i> , ki je zadaj	In
čof-niti ← narediti čof	In
po-staviti ← staviti kvišku/pokonci	Se
pre-bosti ← bosti skozi	Se
tren-utek ← tisto- <i>z</i> , ki je (dolgo) kot tren	In
namesto ⁸ ← na mesto	SkL
bliž-ati ← delati blizu	In
pušč-ati ← večkrat pustiti	Im
vzvalovlj-en ← tak, ki vzvalovi	In
vesl-ati ← delati z vesli	In
okuž-en ← tak, ki se okuži	In
Rin-ov ← tak, ki je od Rina	In
poželjiv-ost ← to, da je poželjiv	In
objestn-ost ← to, da je objesten	In
medtem ← med tem	SkL
rd-eti ← postajati/biti rdeč	In
za-iti ← iti drugam	Se
nagajiv-ec ← tisti, ki je nagajiv	In
rdeč-kast ← precej rdeč	Im
jezljivč-ek ← majhen jezlivcev	Im
norč-ek ← majhen norec	Im
glav-ica ← majhna glava	Im
uhač-ek ← majhen uhač	Im
neposlušn-ež ← tisti, ki je neposlušen	In
ded-ek ← dragi ded	Im
konjič-ek ← dragi konjič	Im
po-vzpeti ← vzpeti navzgor	Se
ravn-o-tež-je ← to, da je ravna teža	Z

⁷ Bohumil Říha: *Divji konjiček Rin*, Ljubljana 1987, 124-125.

⁸ Sklop (SkL) je tvorjenka, nastala s strnitvijo sestavin skladijske podstave brez medpone.

čolnič-ek ← majhen čolnič
trd-en ← zelo trd

Im
Im

3.2 Ob tem besedilu je mogoče prikazati še stopenjskost tvorjenk v obliki besedotvorne verige z več členi; pri tem izhajamo iz definicije, da so tvorjenke, narejene z obrazilom neposredno iz podstave, prvostopenjske, iz takih narejene tvorjenke drugostopenjske itd., npr.:

podstava		I. stop.		II. stop.
konj	<i>majhen konj</i>	→ konj-ič	<i>majhen konjič</i>	→ konjič-ek
čoln	<i>majhen čoln</i>	→ čoln-ič	<i>majhen čolnič</i>	→ čolnič-ek
nor	<i>tisti, ki je nor</i>	→ nor-ec	<i>majhen norec</i>	→ norč-ek
uho	<i>tisti, ki ima (veliko) uho</i>	→ uh-ač	<i>majhen uhač</i>	→ uhač-ek

3.3 Tudi za domače delo bodo učenci motivirani, če jim prepustimo samostojno besedotvorno razčlenbo krajšega besedila ali morda samo poimenovanj nekaterih znanih jim, npr. pravljličnih bitij, književnih oseb: Palčica, Lupinica, Zlatorog ipd. Pri tem se v izbiri prilagodimo njihovim zmožnostim in znanju. Izide dela seveda preverimo in dobljene ugotovitve primerjamo z lastnostmi lika oziroma poiščemo povezave. S tem je presežena obdelava zgolj iz rokava stresenih, naključnih primerov in učenčevo delo je osmišljeno, saj jezikovna razčlenba podpira vsebinsko.

4 Kakor izvedba takšnih učnih ur zahteva od učitelja veliko priprav, so vendarle učinkovitejše, saj so učenci v prvem primeru ves čas dejavni ustvarjalci novih besed in besedil, ki so glede na stilni in pomenski učinek zelo različne variante pesnikove ubeseditve, v drugem pa zavestni opazovalci jezikovne sestave določenega besedila. Besedotvorje dobi pri učencih povsem konkretno in praktično vrednost ter se funkcionalizira na eni strani s spoznanjem, da slovenski jezik premore bogate tvorbnosti, pri čemer je vsaki besedi dodeljen določen pomenski in funkcijskozvrstni položaj, in na drugi, da umetnostna dela navadno vsebujejo izrazitejši čustveni naboj, kar se kaže tudi v jezikovni sestavi — v pogostejših modifikacijskih tvorjenkah.

Povzetek

Tvorbo besed je primerno predstaviti ob ustreznem besedilu, saj le v njem besede celoviteje izražajo svoje oblikovno-pomenske lastnosti, ki so tudi lažje razpoznavne v primerjavi z izoliranim opazovanjem. Hkrati pa lahko učenci z dejavno uporabo tvorbnih vzorcev ustvarjalno spreminjajo ubesedeno na ravni izbire besed ter ugotavljajo različno stilno vrednost tvorjenk in njihovo zastopnost glede na tvorbno vrsto v določenem besedilu.

Peter Weiss

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU

Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika

O Jeseni leta 1991 je izšla peta knjiga Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), v katerem je zbranih nad sto tisoč občnih besed. Ob dokončanju tega največjega slovenskega slovaropisnega podviga, katerega prva knjiga je izšla leta 1970, se ponuja možnost, da bi bilo gradivo iz doslej najboljšejšega slovenskega slovarja uporabljeno za odzadnji slovar, z njim in z na novo zbranim gradivom pa bo treba sestaviti še nekatera druga slovarska dela.

0.1 Načrti za SSKJ so bili izdelani že pred tridesetimi leti. V tistem času je bilo v jezikoslovni stroki marsikaj veliko manj domišljeno, razjasnjeno in pretehtano, kot je danes. Pisci oz. uredniki SSKJ-ja so med izhajanjem posameznih knjig prihajali do novih spoznanj in videli izboljšave, ki jih je prinesel razvoj slovaropisne, besedoslovne in sploh jezikoslovne stroke. Vendar pa so zaradi kontinuitete v SSKJ-ju morali večinoma ostajati pri starem in vztrajati pri tistem, kar je bilo zasnovano v prvi knjigi, čeprav ni bilo najboljše. (Te pomanjkljivosti bo treba odpraviti v novih slovarjih.) Zaradi tovrstne konservativnosti se je v SSKJ-ju razvoj jezikoslovne misli, kot pravijo očitki, kar malce ustavil. Vendar si je nemogoče predstavljati, da bi se tako obsežno zastavljeno delo spreminjalo od knjige do knjige, saj bi se zadnja knjiga potem preveč razlikovala od prve. Tako pa je SSKJ jezikovnoteoretično in slovaropisno zaokrožena celota. Z zelo bogatim gradivom bo še lep čas vir in glede obdelave tudi zgled za druge slovarje, ki jih je treba še napisati. Seveda pa bi se bilo tudi nevarno preveč uspravati ob SSKJ-ju, saj bo treba nove slovarje delati z upoštevanjem novih teoretičnih spoznanj in novejšega, večinoma računalniško pridobljenega in obdelanega gradiva.

1 V leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, kjer je nastal tudi SSKJ, bo neposredno in natančno po računalniškem vnosu vseh petih knjig SSKJ-ja nastal **odzadnji slovar**. Za prav širok krog bralcev ta slovar sicer ne bo preveč zanimiv, jezikoslovci pa ga bodo s pridom uporabljali. (Zasnova odzadnjega slovarja je že bila predstavljena (Weiss 1990).)

V navadnem slovarju so besede največkrat razvrščene po abecedi, in to tako, da so najprej navedene besede, ki se začnejo s črko *a*, nato besede, ki se začnejo s črko *b*, itd. V odzadnjem slovarju beremo besede prav tako abecedno, vendar pa od konca proti začetku, tj. z desne na levo, tako da

* Tu je objavljeno nekoliko prirejeno predavanje, ki je bilo prebrano v oddaji Jezikovni pogovori na Radiu Slovenija 12. novembra 1992.

so najprej navedene besede, ki se končujejo s črko *a*, nato tiste, ki se končujejo s črko *b*, itd. Tako so potem na enem mestu zbrane besede, ki se končajo na določeno črko oz. na več enakih črk; na črke *ost* se recimo končajo besede *óst, mladóst, kóst, enákost, nënákost, stárost*. V odzadnjem slovarju bodo navedene v tem zaporedju, ki bo tudi sicer strogo abecedno, vendar tako, da se bodo npr. med besede z isto pripono vrivale besede, ki se le končujejo ali glasijo enako kot pripone. (Za odzadnji slovar različne besedotvorne sestavine niso pomembne — te mora upoštevati besedotvorni slovar, o katerem je govor v točki 3.)

Odzadnji slovar bo pomembna in koristna pridobitev za slovensko jezikoslovje in za jezikoslovje sploh, za šolsko rabo in za kvantitativno (statistično) jezikoslovje. V njem bodo namreč objavljene tudi številčne preglednice, v katerih bodo z nekaterih vidikov preštete iztočnice iz SSKJ-ja, že v samem slovarskem delu odzadnjega slovarja pa bodo predvidoma sproti navedeni seštevki enakih končnih sočrkij v iztočnicah (z ločeno štetimi naglasnimi dvojnicami). Natančno in še posebej pozorno v levo, tj. proti začetku iztočnice, bodo prešteta sočrkja, ki se ujemajo s priponami. Številčni podatki v odzadnjem slovarju bodo morali biti izčrpni, saj bo ta slovar na področju statističnega jezikoslovja oral ledino, tako da bodo primerjalno uporabni šele čez čas, ko bodo objavljena še druga tovrstna statistična dela in tudi drugi odzadnji slovarji, ki bodo upoštevali recimo še lastnoimensko gradivo. (V času izhajanja SSKJ-ja se je npr. zelo povečalo število izglagolskih pridevnikov na *-lživ*. Tako recimo v prvi knjigi še ni pridevnikov *berljiv* in *gledljiv* (navedena sta v dodatku v peti knjigi), v tretji knjigi že najdemo pridevnik *obrnjljiv*, medtem, ko je v peti v kar obsežnem članku predstavljen pridevnik *uporabljiv*. Čez čas bomo v slovarju podobnega obsega najbrž lahko našli še primer *zaposljiv* (pojavlja se recimo v zvezi *težko zaposljivi poklici*). Število pridevnikov na *-lživ* bo zanimivo primerjati z že izdelanimi slovenskimi odzadnjimi slovarji in s tistimi, ki bodo izšli kdaj pozneje.)

2 Ko bo na voljo dovolj velika količina računalniških vnosov primernih besedil raznih zvrsti, bo iz njih mogoče narediti še dve za jezikoslovce pomembni deli, namreč pogostnostni slovar in odzadnji morfemski slovar.

2.1 V pogostnostnem slovarju bodo navedene besede, ki bodo izvirale iz natisnjenih del raznih zvrsti. V slovarju bodo besedne oblike zbrane pod osnovno slovarsko obliko — tako samostalniki večinoma v imenovalniku ednine in glagoli večinoma v nedoločniku —, slovar pa bo koristen zato, ker bo statistično določil osnovno besedišče slovenskega jezika, saj bodo različne besedne oblike pri osnovni slovarski obliki seštete. Sestavljavci predvsem manjših slovarjev bodo iz njega lahko ugotovili, katere besede morajo upoštevati v osnovnem slovarju z npr. tisoč, pet ali deset tisoč besedami.

2.2 Odzadnji slovar, ki bo narejen po SSKJ-ju, bo imel npr. besedo *miza* zapisano samo v imenovalniku ednine, **odzadnji morfemski slovar** pa jo bo (tudi s številčnimi podatki) predstavil v vseh tistih sklonih in številih, v katerih bo nastopala v besedilih. Tako bo mogoče kvantitativno (statistično) ugotoviti, kateri skloni posameznih sklanjatev so najpogostnejši, kako pogosto se posamezne glagolske oblike uporabljajo v besedilih ipd.

3 SSKJ bo tudi podlaga za nadaljnje besedotvorne raziskave slovenskega jezika in ustrezno izhodišče za **besedotvorni slovar**, ki bo prav tako namenjen predvsem jezikoslovcem. V odzadnjem slovarju bosta besedi *kost* in *neenakost* zapisani čisto blizu, v besedotvornem slovarju pa bosta stali daleč narazen. Beseda *kost* je besedotvorno gledano netvorjena, medtem, ko je beseda *neenakost* tvorjena, saj je narejena iz predpone *ne-*, podstave *enak-* in pripone *-ost*. Le v besedotvornem slovarju bo mogoče najti zbrane besede, ki imajo nekatere naglašeno in druge nenaglašeno pripono *-ost*, potem npr. vse tiste, katerih koren je *vod-* s pomenom 'voditi' (nekatero od njih so *vòd, vòdstvo, vodíteljica, knjigovòdja, računovòdkinja, mulovòdec, vodovòd, povòdec in prevòd*, spremenjena podstava *vaj-* pa je še recimo v primerih *zavájanje in prevájalec*). Samo v besedotvornem slovarju so lahko na enem mestu zbrane besede z ničto pripono, npr. *pék, vòd, belogláv* (ničte pripone imajo v tem primeru seveda različne pomene). Tako bo besedotvorna teorija preizkusila svoja spoznanja

na vseh knjižnih besedah, utrdila pa se bo tudi zavest o besedotvornih vrstah in pripadnosti posameznih besed.

4 Iz SSKJ-ja bo večinoma črpal gradivo tudi **slovnični slovar**, ki pa bo v primerjavi z odzadnjim in besedotvornim široko uporaben. Najprej bo izdelan v računalniški obliki, tako da bo računalnik z ustreznim programom omogočil ugotoviti vse oblike določene besede: pri samostalnikih bodo navedeni vsi skloni, pri pridevnih vse oblike v vseh spolih in sklonih, pri glagolih bo mogoče najti vse pripadajoče oblike itd. Seveda pa bo program z besedno (in pozneje stavčno) analizo omogočal ugotavljati osnovne slovarske oblike besed — to bo izvajal z računalniškim tematizacijskim slovarjem; glagolskim oblikam *pêcem, pékel, pêci* bo recimo pripisal nedoločnik *pêči*. (Besedo *pekel* bo, če ne bo onaglašena, računalniški program lahko prepoznal tudi kot samostalnik moškega spola — nejasnost bo rešil delavec v dialogu z računalnikom.)

To delo bo predvidoma izšlo tudi kot knjiga, v kateri bodo na začetku v preglednicah vsi tipi pregibanja opremljeni s številkami, v slovarskem delu pa bo vsaka beseda imela navedeno številko tipa, ki bo ustrezala tisti v preglednicah. (Sicer so podatki o pregibanju besed dosegljivi tudi v uvodu v prvi knjigi SSKJ-ja, vendar pa so marsikdaj predstavljeni tako skrčeno, da ob njih celo večči uporabnik ostane v dvomu. Iz uvoda in iz gesla v slovarskem delu SSKJ-ja recimo ni mogoče enoumno razbrati kvalitete *e*-ja v *daj.*, *mest.* in *or.* edninski osnovi samostalnikov srednjega spola, ki spadajo v mešani naglasni tip (npr. pri *mesó, nebó* in *testó*.)

5 V SSKJ-ju je že zajeta slovenska frazeologija, torej stalne besedne zveze, kot so recimo *na vse kriplje 'zelo', prešteti kaj na prste (ene roke) 'biti česa zelo malo' ali hladna vojna 'sovražna meddržavna politika brez oboroženih spopadov'*. Vendar pa so kritiki SSKJ-ja (npr. Peterman 1988 in E. Kržišnik 1987/88) opozorili, da stalne besedne zveze v njem niso prikazane in razložene, kot zahtevajo novejša slovaropisna dognanja. Dobra je v SSKJ-ju misel, da bi bile stalne besedne zveze predstavljene pri vseh posameznih polnopolninskih sestavinah (*hladna vojna* recimo pri *hladen* in pri *vojna*), slabo pa to, da ni izpeljana dosledno. Prav tako stalne besedne zveze niso najprej navedene v slovarski obliki frazema, saj zdaj iz SSKJ-ja ni mogoče vedno jasno izvedeti, katere sestavine stalne besedne zveze so obvezne in katere neobvezne (fakultativne), pa tudi ne, kaj je sobesedilo stalne besedne zveze. Tako je recimo čisto ustrezno navedena pogovorna stalna besedna zveza *nositi glavo v torbi* 'biti v smrtni nevarnosti', slabo pa zveza *ta ima pa slamo v glavi* — primerno bi bilo zapisati *imeti slamo v glavi*, pripisana razlaga pa bi morala biti 'nič ne vedeti ali ne znati'. (Vzrok za tovrstno ureditev frazeološkega gradiva nudi Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Matešić 1982).)

5.1 **Frazeološki slovar** bo moral poleg razlag predstaviti tudi sodobne ponazarjalne primere; v SSKJ-ju ob stalnih besednih zvezah ponekod manjkajo, največkrat pa so v njem predstavljeni kar kot besedilna oblika. To pa tudi pomeni, da bo v frazeološkem slovarju stalna besedna zveza — drugače kot v SSKJ-ju — lahko obdelana le na enem mestu: zveza *imeti slamo v glavi* recimo pod *slama*, saj je to prvi samostalnik v stalni besedni zvezi, pri drugih dveh polnopolninskih sestavinah — namreč pri drugem samostalniku *glava* in glagolu *imeti* — pa bo uporabnik našel kazalko, ki ga bo napolnila na besedo *slama*. Tako zbrane stalne zveze bodo še stilno, zvrstno, časovno in drugače ovrednotene, s čimer bo frazeološki slovar kar najširše uporaben. Omogočal bo ustrežnejšo rabo stalnih besednih zvez, saj so piščiči in govoreči ravno pri stalnih besednih zvezah zelo netrdni in do neslovenskega, ki prodira v slovenščino, še posebno nekritični. (Predvsem v publicistiki je mogoče srečati stalne besedne zveze *prekrižati pesti, znajti se v škripcu, vrag je odnesel šalo* in podobne. Tu bo frazeološki slovar tudi normativen.)

6 Na izdelavo čaka tudi še sodobni **sinonimni ali sopomenski slovar** slovenskega jezika. Z gradivom, zbranim v SSKJ-ju, in z dodatnimi raziskavami bo mogoče sestaviti sopomenski slovar, ki bo združil besede z enakim ali približno enakim pomenom in take, pri katerih se ujemajo le posamezni pomeni, prikazal pa bo tudi razmerja med njimi. Sopomenski slovarji v zadnjem času

doživljajo pravi razcvet, saj so recimo samo v Veliki Britaniji v nekaj zadnjih letih izšli kar trije obsežni novi.

6.1 Tuji sopomenski slovarji nihajo med dvema skrajnostma. V razlikovalnih sopomenskih slovarjih so posamezni pomeni natančno ločeni in opremljeni s ponazarjalnim gradivom. Tak sopomenski slovar je zelo uporaben kot učni pripomoček za tujce, manj ustrezen pa je za praktično rabo. Zbirni sopomenski slovarji pa zanemarjajo razlage, čeprav so lahko nakazane, upoštevajo stilne in zvrstne dvojnice k sopomenkam pa tudi stalne besedne zveze. Nekateri sopomenski slovarji (tak je npr. nemški slovar *Die sinn- und sachverwandte Wörter* iz zbirke Duden (Müller 1986)) upoštevajo še t. i. nadpomenke, tako da recimo v geslu *pecivo* najdemo celo sezname na različne načine pripravljenih vrst peciva, v geslu *ozvezdje* imena ozvezdij, v geslu *meseč* pa imena vseh mesecev v letu s sopomenkami. Seveda bo tako izdelan sopomenski slovar namenjen predvsem tistemu, ki jezik obvlada — tujca, ki se slovenščine šele uči, bi lahko zapeljal in mu prej škodil kot koristil. (Prim. Hausmann idr. 1989-90: 1067-1080.)

6.2 Za začetek bi bilo dobro izdelati zbirni sopomenski slovar slovenskega jezika, katerega poglobljena naloga bi bila pomoč pri tvorjenju besedil. (V angleško govorečem svetu imenujejo tak slovar *tezaver*.) Pri pisanju večkrat potrebujemo besedo, ki jo pasivno sicer poznamo, a se je v tistem trenutku ne spomnimo, novo pa iščemo zato, ker se želimo izraziti posebej natančno ali ker s ponavljanjem nočemo pokvariti stila. Pri pisanju je treba tudi kar se da izrabljati dvojnice. V zbirnem sopomenskem slovarju bi v geslu *približno* najbrž našli primerno ovrednotene ustreznice *nekako*, *okoli*, *kak -a -o*, *okrogel -gla -o*, *cirka*, *po oceni*, *morda* in *mogoče*, pokazano pa bi bilo še k *skoraj*, kjer bi našli *blizu*, *pičel -čla -o* in *slab -a -o*, ter k *nad*, kjer bi imeli (*nekaj*, *malo*) *nad*, (*nekaj*, *malo*) *čez*, (*nekaj*, *malo*) *več kot*, *dober -bra -o* in *obilan -lna -o*.

7 Doslej tudi še ni bil napisan slovenski **antonimni ali protipomenski slovar**, v katerem bi bile zbrane besede in stalne besedne zveze z nasprotnim pomenom. Protipomenski so npr. *pari star* in *mlad*, *živ in mrtev*, *moški* in *ženska*, *poletje* in *zima*, *zaznamovan* in *nezaznamovan*, *začeti* in *nehati*, *za* in *proti*. Tudi ta slovar bo — tako kot sopomenski — uporabniku predvsem pomagal tvoriti besedila in širiti besedišče ter izbirati prave ali posebne pomenske odtenke. Beseda *sonce* ima lahko za protipomenski par besedo *meseč*, *zemlja*, *senca* ali *dež*, če besedo *sonce* uporabimo kot sopomenko k besedama *luč* in *svetloba*, pa sta lahko protipomenki tudi besedi *tema* ali *mrak*. Protipomenski slovar bi lahko bil tudi kar vključen v sopomenskega. (Prim. Hausmann idr. 1989-90: 1081-1083.)

8 Končani SSKJ bo morda lahko popravil mačehovsko stališče do slovenščine, ki se kaže v dvojezičnih slovarjih, saj ponuja izboljšavo slovenskega deleža v slovensko-tujejezičnih slovarjih. Tujejezični uporabnik npr. v slovensko-angleškem slovarju ne more najti kaj več kot zapisano slovensko iztočnico, pa še to brez pregibnostnih oblik, medtem ko je v angleško-slovenskem slovarju podatkov pri angleških iztočnicah neprimerno več. (Prav smešno je, da je bilo sorazmerno največ slovenske slovnice v prav majhnih žepnih slovarjih Cankarjeve založbe, žal pa v novejših, predelanih izdajah izginja.) Slovensko-tujejezičnih slovarjev nam ne bodo pisali tujci; najbrž se bomo največkrat morali potruditi kar sami, zato bi bilo odslej dobro tudi bolj paziti na to, da bo slovenščina v dvojezičnih slovarjih predstavljena kar se da izčrpno (z naglasnim, izgovornim in besednovrstnimi podatki). Tako naj bi bilo vsaj toliko časa, dokler ne bomo dobili priročnih enojezičnih slovarjev, v katerih bo mogoče najti vse te podatke in ki jih bo tuji uporabnik lahko jemal v roke. Na ta način bomo slovenski jezik približati tistim, ki se ga želijo naučiti in (bolje) znati.

9 V tem prispevku nisem pisal o enozvezkovnem in pravopisnem slovarju, ki na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša že nastajata in se bosta opirala na SSKJ, prav tako tudi ne o terminoloških slovarjih ter o etimološkem in o narečnih slovarjih, ki so tudi že v delu, pa tudi ne o tistih, ki bi bili potrebni, pa za zdaj še niti zasnovani niso. (To bi bili npr. slovar pogovornega jezika,

pravorečni slovar, slovar osnovnega besedišča, šolski slovar, tematski slovar in avtorski slovarji, pa tudi ne ravno temeljna dela, kot je npr. slovar rim.) Približno orisani so bili le nekateri potrebni slovarji, ki bodo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU lahko nastali zdaj, ko je končan SSKJ; ta bo podlaga še za marsikateri novi slovar, pri sestavljanju vseh pa ga bo treba upoštevati. Zbiranje in zapisovanje novega besedja se mora seveda nadaljevati, saj bo po novih slovarjih treba upoštevati tudi tisto, česar doslej še ni bilo ali pa je tako novo, da v SSKJ še ni moglo biti uvrščeno.

9.1 Seznam potrebnih slovarjev ni inštitutski načrt, čeprav so se nekateri od njih v inštitutskih načrtih že pojavljali, temveč prednostni seznam enega od delavcev Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Navedenke

HAUSMANN, Franz Joseph — Oskar REICHMANN — Herbert Ernst WIEGAND — Ladislav ZGUSTA (izd.), 1989-90, *Wörterbücher — Dictionaries — Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie — An International Encyclopedia of Lexicography — Encyclopédie internationale de lexicographie*, Berlin — New York, 1989-90 (*Handbücher zur sprach- und Kommunikationswissenschaft* 5.1-5.2).

KRŽIŠNIK, Erika, 1987/88, *Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, Slava: *Debatni list* 2 (1987/88), št. 2, str. 143-162.

MATEŠIĆ, Josip, 1982, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.

MÜLLER, Wolfgang (izd.), 1986, *DUDEN »Sinn- und sachverwandte Wörter«: Wörterbuch der treffenden Ausdrücke*, Mannheim — Wien — Zürich: Bibliographisches Institut, 21986 (DUDEN 8).

PETERMANN, Jürgen, 1988, *Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, v: *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*, Ljubljana, 1988 (*Obdobja* 8), str. 301-310.

WEISS, Peter, 1991, *Zasnova novega odzadnjega slovarja slovenskega jezika*, v: *Jezikoslovni zapiski*, št. 1 (1991), str. 121-139.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Kako pisati imena zdravil: z veliko ali malo začetnico?

O Prav v zadnjem času mi je prišel pod roke časopisni članek, v katerem se spet¹ kaže »zadrega« pri upoštevanju pravopisnega pravila, in sicer členu o pisanju »imen zdravil in drugih farmacevtskih izdelkov« z malo začetnico. V Republiki (1. 3. 1994) lahko mdr. beremo: »Svetovni zdravstveni krogi precej zaskrbljeno in previdno komentirajo trditve londonskega *Sunday Timesa*, ki je v nedeljo zapisal, da je zdravilo *Bactrim* samo v Veliki Britaniji povzročilo 113 smrtnih žrtev. *Sunday Times* je tudi razvil tezo, da naj bi bilo v Veliki Britaniji več kot tisoč smrtnih primerov zaradi *Bactrima*, po vsem svetu pa kar deset tisoč. /.../«

Praksa tudi sicer — ne le v časopisju — kaže neupoštevanje pravila o pisanju zdravil in drugih farmacevtskih izdelkov z malo začetnico: tako izdelovalci zdravil² kot zdravniki³, lekarnarji⁴ in deloma uporabniki⁵ pišejo imena zdravil z veliko začetnico.

1 Slovenski pravopis (1, Pravila) iz leta 1990⁶ (SP 1990) odgovarja na vprašanje, postavljeno v naslovu, v dveh paragrafih (109 in 154). Par. 109 pravi: »Imena zdravil in drugih farmacevtskih izdelkov pišemo z malo začetnico.«⁷ Par. 154 pa pravilo iz par. 107 ponovi, a zaradi dodatka v oklepaju (*vrstna*) in navedenih zgledov tudi zaplete: »/Z malo začetnico pišemo/ (*vrstna*) imena zdravil: *aspirin*, *fenalgot*, *apavrin*, *pronison*«. ⁸

1.1 Pravilo o pisanju imen zdravil z malo začetnico se je pojavilo prvič⁹ v SP 1962: »/.../ občna imena /.../ pišemo vselej z malo začetnico (prav tako zdravila ali druge kemikalije)« (str. 68), nato pa v Komentarju k načrtu pravil slovenskega pravopisa avtorjev J. Toporišiča in J. Riglerja, ki je v

¹ Na to sem opozorila že v Slavi (1992/1), 3-7.

² Pregledala sem strokovna besedila s farmacevtsko tematiko in spremne listke nekaj farmacevtskih izdelkov ter govorila z lektorji v Krki, Leku in Bayer Pharmi (za informacije se jim najlepše zahvaljujem).

³ Na receptih vedno z veliko začetnico.

⁴ Govorila sem z magistro v lekarni UKC (Bolnica Petra Držaja).

⁵ Opravila sem kratko anketo med znanci, ki niso ne farmacevti ne zdravniki; nekateri uporabljajo pri pisanju zdravil veliko, nekateri malo začetnico, tretji pa ne vedo, kako pisati (vsi pa bi z malo pisali »aspirin«).

⁶ To velja tudi za »tretjo, pregledano izdajo« (1994), ki glede tega ni ničesar spremenila.

⁷ Torej bi pri upoštevanju par. 107, da pišemo z veliko »imenovalne prilastke k vrstnim imenom tehničnih izdelkov in trgovskih znamk: *cigarete Filter 57*, *otročka soba Boštjan*, *pisalni stroj Olivetti*, *gramofon Melodija*, *zobna krema Kalodont*«, različno pisali: *krema Vitaskin/Solea/Nivea* proti *krema diprogen*.

⁸ Med navedenimi imeni bi bilo lahko vrstno le *aspirin* (v nestrokovni rabi).

⁹ V slovarskem delu ima SP 1950: *aspirin* 'vrsta zdravila', SP 1962 *aspirin* 'zdravilo'; *penicilin* med. 'zdravilo'. — Sicer pa je pisanje z malo začetnico — razen na receptih — predlagal M. Karlin v Jeziku in slovstvu (1955/56: 278), kasneje tudi J. Toporišič v Medicinskih razgledih (1967), kjer je na str. 479 popravil pisanje *largactil* v *Largactil*, medtem, ko je pisanje imena istega zdravila z veliko začetnico pustili v istem članku na str. 476. V JiS (1969: platn. 3. št.) je pisanje z malo utemeljil takole: »V teh primerih gre za navadna občna imena.« — Po objavi Toporišičeve ocene jezika Medicinskih razgledov (1967) je najti prav tam (1968) odmeve več avtorjev, mdr. J. Gradišnika, ki pritrjuje J. Toporišiču, ko ta predlaga

letih 1977-80 izhajal v Slavistični reviji. Tam (1977: 87) piše: »/Z malo začetnico pišemo/ imena zdravil: *aspro, palerol, b-complex, pronison, gelusil-lak*«; na str. 90 pa so znova naštete »kategorije besed in njihovih zvez, ki jih pišemo z malo«, in med njimi pri št. 17 tudi: »imena zdravil: *pronison, butazolidin, kamilice*«. Pravilo je utemeljeno na str. 105 (»gre za vrstna imena, ki jih pišemo redno z malo«) in dobesedno ponovljeno tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis iz leta 1981 (str. 23 in 27).¹⁰

Pravilo o pisanju zdravil z malo začetnico je omejeno tudi v 4. snopiču Slovenski jezik in stilistika avtorjev J. Dularja in R. Kim iz leta 1980: »*fenalgot, apikompleks*« (str. 21), v učbeniku Slovenski jezik I iz leta 1981 avtorjev J. Dularja, R. Kim, B. Pogorelec, I. Zrimška pa je naveden le *aspirin* kot »vrstno ime za tablete« (str. 108), ki da je nastalo iz stvarnega lastnega imena, kar navaja na misel, da navedeno ime obstaja tudi z veliko začetnico.

M. Kocjan-Barle v Abecedi pravopisa (Preglednice, Rešitve) iz leta 1992 navaja za pisanje imen zdravil takó rabo velike kot male začetnice: z veliko pišemo »imena /.../ industrijskih izdelkov in trgovskih znamk (tudi zaščitenih imen zdravil) *pisalni stroj Olivetti, Apaurin*« (str. 12), z malo pa »vrstna in poljudna poimenovanja industrijskih izdelkov in zdravil *Pišem z olivetijem; Vzeti moram apavrin*« (prav tam), z opombo, da jih v taki rabi tudi pisno podomačujemo (str. 13). Da se je avtorica zavedala dejanske rabe, kaže to, da je v Abecedi pravopisa (Vaje) zapisala, da pišemo imena zdravil z veliko »le v strokovnih besedilih, kjer hočemo pokazati razliko med zaščitenimi (z veliko, op. M. B.) in nezaščitenimi (z malo, op. M. B.) imeni« (str. 44).

2 Pregledala sem obsežno (strokovno) gradivo in na podlagi razčlenbe bi opozorila na to, da je treba ločevati (najmanj) trije: ime farmacevtskega izdelka, njegove učinkovine in farmakološke skupine, kamor je uvrščen.

2.1 Z veliko začetnico se piše (lastno) ime farmacevtske znamke kot lastno ime vsake druge industrijske znamke; ime je skoraj v vseh primerih registrirano oz. zaščiteno.¹¹ Pravilo velja tako takrat, kadar nastopa ime farmacevtske znamke kot imenovalni prilastek k vrstnemu imenu, kot tudi takrat, kadar stoji lastno ime povsem samostojno (npr. tablete *Apaurin* ali samo *Apaurin*, tako še *Aspirin, Lexaurin, Bactrim, Voltaren*). Pod tem imenom poznajo zdravilo uporabniki; prim. *Pri otrocih in mladini s sumom na virusno gripo ali norice se Aspirin plus C uporablja po posebni odločitvi zdravnika /.../ Bolniki na splošno dobro prenašajo Voltaren /.../* (s spremnega listka);

2.2 Z malo začetnico (in podomačeno) se piše generično (občno) ime farmacevtskega izdelka, tj. t.i. učinkovina oz. aktivna kemijska snov, iz katere je določeno zdravilo izdelano (npr. učinkovina za *Apaurin* je *diazepam*, za *Aspirin acetilsalicilna kislina*, za *Lexaurin bromazepam*, za *Ospen fenoksimetilpenicilin*¹², za *Bactrim kotrimoksazol*¹³, za *Voltaren natrijev levotiroksinat*). Za katero učinkovino gre v posameznem primeru, vesta predvsem farmacevt in zdravnik; prim. »*Za zdravljenje uporabljajo mebendazol (Vermox), pirantel pamoat (Antiminth), piperazin citrat*

pisanje imen zdravil z malo, a predlaga še podomačenje *largakil* (»prav tako kot *penicilin* in še sto drugih izrazov« /str. 110), J. Lokarja (str. 114), ki brez utemeljitve zavrne pisanje imen zdravil z malo (in podomačenje), in R. Pavlina (str. 117), ki zavrnitev tudi utemelji: »Imena zdravil, ki so registrirana, pišemo z veliko začetnico, z malo začetnico samo generična imena zdravil.« — (Verbinčev Slovar tujk (1970) ima: *aspirin* /tovarniško ime/ 'bel, kristalast prašek proti glavobolu itn.'; *penicilin* 'prvi in najbolj znani antibiotik, zdravilo iz neke vrste plesni; uničuje razne bakterije, uspešno ga uporabljajo pri vnetjih in gnojenjih'. SSKJ (I, 1970) navaja: *aspirin* 'zdravilo proti prehladu in bolečinam'; SSKJ (III, 1979): *penicilin* farm. 'antibiotik proti vnetju'.)

¹⁰ Le namesto *gelusil-lak* je zapisano *galusil-lac*. — Primerjava navedenih zgledov pokaže, da so avtorji šele v SP 1990 prešli na pisno podomačenje (prim. *apavrin*).

¹¹ V nekaterih primerih je zaščiten celo tip črk v imenu.

¹² Prim. J. Gradišnika, ki ne loči lastnega in generičnega imena zdravila, saj utemeljuje rabo male začetnice pri imenih zdravil z navajanjem »penicilin/a/ in še sto drugih izrazov« (gl. op. 9).

¹³ Iz iste učinkovine razni izdelovalci izdelujejo zdravila pod različnimi imeni (npr. iz *kotrimoksazola* izdeluje Galenica *Bactrim*, Lek pa *Primotren*).

(Antepoar) ali tiabendazol (Mintezol)« (M. Kocjan-Barle /Vaje 1992: 44/); »Stugeron, z generičnim imenom cinarizin, je kemično trans-1-cinamil-4-difenilmetil piperazin« (s spremnega listka);

2.3 Z malo začetnico pa se piše tudi farmakološka skupina, tj. »vrsta«, v katero spada farmacevtski izdelek (npr. *Apaurin* je mdr. anksiolitik 'pomirjevalo', *Aspirin* je analgoantipiretik 'blažilec bolečin').

3 Drugo pa je (lahko) pisanje imena farmacevtskega izdelka z veliko oz. malo začetnico v nestrokovni rabi. V primeru *Tokrat mi je zdravnik predpisal (zdravilo) Primotren, ker se Bactrim, ki sem ga jemal doslej, v Sloveniji ne dobi več* ne gre za vrstno¹⁴ (tj. občno) poimenovanje zdravila, saj sta *Primotren* in *Bactrim* (lastni) imeni dveh zdravil, narejenih iz iste učinkovine, prav tako pa ne gre za poljudno¹⁵ poimenovanje, ker sta imeni obeh zdravil zaščiteni, zato je prav, da ju pišemo z veliko začetnico tudi v takem primeru. Tudi v nestrokovni rabi bi se bilo torej treba držati pravil, ki veljajo za strokovno rabo (navedena so v tč. 2).

V nestrokovni rabi pa bi pisali imena zdravil z malo (in podomačeno) samo tedaj,

— kadar gre res za vrstna poimenovanja, do katerih je prišlo zaradi »prehoda« lastnega imena v občno; pri imenih zdravil bi to po moje za zdaj veljalo le za ime *aspirin*, saj je postalo vrstno ime za vse acetilsalicilne/antipiretične pripravke oziroma tablete proti bolečinam in povečani telesni temperaturi; prim. *Zmanjkalo mi je aspirina*¹⁶;

— kadar ime zdravila rabimo metonimično, npr. *Danes sem vzela že tri persenle/savrine* 'tri tablete *Persen/Lexaurin*'.

¹⁴ Tudi pri zgledih iz SP 1990 »fenalgot, apavrin, pronison« (gl. zgoraj) in Načrta pravil (1977) »aspro, paterol, b-complex, pronison, gelusil-lac« ne gre za vrstna imena.

¹⁵ Prim. utemeljitev M. Kocjan-Barle (gl. zgoraj).

¹⁶ To velja tudi za nekatera druga (lastna) imena industrijskih izdelkov, ki se rabijo kot vrstna in izgubijo pomen enkratnosti, individualnosti, posebnosti; prim. *Peter je naročil pivo, Metka pa radensko* 'mineralno vodo'; *Porabil sem ves kalodont* 'zobno pasto'; *Zmanjkalo nam je pipsa* 'strupa za mrčes' *idr.* Primeri *atari* 'računalnik', *oliveti* 'pisalni stroj' (prim. *Ves čas preživi ob atariju, Pismo je napisala z olivetijem idr.*) v tem smislu niso v rabi. — Če pa je poudarek na (zaščitenih) imenih (znamkah) industrijskih izdelkov, jih je treba pisati z veliko, četudi niso imenovalni prilastki k vrstnim imenom; npr. *Raziskave so pokazale, da je Olivetti/Pips/Apple/Kalodont/Radenska boljši(-a) od Olympie/Motona/Atarija/Binacel Rogaške*.

Italijanska študija Lojzke Bratuž o slovenskih predigah goriškega nadškofa¹

Inštitut videmske univerze za vzhodnoevropske jezike je izdal že več publikacij, v katerih so strokovno obdelana nekatera vprašanja slovenske navzočnosti v Italiji.² Najnovejše slovenistično delo je prispevala goriška literarna zgodovinarica **Lojzka Bratuž**, je pa vzporedno s široko zastavljenim mednarodnim raziskovalnim projektom o Karku Mihaelu Attems, prvem goriškem nadškofu. Pobudo je oblikoval Inštitut za družbeno in versko zgodovino v Gorici konec osemdesetih let in je goriški javnosti znana tudi po vrsti drugih znanstvenih publikacij.³

Morda je malo manj znano, da med obsežnim gradivom, ki se hrani v goriški semeniški knjižnici, v nadškofijskem arhivu in še kje, obstaja tudi 61 slovenskih pridig, med katerimi jih je Attems lastnoročno napisal 45 (to je 34 osnutkov ter 11 čistopisov in osnutkov hkrati). Poleg teh nadškofovih rokopisov je ohranjenih še šestnajst prepisov raznih skriptorjev, kar zbuja slutnjo, da za zdaj še niso znane vse škofove pridige, saj je mogoče, da so se tako kot osnutki izgubile tudi pridige same.⁴ Sledi večkratne rabe rokopisov se kažejo v pregibih papirja, dopisih

in kasnejših popravkih, kar nas opozarja, da je škof uporabljal slovenščino neprimerno pogosteje, kot bi se lahko sklepalo zgolj po količinskem obsegu znanih pridig; zato dobivajo te listine še dodatno konotacijo, kot bomo opozorili kasneje.

Obstoj slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa je sicer znan že od srede petdesetih let, vendar jih doslej razen Lojzke Bratuž ni še nihče proučeval, pa tudi v strokovni javnosti niso imele tistega mesta, ki ga nesporno zaslužijo. Nanje je najprej opozoril **Rudolf Klinec**, nadškofijski kancler v Gorici, ki je prvi objavil odlomek ene izmed pridig.⁵ Zdaj dostopno gradivo je bilo odkrito sredi osemdesetih let. Vprašanje o njegovem pomenu je razvil italijanski zgodovinar **Luigi Tavano** v svojem referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1. 10. 1986 in to je Lojzko Bratuž spodbudilo, da se je spopadla z obsežno in zahtevno raziskovalno nalogo.⁶ Ugotovitve svojega raziskovanja je večkrat posredovala strokovni javnosti.⁷ Med drugim je lani izšla tudi njena kritična izdaja teh pridig v obsežni knjigi, ki je zbudila nemajhno zanimanje v Slo-

¹ Lojzka Bratuž: *Manoscritti sloveni del settecento*. Omelie di Carlo Michele d'Attems, (1711-1774), primo arcivescovo di Gorizia. Universit degli studi di Udine, Facolt de lingue e letterature straniere, Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale, Udine 1994 (Collana dell'Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale); 209 str.

² Omenjen naj bo le zbornik *Est Europa*, ki vsebuje *Miscellano Slovenico* (Videm 1984) ter študijo Arnolda Bressana Dante in sloveno (Videm 1990).

³ Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752-1774; Studi introdutivi; Gorizia 1988. (Uvodne študije so v italijanščini, slovenščini in nemščini.) Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752-1774; Atti del Convegno; Gorizia 1990; (trojezična objava 25 referatov s posvetovanja v Gorici).

⁴ V mapi z oznako b. V so ohranjene nadškofove homilije, slovenske nosijo signature 906-964, trije slovenski zapisi pa so tudi v mapi IV, sign. 730, 731, 732 (str. 16).

⁵ Klinec: *Marija v zgodovini Goriške*, Gorica 1955, str. 72-75.

⁶ Slovenske pridige so odkrili med pripravljalnimi raziskavami, ko je bil katalogiziran arhivski fond Attems — de Grazia, ki ga je 1953. leta podaril knjižnici bogoslovnega semenišča grof Filippo della Torre Valsassina.

⁷ Lojzka Bratuž: *Slovenska besedila prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa*; v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, str. 204-312 (Obdobja); ista: *Slovenske pridige* K. M. Attemsa, JKOl 1990, str. 105-107.

veniji in tudi Italiji.⁸ Tokrat lahko poročamo o izidih njenih nadaljnjih raziskav, predstavljenih italijanski strokovni javnosti.⁹

Italijanska monografija o Attemsovih pridigah ni prevod ali priredba slovenske knjige in študije z isto tematiko. Poleg uvoda in bibliografije prinaša šest še neobjavljenih škofovih slovenskih pridig (str. 12-75), zemljevid Goriške nadškofije (str. 76-77) ter spremno študijo (str. 79-105). Ena pridiga je objavljena tudi v faksimilu. Vsaka pridiga je podana najprej v transkripciji slovenskega izvirmika, dodana pa sta še prevoda v današnjo knjižno slovenščino ter italijanščino. Dve pridigi sta bili napisani za pastirski obisk, tri so bile namenjene verskim bratovščinam, ena pa je nastala ob posvetitvi neke cerkve. Vsaka pridiga je pospremljena s temeljitimi komentarji in opozorili na številna vprašanja, ki se postavljajo ob teh večplastno pomenljivih listinah, pričah o življenju, mišljenju in medsebojnih stikih na nekem narodnostno mešanem območju z dragocenim sporočilom tudi za današnji čas.

Karl Mihael Attems, visoki cerkveni dostojanstvenik iz ene najuglednejših goriških plemiških rodov, je kot samoumevno uporabljal jezik svojih vernikov. Da je lahko izpolnjeval svoje visoke naloge, se je moral približati vernikom in torej v sporazumevanju z njimi uporabljati vse štiri, oziroma pet ljudskih jezikov vernikov goriške nadškofije. Pri slovenskih pridigah goriškega nadškofa torej ne gre le za upoštevanje dejstva, da je bilo 75 % vernikov goriške nadškofije Slovencev, temveč za globlje razmerje in za pristno spoštovanje enakopravnosti vsakega pripadnika »božjega ljudstva«, katero težko uresničujemo, če preziramo tako elementarno razsežnost človeške eksistence, kakršna je njegov materni jezik. Še več, gre za listine iz neke dobe, v katerih je ob upoštevanju identitete vseh narodov odsoten vsakršen nacionalizem. Na to dragoceno sporočilo opozarja poleg avto-

rice tudi **Luigi Tavano**, saj ni mogel mimo ugotovitve, da Attemsova skrb za približevanje vernikom v njihovem maternem jeziku kaže na njegovo neodvisnost od centralističnih nagibov avstrijskega dvora, ki je dajal prednost nemškemu jeziku.¹⁰

Koliko dela in koliko truda je treba za nastanek knjige, kot je pričujoča kritična izdaja Attemsovih pridig, ve le tisti, ki se je v svoji strokovni praksi moral spopasti z obdelovanjem arhivskega gradiva; to je bilo v našem primeru resda že odkrito, vendar je kljub temu zahtevalo večletne raziskave. Ob težavah z razbiranjem težko berljivih ali celo nerazberljivih mest z gosjim persom pisanih rokopisnih osnutkov je bilo za pripravo kritične izdaje in določitev uredniških meril, na katerih temelji izbira objavljenega gradiva, potrebno široko strokovno znanje ter interdisciplinarna usposobljenost raziskovalke. Njeno vedenje je moralo seči od jezikoslovja do teologije. Prav tako je potrebna temeljita jezikovna in jezikoslovna opremljenost, saj mora poleg slovenščine obvladovati tudi italijanščino, furlanščino, nemščino in vsaj še latinščino v vseh zgodovinskih vidikih.

Vse to obsežno znanje se kaže v skrbnih in gostih opombah ter komentarjih objavljenih besedil, praktično brez tiskarskih spodrsrljavev. Predvsem je avtorica morala upoštevati tudi naslovnika, ki pripada italijanskim krogom in mu slovenska stvarnost ter njene zgodovinske korenine praviloma niso posebno prezentne, čeprav je akademsko izobražen. Zato je v opombah navedla vrsto opozoril in podatkov iz slovenske zgodovine. Lojzka Bratuž ob dokumentacijskih in redakcijskih opozorilih namenja precejšnjo pozornost tudi jezikovnim pojavom pa tudi navedkom in parafrazam iz obrednih besedil in biblije, uporabljenim pregovorom in rekom, daje tudi vsebinska pojasnila o tedanjem verskem življenju in zgodovinskih okoliščinah.

⁸ Karel Mihael Attems: *Slovenske pridige*, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Predgovor Breda Pogorelec; Trst, Založništvo tržaškega tiska 1993 (Knjižna zbirka kulturna dediščina), 218 str. Knjiga obsega predgovor Breda Pogorelec (7 str.), spremno študijo Lojzke Bratuž (13 str.), faksimile, prepise, transkripcijo in komentarje osemindvajsetih pridig, opis neobjavljenega gradiva, Attemsov življenjepis in povzetek v italijanščini ter slikovno gradivo. Natisnjenih je osemindvajset od enainšestdesetih do zdaj znanih slovenskih pridig (prim.: Zoltan Jan: Kritična izdaja slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa, SR 1993, št. 4, str. 601-605).

⁹ Obe študiji s pohvalnimi recenzijami odmevata tudi v italijanski javnosti. Prim. med drugim: Omelie in lingua slovena, Voce Isontina, 8. 5. 1993; Omelie di Attems, Voce Isontina, 5. 2. 1994; Predicis di d'Attems, La Vita Cattolica, 26. 2. 1994.

¹⁰ Luigi Tavano: Carlo Michele d'Attems e gli sloveni, *Memorie storiche forogiuliesi*, 1989, str. 244-252; ponatis v *Zgodovinskem časopisu* 1990.

Na jezikovni ravni ugotavlja razmerja med narječnimi in zgodovinskimi prvinaми Attemsove jezikovne prakse; pri tem je morala razločiti plasti, ki so jih vnesli prepisovalci, ter čisto jezikovne spodrsaljaje in nedoslednosti, do katerih je prišlo zaradi nadškofovega pomanjkljivega znanja slovenščine. Tako ji je uspelo ob upoštevanju že znanih virov in zapisov razločiti številne oblikoslovne in besedotvorne posebnosti, ki še niso bile razvidne in ki dopolnjujejo naše vedenje o zgodovinskem razvoju posameznih jezikovnih pojavov. Tovrstni komentarji so usmerjeni predvsem na tri področja, tako da opozarjajo na mogoče navezave na izročilo protestantskih piscev, na tedanje narečne usedline, pri čemer je zanimivo, da presegajo zgolj goriške narečne posebnosti, ter na kalke iz italijanščine, furlanščine, latinščine, kar spet kaže na posebnosti govornega položaja tedanje slovenske jezikovne prakse. Attems je namreč pisal pridige v petih jezikih, ki so se enakopravno uporabljali v tedanji goriški nadškofiji. V skladu z navodili tridentinskega zbora so imeli ljudski jeziki določeno mesto v bogoslužju, vendar se zdi, da je Attems v rabi slovenščine presegal zgolj uresničevanje naložene mu dolžnosti, ker se je s svojimi slovenskimi verniki sporazumeval v slovenščini, skrbel pa je tudi, da so bila odgovorna mesta dodeljena tudi slovenskim duhovnikom; deloma se nam kaže tudi kot spodbujevalec kulturnega razvoja.

S to analizo knjižna izdaja Attemsovih pridig presega značilnosti kritične izdaje. Spremnata študija Lojzke Bratuž ne daje le najnujnih informacij, potrebnih za uporabo knjige, temveč gradivo tudi ovrednoti in interpretira. V tej drugi razsežnosti je nanizala vrsto spoznanj, med katerimi je seveda najpomembnejša umestitev pričujočih homilij v kontekst pridigarke kulture, ki je bila ob rekatolizaciji aktualna v slovenskem prostoru. Ob opozorilih na položaj ljudskega jezika v katoliškem bogoslužju po tridentinskem zboru in v verskem življenju tedanjega časa ugotavlja, da se Attemsovi pridižni osnutki navezujejo na izročilo kapucinske pridige, kažejo pa tudi sledi jezuitskega, kar pa je za zdaj še premalo raziskano, da bi lahko postavili odločne trditve, saj v zadnjem času naše

vedenje nenehno dopolnjujejo nova odkritja. Čeprav avtorica obžaluje, da je izostala teološka razčlemba nadškofovih homilij, ugotavlja ob dokajšnji izvirmosti in osebni ustvarjalnosti okvire splošnih pridižnih vzorcev. Njihova skupna poteza je skrb za jasnost sporočila, ki daje prednost miselni podlagi bolj kot zunanji podobi. Jasno je prizadevanje, da bi bil prepričljiv. Kljub marsikateremu zanosnemu mestu vseeno ostaja zadržan in klasično umirjen, skladno s svojim visokim škofovskim položajem, zato se ne zateka k lahkotnim, humorno obarvanim zgodbicam, ki so značilne za slovenske pridige Janeza Svetokriškega.

Umestitev teh škofovskih pridig v izročilo slovenskega pridižnega slovstva pelje avtorico ob opozorilih na delo Miha Kastelca, Janeza Svetokriškega, očeta Rogerija in Jerneja Basarja prek prevodne, verzifikacijske ter dramske ustvarjalnosti tistega obdobja k slovenskim piscem, ki so bili povezani z goriškim nadškofom. Pomenljiva je njegova vez s komendskim župnikom Petrom Pavlom Glavarjem, stiškim opatom baronom Tauffererjem ter pridigarjem Fračiškom Ksaverjem Gorjupom — ta je 1779. leta posvetil svojo zbirko pridig prav goriškemu prelatu.

Posebne pozornosti je deležno izročilo rabe slovenskega jezika na skrajnem zahodnem robu prostora slovenske naseljenosti v današnji Italiji. Znanstveniki so šele v novejšem času prišli vsaj do treh odkritij, ki so pomembno dopolnila naše vedenje o položaju slovenskega jezika kot sporazumevalnega sredstva med različnimi plastmi prebivalstva na prostoru od Tržaškega zaliva do Alp. Že dolgo časa znanemu Černejskemu rokopisu (1497), ki ga hrani čedajski muzej, ter Alasijevemu slovarju in priročniku iz leta 1607, ki je nastal na gradu devinskih grofov, smo v novejšem času dodali Starogorski rokopis (1974), Slovenska plemiška pisma družin Marenzi — Coraduzzi (1980), zdaj pa smo spoznali še slovenske pridižne osnutke goriškega nadškofa grofa Attemsa (1993).¹¹ Vsi ti spomeniki so nastajali tudi med najvišjo krajevno aristokracijo, kar dokazuje, da so tudi najvišje plasti slovenski jezik ne le poznale, temveč ga tudi

¹¹ Prim. Ivan Grafenauer: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1919; Jože Pogačnik: *Srednjeveško slovstvo*, Ljubljana 1972; *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi — Coraduzzi s konca 17. stoletja*, Trst 1980; *Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja*, Jezik in slovstvo 1973/74, 1974/75; Srečko Renko, *Ricerca slavistica* 1975-76 etc.

samoumevno uporabljale pri sporazumevanju. To pa postavlja daljnosežna vprašanja, ki najmanj zamajajo teze o slovenščini kot jeziku samo nižjih plasti ter silijo k novemu premisleku cele vrste stereotipnih predstav o slovenski narodni biti.

Na podlagi teh opozoril prihaja do sklepa, da so Attemsove pridige dokument slovenskega jezika in besedilne kulture v drugi polovici 18. stoletja z velikim kulturnozgodovinskim pomenom.

V tej knjigi objavljena študija Lojzke Bratuž torej nikakor ni goli italijanski povzetek že objavljenih spoznanj v slovenski knjigi z isto tematiko. Tako postavljeno delo nima vzrokov samo v kodih znanstvenega sporazumevanja, ki so v italijanskem in slovenskem strokovnem prostoru pomembno različne in jih je avtorica spoštovala z veliko akribijo. Ob korektnem in nevsiljivem povzetku že ugotovljenih spoznanj — posebno pozornost namenja tezam **Brede Pogorelec** — se srečujemo s preseganjem, poglobljanjem in širjenjem spoznanj, ki so sad nadaljnjih raziskav ter proučevanja izbrane snovi.

V tej optiki so najzanimivejše tri razsežnosti študije. Na eni strani gre za primerjalno razčlemba ugotovljenih vezi ter merjenje moči izročila, raztezajočega se od Dalmatinovega prevoda Biblije iz 16. stoletja do Attemsove jezikovne prakse sredi 18. stoletja. Primerjava Dalmatinovega prevoda ter ustreznega Attemsovega citata iz Biblije pokaže nekatere odmike v pravopisu pa tudi v izrazitejši narečni plasti; s tem avtorica utemeljuje tezo, da vzrokov za ugotovljeni besedilni razvoj ni iskati zgolj pri Attemsu osebno, temveč v razvoju jezikovne prakse, čeprav je seveda mogoč tudi kak novejši, še ne identificiran vpliv na nestandardizirano jezikovno rabo. Vsekakor po takšnem časovnem razponu izročilo ni moglo ostati živo in mehanično spoštovano, pri tem pa je še posebno pomembno, da imamo opraviti z zapisi žive, neposredno govorne rabe. V eni izmed pridig namreč srečamo tudi zelo izrazite narečne prvine nekega gorenjskega krajevne govora, ki jih druga besedila nimajo — tista pridiga pa je bila napisana prav za določen pastoralni obisk v določenem kraju. Kljub temu so najpogostejše prvine goriškega mestnega govora, vipavskega, kraškega ter briškega narečja.

Druga, še zanimivejša razsežnost novih znanstvenih raziskav Lojzke Bratuž pa je ugotavljanje razvoja slovenske jezikovne prakse znotraj Attemsovega osebne jezikovne pridigarskega opusa. Za razčlemba je izbrala odlomek ene njegovih zgodnejših pridig ter ga primerjala z zapisom, ki je datiran leto pred njegovo smrtjo, obe besedili pa je Attems napisal lastnoročno, tako da so izključeni posegi prepisovalcev. Na tej ravni avtorica ugotavlja, da so njegova zgodnejša besedila zaznamovana z bistveno pogostejšimi jezikovnimi nedoslednostmi; te postajajo postopoma redkeje, poslednje se spoštuje aktualna norma knjižne rabe slovenščine. Primerjava kljub temu razkrije, da se je ob upoštevanju slovenskega pisnega izročila opiral predvsem na subjektivna merila, ki so temeljila na italijanski ter nemški normi zapisovanja posameznih glasov. Ker pa slovenščina ni bila škofova materinščina, so njegova besedila zaznamovana tudi z besednimi ter skladenjskimi kalki, ki izvirajo iz italijanščine ter nemščine in jih raziskovalka zgledno sistematizira, čeprav skromno pripominja, da so to le posamezne prvine za celotno rakonstrukcijo jezikoslovne podobe Attemsove rabe slovenščine.

Tretjo razsežnost pa pomeni rezčlemba Attemsovih ubeseditvev iste vsebine v slovenskem, italijanskem in furlanskem jeziku. Vsebinska podobnost je tolikšna, da bi lahko šlo celo za prevode istega besedila v različne jezike, in ponuja zanimivo vprašanje, v katerem jeziku je nadškof pisal, kako jih je obvladal, katera izrazna sredstva je uporabljal itd. Lojzka Bratuž je primerjala tri besedila, napisana v navedenih jezikih in vsebinsko zelo podobna. Prvo je napisano v slovenščini in italijanščini, drugo v slovenščini in furlanščini, tretje pa v vseh treh jezikih. Primerjava kaže, da je le v delu besedila izrazitejša ustreznost med slovensko različico in različicama v drugih jezikih, tako da je škof najverjetneje pisal v vsakem jeziku suvereno in domalo enako spretno. Podobnosti so predvsem v pridigi, ki je nastala ob posvetitvi neke cerkve ali kakšne bratovščine, medtem ko druge odsevajo krajevne posebnosti, predvsem pa piščevo sposobnost, da se prilagaja različnim okoliščinam ter jezikovnim kodom.

Vsekakor je upoštevanje furlanske navzočnosti v teh razčlembah zgodovinskih pričevanj pomemben prispevek avtorice, saj s tem upošteva

posebno razsežnost našega zahodnega narodnostnega prostora, kar v slovenistiki ni ravno pogost pojav.

Ko Lojzka Bratuž predstavljeno in analizirano gradivo vrednoti, skuša uokviriti ugotovitve z novjšimi tezami **Brede Pogorelec** ter opozarja na različno stopnjo moči izročila knjižnega jezika glede na to, ali poteka sporazumevanje pisno ali ustno, saj so se uporabniki ravnali po načelu: *Scribamus more genis, loquamur more regionis*. Attemsove pridige kot zapis (oziroma priprava) govornega nastopa ne morejo obiti te zakonitosti, kar postavlja pred raziskovalce jezikovne podobe njegove slovenščine pomembna in težavna vprašanja. Dodaten pomen pa dobijo slovenske pridige goriškega škofa ob tezi, da imamo v drugi polovici osemnajstega stoletja opraviti z več pokrajinskimi tipi slovenskega knjižnega jezika. V luči teh tez bi bile Attemsove slovenske pridige prva jasneje do-

ločljiva artikulacija zahodnega tipa slovenskega knjižnega jezika.

Objava Attemsovih slovenskih pridig zaokroža podoba položaja in razširjenosti slovenščine med različnimi plastmi in v različnih sociolingvističnih položajih na zahodnem robu slovenskega prostora, to je na narodnostno mešanem območju, ki se razteza od Trsta prek Krasa, Goriške, Beneške Slovenije in Režije do Kanalske doline in na katerem so poleg slovenskega ter italijanskega prebivalstva navzoči tudi Furlani; goriški nadškof jih je enakovredno upošteval, avtorica pa je to razsežnost pozorno pritegnila v svojo raziskavo. Podoba položaja slovenščine pa se nam ob tržaških Plemiških pismih ter beneškoslovenskem folklornem gradivu Jana Baudouina de Courtenaya izpolnjuje tudi s slovenskimi pridigami prvega goriškega nadškofa.

Zoltan Jan

Filozofska fakulteta v Trstu

Tehniški srednješolski center v Novi Gorici

Pretnarjevi prevodi Learovih limerikov

Tone Pretnar: Veter davnih vrtnic. Antologija pesniških prevodov 1964-1993. Ljubljana 1993. Ur. Niko Jež in Peter Svetina.

Postumni zbornik Pretnarjevih pesniških prevodov spada med redkejšje antologije, ki imajo za temeljno zbirno merilo delo posameznega prevajalca, ne pa izhodiščne literature, izbranega zgodovinsko-stilnega obdobja, posameznega pisca izvirmikov, izbrane pesniške oblike, enovite tematike ali česa podobnega. Z vidika teh skupnih imenovalcev je prevajalčevo zbrano delo videti bolj heterogeno, zato pa razločneje pokaže njegovo

posebno osebno obzorje, znanje, domiselnost in okus — vse tisto, kar bralcu prevodov navadno zasenčujejo pisci izvirmikov.

Tone Pretnar se v *Vetru davnih vrtnic* predstavlja kot specialist za najzahtevnejše področje književnega prevajanja — za prevajanje vezane poezije na visoki umetniški ravni. Za prvi vtis o tehtnosti knjige poskrbi že njen obseg z okrog 500 besedili. Sistematično urejeno kazalo opozarja na njihovo raznovrstnost in kaže Pretnarja

kot mnogostranskega, izobraženega literarnega posrednika oblikovno in tematsko različnih pesmi številnih piscev iz različnih, večinoma novejših obdobji in različnih, vendar večinoma slovanskih književnosti. Očitno so ga bolj od novih verzij že prevedenih del in izboljšav starejših prevodov, s čimer se ukvarja precej sodobnih slovenskih prevajalcev, zanimale novosti in je zato prevajal predvsem pri nas še neznane, artistično zahtevne, resne in lahkotne, otožne in hudomušne pesnike.

Med hudomušno ironične spada v angleško govorečem svetu zelo priljubljeni utemeljitelj »nesmiselne« literature Edward Lear s svojim značilnim limerikom. To je kratka, zgoščena, igriva, vendar že za pisca — in tem manj za prevajalca — nič kaj preprosta pesniška oblika, po variranih ponovitvah in tehnični zahtevnosti podobna pri nas bolj znanemu, malo daljšemu trioletu. Iz Learove *Knjige nesmisla* (A Book of Nonsense, 1846), ki obsega 112 ilustriranih limerikov, jih je Pretnar v zrelem življenjskem in prevajalskem obdobju prevedel 21. Dobro polovico (11) jih je l. 1987 objavil, slabo polovico (10) pa obdržal v rokopisu, tako da so v postumni antologiji kot celota objavljeni prvič, vendar brez Learovih ali kakšnih drugih ilustracij.* Značilnosti te male antologije v antologiji, ki jo dopolnjuje še nekaj limerikov drugih avtorjev, seveda ne morejo povedati vsega o Pretnarjevi prevajalski metodi, nekaj pa vendarle. Revialna presoja knjige, ki obsega stotine besedil, se mora vsekakor omejiti, saj bi celota lahko analitično predstavila kvečjemu monografska obdelava, ki pa bi po obsegu najbrž prekosila *Veter davnih vrtnic*.

Learov limerik je — tako kakor limerik sploh — nekakšna verzificirana šala, tj. zgoščeno, le s

kakšnim pridevnikom, ki označuje glavno osebo, komentirano poročilce o kaki nenavadnosti — telesni posebnosti, dogajanju ali človeškem ravnanju — povedano v štirih krajših, navadno daktilskih, skladijsko zaokroženih rimanih verzih, ki skupaj obsegajo okrog 40 zlogov, pogosto še manj, in še med temi se jih skoraj petina ponovi. Rimi sta v limeriku dve: prva, končna, navadno ženska (aaa), se pojavi trikrat in povezuje prvi, drugi in zadnji verz, pri čemer v zadnjem ni nova, saj se ponovi celotna rimana beseda iz prvega; druga, navadno moška (BB), se pojavi dvakrat kot notranja v tretjem, nekoliko daljšem verzu. Poleg teh stalnic ima Learov limerik vedno enak začetek, ki obsega besedi *There was*, tj. *bil(a) je*, in skoraj vedno se nekoliko variirani prvi verz ponovi kot zadnji. V to ponovitev, ki limerik vsebinsko in oblikovno zaokroža, je zajeta navedba konkretnega, z zemljepisnim imenom ali s splošnejšo zemljepisno oznako iz našega realnega sveta označenega kraja dogajanja, in prav zemljepisno ime ali pojem kot končna beseda prvega in zadnjega verza večinoma določi prevladujočo rimo (a), ji da pečat nenavadnosti, ki je limerikova temeljna lastnost, poleg tega pa označi krajevno pripadnost osebe, nosilca dogajanja; prvič je omenjena v prvem, drugič pa v zadnjem verzu.

Stalni osebi Learovih limerikov sta človeška tipa, ki sta na videz kontrastni, a notranje sorodni si različici: starec (ali starka) in mladenka. Pogosto nastopita skupaj in tako še prepričljiveje utemeljujeta nadaljnje 'nesmiselno' dogajanje, saj starce in mladino človeška izkušnja in književno, posebno komedijsko izročilo nenehno povezujeta s čudaškostjo, nepreračunljivostjo in nagnjenostjo k nerazumnemu pretiravanju. Izrecno navedeni lastnosti Learovih oseb

* Pretnar je Learove limerike prevajal kot samostojne, neodvisne enote, ne glede na piščevo razvrstitev v *A book of Nonsense*, ki jo je povzel tudi urednik Holbrook Jackson v ponatisu (*The Complete Nonsense of Edward Lear*, London — Boston 1990¹⁹). Razvrščenost prevodov in izvirnikov kaže naslednja preglednica: v njej P pomeni Pretnar, številki za tem sta zapovrstna številka limerika v Pretnarjevem izboru in stran natisa v *Vetru davnih vrtnic*; črka L za dvopičjem pomeni Lear, za njo sta zapovrstna številka limerika v Learovi zbirki in stran, na kateri je Learov limerik natisnjen v Jacksonovi izdaji.

P 1, str. 360: L 111, str. 58
 P 2, str. 360: L 16, str. 10
 P 3, str. 360: L 40, str. 22
 P 4, str. 360: L 17, str. 11
 P 5, str. 361: L 52, str. 28
 P 6, str. 361: L 13, str. 9
 P 7, str. 361: L 39, str. 24
 P 8, str. 361: L 55, str. 30
 P 9, str. 361: L 4, str. 4
 P 10, str. 362: L 51, str. 28
 P 11, str. 362: L 59, str. 32

P 12, str. 362: L 3, str. 4
 P 13, str. 362: L 74, str. 39
 P 14, str. 363: L 57, str. 31
 P 15, str. 363: L 67, str. 36
 P 16, str. 363: L 6, str. 5
 P 17, str. 363: L 46, str. 25
 P 18, str. 363: L 30, str. 17
 P 19, str. 364: L 31, str. 18
 P 20, str. 364: L 38, str. 21
 P 21, str. 364: L 68, str. 36

sta torej starost ali mladost, izraženi s pridevniki *star/a (old)* in *mlad/a (young)*, ter pripadnost moškemu ali ženskemu spolu. Pretnarjevi prevodi spolsko zaznamovanost dosledno upoštevajo, medtem ko omembo starosti pogosto opuščajo. S tem namesto dveh, na štiri načine imenovanih stalnih oseb uvajajo precej več različno imenovanih, čeprav smiselno še vedno dovolj sorodnih. Learove štiri ustaljene oznake Pretnar v svojih 21 prevodih prevaja z osmimi različicami (številke v oklepaju označujejo pogostost rabe v sklopu 21 zajetih limerikov):

Lear:	Pretnar:
<i>Old man</i> (14)	<i>starec</i> (4), <i>starček</i> (2), <i>mož</i> (5), <i>možak</i> (2), <i>človek</i> (1)
<i>old person</i> (2)	<i>mož(1)</i> , <i>starejši človek</i> (1)
<i>young lady</i> (4)	<i>punca</i> (2), <i>deklica</i> (2)
<i>young person</i> (1)	<i>deklica</i> (1)

V zadnjem verzu Lear pridevnik *star (old)* včasih opusti, pravzaprav zamenja s kakšno drugo oznako, tako da starčka iz prvega verza spremeni v nesrečneža (*that unfortunate Man*, *that dolorous Man*), čudaka (*that whimsical Man*), posebneža (*that remarkable Man*), medtem ko Pretnar svojo oznako osebe iz prvega verza dosledneje povzema, tj. ponovi v zadnjem in s tem izraziteje ohranja kompozicijsko sklenjenost posameznega limerika.

Na drugi strani se Pretnarjevi prevodi odpravljajo stalni uvodni sintagmi, ki v izvirmiku s svojo nespremenljivostjo ustvarja pričakovanje ustaljene oblike z ustaljenimi prvinami, predvsem pa nenavadne, nešablonske vsebine. Ima torej vrednost napovedi, ki je sama po sebi vsebinsko prazna, na videz nepomembna in zato za prevajalca dozdevno zlahka pogrešljiva. Sporoča namreč, da je nekdo nekje bil ali počel v neki nedoločeni preteklosti — vseeno kdaj. Learov dosledni *There was* Pretnar prevaja z 11 različnimi variantami, med katerimi se komaj osemkrat ponovi ustrezní *bil(a) je* v pretekliku in trikrat ohlapnejši *je en(a)* v sedanjiku.

Časovni nedoločeni limerika nasprotna je že omenjena krajevna določeniost. Lear vedno pove, od kod so njegovi smešni, zmešani, zmenedeni, nesrečni starčki in mladenke — iz katere države, dežele, otoka, polotoka, mesta ali vasi, dejansko obstoječe v realnem svetu, ali iz kategorije splošneje označenega dela sveta, npr. nebesne strani (vzhod, zahod, sever, jug) ali

neimenovane obale, rta ali česa podobnega. Pri zorišču Learovih limerikov niso omejena na posamezno državo ali pokrajino, in to daje njegovemu nesmislu univerzalni, kozmopolitsko eksotični pomen, ki pa ni tudi brez zakotno provincialnega nadiha, saj se marsikateri nesmisel dogaja v kakem manjšem, drugod neznanem britanskem kraju. — Pretnar je krajevno določeniost kot limerikovo stalnico povzel, krajev, ki jih navaja Lear, pa večinoma ne: svoje poslovenjene limerike je skoraj zmerom prestavil v slovenske kraje, ki jih Lear nikjer ne navaja, in jim tako dal prevladujočo konotacijo domačnosti in krajevno-nacionalne zaznamovanosti. Med 21 limeriki je kraj dogajanja preveden oziroma ustrezno naveden le dvakrat (*North : Sever, Bohemia : Češka*), *Peru* je nadomeščen z nedoločnim *od kod že neki*, *Tring* z dalmatinskimi *Pločami*, vse drugo pa s slovenskimi mesti, vasi in manj znanimi kottičji: *Norway* (Norveška) s *Podpečjo*, *Portugal* (Portugalska) s *Piranom*, *Moldavia* z *Velenjem*, *Apulia* s *Celjem*, *Quebec* s *Tratami*, *Cape Horn* z *Dolgimi njivami*, *Corfu* (Krf) s *Sevnico*, *Rhodes* (Rodos) z *Vrtačami*, *Smyrna* s *Kalom*, *Bute* z *Domžalami*, *Kilkenny* s *Tržičem*, *Whitehaven* z *Zvirčanami*.

Spremenjanje oz. poslovenitev kraja dogajanja pa Pretnarju omogoča smiseln prevod Learove vsebinsko pomembne besede, ki se mora rimati na krajevno ime. Npr. *Bute/flute = Domžal/piščal*; *Moldavia/behaviour = Velenjal/vedenja*; *Kilkenny/penny = Tržičal/beliča*; *Rhodes/toads = Vrtačik/rastač*; *Corful/should do = Sevnice/počne*; *Whitehaven/raven = Zvirčan/vran*; *Cape Horn/ born = Dolgih njiv/rodil*; *Tring/ring = Ploč/ obroč*; *Smyrna/burn her = Kalal/sežgala*; *North/broth = Sevnical/močnika*; *Quebec/neck = Trat/vrat*.

Iz navedenega je videti, da niti Learove niti Pretnarjeve rime niso vedno pravilne, čiste, temveč večkrat le približne, oprte bolj na vzorce ljudskega kakor umetnega pesniškega izročila, nerodne, toda prav zato smešne. Shema končnih rim aaBBa prevladuje, ni pa brez odmikov oziroma različic niti pri Learu niti pri Pretnarju. Tako npr. namesto trojne rime, v kateri je dvakrat navedeno krajevno ime, Lear včasih zapiše rimo iz dveh ali treh zemljepisnih besed; Pretnar se tega navadno drži, včasih pa Learovo zemljepisno rimo tudi na svojo pest zamenja z nezemljepisno, npr.:

Lear:
nose/repose/nose
nosels/suppose/nose
rocks/box/box
eyes/size/surprize
Peru/stew/Peru

Pretnar:
tak/sedajoltako
mož/boš/mož
gorol/ženolne bo
oči/moči/hiti
neki/peki/neki

L: *But a laudable cook, fished him out with a hook*
12 zlogov

P: *Kuharica pametna
s trnkom ga izbezlja*
7+7=14 zlogov

L: *Till one day, to his grief, she married a thief,*
11 zlogov

P: *Toda, joj, kar naenkrat
z njo se je poročil tat*
7+7=14 zlogov

Če se ponudi priložnost za poenoteno ali dodatno, četudi nepravilno rimo ali asonanco, jo Pretnar izrabi — namesto Learove AABBA uvede npr. a(aaa)a, namesto AAbbA pa aaB(b)Ba:

Lear: *North/broth/cook/hook/North*
Pretnar: *Severa/močnika/pametna/izbezlja/Severa*

Lear: *Pertu/stew/mistake/bake/Peru*
Pretnar: *neki/peki/testal/ponevedomalmoža — neki*

Lear se s humornimi nameni le posredno izmika okvirom knjižnega jezika, predvsem z rimami, za katere je potrebna pogovorna izgovorjava pravilno zapisanih besed. Pretnar prevodom dodaja humornost neposredneje z rabo pogovornih izrazov, večinoma zapisanih v knjižni slovenščini npr. *enkrat, naenkrat, en (starec), ena (punca), vižice, izbezlja*.

Tudi grafično so Pretnarjevi prevodi urejeni malo drugače kako Learovi izvirmiki, vendar prevajalec pri tem ni ravnal samovoljno. Povzel je namreč različico, ki v angleškem izročilu limerika celo prevladuje: Learovo neenakomerno štirivrstičnico, v kateri je tretji verz z notranjo rimo daljši od drugih treh, zapisuje kot petvrstičnico, v kateri je dolžina verzov enakomernjša, vse rime pa so končne. Zaradi tega celotna dolžina limerika ni bistveno spremenjena, čeprav navadno Pretnar potrebuje za isto vsebino nekaj zlogov več od Leara. Npr:

Pretnarjevi prevodi Learovih limerikov torej niso učenjaški, pikolovsko natančni in zato težko razumljivi in izumetničeni, temveč gladki, sproščeni in domiselni, čeprav se izvornika včasih drži le približno. Verzna oblika in lahkotna, včasih izzivalno šaljiva, 'nesmiselna' vsebinska usmerjenost limerika in njegov skrbno izdelani, čeprav včasih šepavo učinkujoči verz s spremenljivim ritmom nedvomno ostajata razpoznavna kljub pesniškim svoboščinam, tj. pogosti rabi posrednih prevajalskih metod, in zavestnim vsebinskim odmikom. Ti so pri verzni prevodih sploh neizogibni, saj vseh oblikovnih in vsebinskih prvin izvirmika v drugem jeziku pač ni mogoče natančno obnoviti. Pretnar ohranja izvornikov verzni ustroj in razvrstitev rim, povzema preskoke iz knjižnega jezika v pogovorni, opušča pa stalno uvodno sintagmo, zmerno variira dolžino verza in označevanje stalnih oseb, medtem ko kraj dogajanja večinoma samovoljno prestavlja v slovensko okolje. S tem akulturacijskim posegom nadaljuje izročilo prevajanja angleške nesmiselne poezije, ki jo je pri nas najizraziteje uveljavil Bogo Pregelj v svojem prevodu Carrollove *Alice v Deveti deželi* (1951) in jo poznajo tudi drugod.**

Majda Stanovnik
ZRC SAZU, Ljubljana

** Za zgled opisanih razmerij med izvirmikom in prevodom prim. L 40 in P 3:

*There was a Young Lady of Bute,
Who played on a silver-gilt flute;
She played several jigs, to her uncle's white pigs,
That amusing Young Lady of Bute.*

*Je ena punca iz Domžal
igra na srebrno piščal
vižice zmeraj vesele
za stričeve prašičke bele.
Ta smešna punca iz Domžal.*

Renata Zadavec-Pešec: Pragmatično jezikoslovje

(temeljni pojmi), 1994

Pri Centru za diskurzivne študije, ki deluje v okviru Pedagoškega inštituta Univerze v Ljubljani je v novi zbirki Diskurzivne študije kot prvo delo izšla knjiga *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)* (66 str.) avtorice Renate Zadavec-Pešec.

Knjiga je, kot pravi avtorica v *Uvodu*, namenjena tistim, ki jih zanima pragmatično jezikoslovje in predmet njegovih raziskav, in sicer naj bi jim bila v pomoč »pred branjem tujih izvirnih del« (5) oz. naj bi služila »lažje/mu/ razumevanju/u/ domače strokovne literature« (prav tam) s tega področja, za katero je mdr. značilno precej neenotno strokovno izrazje. Delo je predelani (in skrajšani) teoretični del avtoričine magistrske naloge, ki je bila na Filozofski fakulteti v Ljubljani obranjena konec leta 1992.

Knjiga vsebuje poglavja *Pragmatika, Kontekst, Teorija govornih dejanj, Govorno dejanje, Pogovorne implikacije in Načelo vljudnosti*, v katera so zajete bistvene teme tega raziskovalnega področja. Predvsem je predstavljeno delo J. L. Austina *How to Do Things with Words* (1962), ki ga imamo od leta 1990 tudi v slovenskem prevodu (*Kako napravimo kaj z besedami*), posebni poglavji pa pripadata H. P. Griceu (1975, 1978) in G. N. Leechu (1983). Sledi tudi slovarček izrazja.

Pragmatika kot jezikoslovna disciplina, ki jo povežujemo s pojmovanjem *rabe* jezika, poudarja družbeni/sporazumevalni/delovalni značaj jezika; ko govorimo, delujemo oz. (z namenom) opravljamo govorna dejanja. Raba jezika poteka vedno v konkretnih okoliščinah, razumeti jo je treba kot obliko družbene povezave med ljudmi. Rabo jezika uravnavajo tudi določena pravila. Jezik torej nastopa kot sredstvo delovanja/vplivanja na sočloveka (iz lastnih izkušenj vemo, da je beseda lahko konj ali pa jo uporabimo za pihanje na dušo).

Avtorica v začetnem poglavju po Levinsonu (1993) predstavi različne poskuse definiranja pragmatike, a nazadnje tudi sama ostane pri pojmovanju le-te kot »ved/e/, ki preučuje jezikovno rabo in tudi udejanjanje sistema« (12). Pragmatiko ima v razmerju do jezikovnosistemskega jezikoslovja (slovnice) za avtonomen, dodaten način obravnave jezika, in sicer sprejema Leechevo stališče, da je treba »slovnico /.../ ločiti od pragmatike, hkrati pa pokazati, kako se ti dve področji prepletata /.../«. »Slovnica je abstraktni formalni model za tvorjenje in interpretiranje sporočil. Splošna pragmatika pa je aparat — niz strategij in načel za doseganje uspeha pri sporazumevanju z uporabo slovnice.« (13) Lahko bi torej rekli, da slovnico zanimajo elementarna jezikovna sredstva in pravila za tvorjenje zapletenejših struktur ter njihov pomen (zunaj okoliščin), pragmatika pa raziskuje, kako posamezni elementi okoliščin vplivajo na izbor jezikovnih sredstev pri sporazumevanju in kaj ta pomenijo v konkretnih okoliščinah. Z naslonitvijo na J. Lyonsa (1977) avtorica posebej izpostavi razmerje pragmatike do semantike. Bistveni vprašanji, ki zanimata pragmatiko, sta namreč prav razmerje med 1) izrečenim, tj. jezikovno uresničenim, in sporočenim (o svetu) in 2) sporočenim in dejansko mišljenim (tj. kaj sporočevalec zares hoče sporočiti naslovniku).

Kot izhodišče pragmatike predstavi avtorica semiotiko (Peirce in Morris), sicer pa ima korenine v filozofiji (navadnega) jezika, ki predstavlja področje poznega delovanja velikega filozofa 20. stoletja Ludwiga Wittgensteina, ki je v okviru t.i. »oxfordskega obdobja« postavil temelje sodobni pragmatiki. Jezik v rabi se mu kaže kot splet t.i. jezikovnih iger, v katerih se morajo sporočevalci držati določenih pravil. Utemeljitelj teorije govornih dejanj pa je J. L. Austin, katerega spoznanja predstavljajo, kot je

bilo že omenjeno, tudi jedro te knjige. Skromno je prikazano tudi delo J. R. Searla, »drugega« utemeljitelja te teorije (*Speech Acts*, 1969; *Expression and Meaning*, 1979), in sicer predvsem le njegova razvrstitev govornih dejanj, ki je zrasla iz kritike Austinove.

Za Austina je poleg prvega poskusa razvrstitve govornih dejanj bistveno naslednje: prvotno ločevanje t.i. performativov od konstativov in kasnejše ukinjanje te dvojnosti; ločevanje treh abstraktnih delnih (pod)dejanj v okviru govornega dejanja: lokucijsko (znotraj tega t.i. fon, fem in rem), ilokucijsko in perlokucijsko, kar je Searle kasneje nadgradil tako, da je v lokucijskem dejanju osamosvojil t.i. propozicijsko (pod)dejanje, kar je imelo za posledico, da je postalo predmet raziskovanja razmerje oz. »sožitje« ilokucijskega dejanja, ki ga kot najpomembnejše poudarja že Austin, in propozicijskega dejanja, tj. torej namena in vsebine. Avtorica knjige *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)* je predstavila tudi Austinovo tipologijo (6) pogojev za t.i. posrečeni performativ (tu bi bilo verjetno treba opozoriti tudi na Searlov prikaz pogojev) in jezikovna sredstva za opravljanje govornih dejanj (različne neposredne in posredne možnosti); avtorica podrobneje predstavi Austinovo ločevanje t.i. eksplicitnega in primarnega performativa (sem bi sodila tudi Searlova razprava o posrednih govornih dejanjih). Pač pa je predstavljena Searlova razvrstitev govornih dejanj v 5 »razredov« ob primerjavi s klasifikacijo O. Kunst-Gnamuš (1984), le v opombi pa je omenjena Austinova razvrstitev.

Teorija govornih dejanj je prinesla precej novih spoznanj o sporazumevanju med ljudmi, a ni pojasnila vsega, kar se »dogaja« med rabo jezika. Tega se je zavedal tudi H. P. Grice (predstavljen v pogl. *Pogovorne implikacije*), ki je v poznih 60. letih predstavil koncept sporazumevalnega sodelovanja: vse, kar sogovorca počne ta med sporazumevanjem, podlega t.i. načelu sodelovanja, ki ga je razdelil na štiri sporazumevalna (pod)načela, tj. merila za rabo jezika. Avtorica je natančneje predstavila tudi Griceove »pogovorne implikacije«, ki presega jo razhajanje /med dobesednim in sporočenim pomenom/« (38). Avtor v originalu govori o implikaturah: kakšna je torej razlika med implikacijo, implikaturjo in kje ima mesto predpostav-

ka/presupozicija, ki jo avtorica na nekaterih mestih omeni (str. 9, 19), ne pa tudi podrobneje razloži. Griceov model sodelovalnega načela je kasneje nadgradil še G. N. Leech z načelom vljudnosti (prikazane so lestvice stroška-koristi za spročevalca/naslovnika, izbirtnosti in posrednosti), ki ga tudi členi na podnačela.

Na koncu bi se ustavili še pri nekaterih izrazih, ki jih vsebuje slovarček osnovnih pojmov: *Sporazumevanje/komunikacija* predstavlja avtorica kot nadpomenko za *sporočanje* (kot »dejavnost spročevalca«; 63) in *razumevanje* (kot »dejavnost naslovnika«; prav tam). Večinoma uporablja izraz (sporazumevalna) *namera* (sh.?) nam. *namen* (namen ima npr. na str. 34, 51). Prevzeto besedo *kontekst* sloveni v ustreznem poglavju in slovarčku z dvema izrazoma: *okolščine* (»fizičn/o/, »družben/o/« in »psihičn/o/ okolje« »sporazumevaln/ega/ položaj/a/«; 58) in *sobesedilo* (»okolje ene ali več povedi (?), ki vpliva na njeno obliko in sporočilo«; 61), drugje pa uporablja le prevzeto besedo, zaradi katere otežuje razumevanje (npr. na str. 10, 11). Zadrževča uporablja tudi izraz *izrek*, ki ga je verjetno povzela po B. Lešniku, prevajalcu Austinove knjige (1990) v slovenščino. *Izrek* v naši strokovni literaturi, kot sama ugotavlja, še ni splošno sprejet izraz (poleg *izreka* se pojavlja tudi *izjava* ali kar *poved*); zdi se, da je smiselno uporabljati izraz *poved*, kot je definiran v Slovenski slovnici Jožeta Toporišiča (1984), in izraz *stavek* (prav tam), a ju ločevati od *izreka*. Toporišič pri svojem pojmovanju povedi, ki se sicer izrazno pokriva s pojmom *izreka*, ne izhaja iz teorije govornih dejanj oz. delovalnega značaja jezika, zato mu *poved* tudi ne predstavlja niti uresničitve govornega dejanja niti ni njen smisel razberljiv iz upoštevanja okoliščin. *Poved* je in ostaja enota jezikovnosistemskega jezikoslovja, *izrek* pa je pragmatična enota, enota rabe. (Za primer vzemimo *Krstim te v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha*, s končnim ločilom je poved, o izreku pa lahko govorimo šele, če ga izreče katoliški duhovnik v določenih okoliščinah; če bi ga izrekel pri kosilu, to seveda ne bi bil izrek, prav tako pa isti primer ne bi bil enota delovanja, če bi ga npr. izrekel eden izmed otrok pri »igranju« krsta.) Zadrževča poskuša vztrajati pri opoziciji poimenovanj *stavek* 'poved' – *izrek*, kakor je značilno za precej tujejezične literature, kar pa v nekaterih primerih uide izpod kontrole (mešanje izrazov *poved-stavek*

(npr. na str. 10, 14) oz. poved-izrek (npr. na str. 18, 61). Tudi definicija *izreka* (»je besedilo, ki ga izrečemo med dejanjem izrekanja z namero opraviti govorno dejanje«; 55) zamegljuje pojme, saj se izraz *besedilo* tako pojavlja kar v treh pojmovanjih: več povedi tvori besedilo, besedilo je sestavljeno iz izrekov (prim. definicijo besedila v slovarčku; 52) in izrek je besedilo. — Pri jezikovni zmožnosti, ki predstavlja del sporazumevalne zmožnosti, bi pri slovnici po vrsti kazalo dodati še besedilotvorno zmožnost.

Poskus »predrznosti«, kakor Renata Zadavec-Pešec sama imenuje svoje delo *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)*, je dobrodošla »abeceda črk, ki jih je treba poznati, če hoče/š/brati /strokovno literaturo s tega področja/ s svojimi poudarki in interpretacijami« (6). Je primerno čtivo ne le za študente jezikoslovja in vse, ki jih ta smer zanima, ampak tudi za vse učitelje slovenskega jezika, saj bo pri prenovi pouka materinščine potrebno čim prej na prvo mesto postaviti prav rabo jezika.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Jelka Morato-Vatovec: Veselo v slovenščino

Didaktični komplet za pouk slovenskega jezika v 2. razredu osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom.

Učbenik Jelke Morato-Vatovec *Veselo v slovenščino* je sodoben učbenik, namenjen učencem drugega razreda osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom. V teh šolah ima slovenščina vlogo L2, torej jezika okolja. Pouk poteka v italijanskem jeziku, ki je hkrati večinoma tudi materni jezik teh otrok.

Posebnost poučevanja slovenskega jezika na šolah z italijanskim učnim jezikom je predvsem v manjšem obsegu ur tega jezika v primerjavi s poukom v šolah s slovenskim učnim jezikom (1. razred: šole z italijanskim učnim jezikom 70 ur, šole s slovenskim učnim jezikom 175 ur, 2. razred: šole z italijanskim učnim jezikom 105 ur, šole s slovenskim učnim jezikom 175 ur) in v dejstvu, da sta tako učitelj kakor tudi učenec nenehno izpostavljena stiku dveh jezikov, torej je interferenca, ali medsebojni vpliv jezikov nezogibna.

Pouk v tovrstnih šolah temelji predvsem na kontrastivni razčlembi jezikov in pri tem je učbenik *Veselo v slovenščino* učitelju in učencu prav gotovo v veliko pomoč.

Posebno pozornost je treba posvetiti pouku jezika, ta je zlasti pomemben prav na začetku šolanja, v prvem in drugem razredu osnovne šole. Učni načrt v šolah z italijanskim učnim jezikom narekuje približno tako razdelitev obravnavanja učne snovi: 70 % ur slovnice in sporočanja in 30 % ur književnosti, slednje so v prvem in drugem razredu osnovne šole omejene predvsem na delo z besedili. Zaradi nenehne interference iz maternega jezika v jezik okolja je treba poudariti pomen sporočanja.

Iz raziskav o položaju slovenščine pri italijanski narodnosti skupnosti je razvidno, da se veliko pripadnikov italijanske narodnostne skupnosti (32 %) nauči slovenskega jezika šele tedaj, ko

že dobro obvlada italijanščino. Pri učenju je zelo pomemben dejavnik šola, saj se ti slovenščine naučijo v vrtcu ali šoli.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da se pripadniki italijanske narodnostne skupnosti v javnosti veliko sporazumevajo v slovenskem jeziku, italijanščina je omejena predvsem na zasebno sfero (družina, prijatelji) in na strogo formalne položaje (Skupnost Italijanov, nastopi pred javnostjo, delovno mesto, če je zaposlen v italijanski ustanovi...)¹

Usposabljanje otroka za vsakdanje sporazumevanje v slovenskem jeziku je torej prav gotovo eden najpomembnejših ciljev pouka slovenskega jezika v šolah z italijanskim učnim jezikom; to učbenik Veselo v slovenščino tudi skuša doseči v obliki prijetnih didaktičnih iger, ki jih najdemo tako v učbeniku kakor tudi v delovnih listih za nadaljevalno razvijanje sporazumevalne zmožnosti v jeziku okolja, torej v drugem delu didaktičnega kompleta.

Učbenik od otroka pričakuje vsaj minimalno predznanje slovenskega jezika. Je prijeten, otrokovi starosti primerno opremljen, zanimivo ilustriran (ilustrirala ga je otroška ilustratorica Nada Dellore), skratka, otoku prijazen.

Po Poljaku² bi ga lahko razdelili na naslednje strukturne enote, ki kažejo na upoštevanje sodobnih pravil pri oblikovanju učbenika:

1. Priprava ali uvajanje učenca v nove učne vsebine

Pripravljalno delo je v učbeniku zelo različno zastavljeno, odvisno od učne teme, ki jo obravnava. Učenec na uvajalni stopnji kaj opazuje, pove, pripoveduje, si ogleda, primerja, izbere, pobarva, nariše.

2. Obdelava novih učnih vsebin za pridobivanje znanja

To je najpomembnejši korak, avtor mora učbenik skrbno didaktično oblikovati.

Učenec v tem delu spoznava novo učno snov po navodilih tipa: preberi, poišči, označi, prečrtaj, obkroži, podčrtaj, razvrsti, zapomni si, vstavi, vpiši, napiši.

3. Urjenje za pridobivanje sposobnosti

Ta sestavina temelji predvsem na funkcionalni nalogi pouka, učenca želi usposobiti za reševanje različnih nalog in ga pripeljati do tako imenovanega uporabnega znanja. Nalogo sestavlja stalno število dejavnosti z različnih področij: zaznavnih, praktičnih, izraznih in miselnih. Sem spadajo naloge z naslednjimi navodili: razmisli in poveži, razvrsti, igray se, zapoj, izreži, nalepi, pobarvaj, nariši, prepriši, dopolni.

4. Ponavljanje vsebin za trajnost usvojenega znanja in preverjanje dosežkov

Tu bi omenila težavnostno različne jezikovne vaje. Diferenciacija je v učbeniku izpeljana na zanimiv način, ki je otroku blizu in ga spodbuja, da sega tudi po težjih nalog. Težavnostne stopnje so: lahko, srednje lahko, težko, in sicer tako, da je nagrada za vsako rešeno nalogo bombonček, če je naloga težja, sta nagrada dva bombončka, težke naloge pa imajo za nagrado tri bombončke.

V učbenik so uvrščene tudi otroške pesmice z notnim zapisom, tako da se približuje sodobnim oblikam poučevanja, ki povezano obravnavajo več učnih področij.

Pohvalno je tudi to, da avtorica otroke na snov, ki je pomembna in ki si jo morajo še posebej dobro zapomniti, opozori z oznako: zapomni si!

Na začetnih straneh učbenika otrokom predstavi legendo navodil, ki je tudi slikovno opremljena.

V osnovi je učbenik zasnovan predvsem na sporočanju.

Zajame več sporazumevalnih tem in področij: trgovina, poklici, jedilnik, jedi, pribor, posoda, vreme, barve, živali (domače, gozdne, morske), rastline, sadeži, koledar, dnevi v tednu, letni časi, ura, čas, glasba, glasbila, obleka, šola.

Učenci se naučijo tudi temeljnih oblik pisnega sporočanja: oblikovanje opozoril, pisanje pisma dedku Mrazu, pisanje razglednic. Poudarjeno je vsakdanje sporazumevanje, na primer pozdravljanje, pogovor v trgovini, na tržnici...

¹ Raziskava je bila opravljena v okviru diplomske naloge Barbare Baloh: *Položaj slovenščine pri italijanski narodnostni skupnosti v slovenski Istri*. Zajela je območje občin Izola, Koper in Piran v letu 1992/93.

² Vladimir Poljak: *Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov*, DZS, Ljubljana, 1983.

V okviru glasoslovja so v učbeniku poudarjeni predvsem tisti pojavi, ki italijanskim govorcem pri učenju slovenščine povzročajo največje težave, na primer pisanje dvočrkij *lj* in *nj*; tu sledi kontrastivna primerjava z italijanskim zapisovanjem.

V okviru oblikoslovne ravnine učbenik zajame problematiko besednih vrst:

- glagol: spregatve v sedanjiku, prihodnjiku in pretekliku;
- samostalnik: sklanjanje samostalnikov v ednini, dvojini in množini, spol;
- osebni zaimek: spol, sklon, število;
- pridevnik: ujemanje s samostalnikom v spolu, sklonu in številu, pridevnik kot povedkovo določilo;
- glavni in vrstilni števnik.

Učbenik poudarja razliko med izgovarjavo in zapisom pri premenah po prilikovanju, kar je za italijanskega govorca posebno težavno:

samostalnik: *glas, glasba*
 pridevnik: *glasbeni, glasbeno*
 prislov: *na glas, glasno*

Pogosta napaka, ki jo opazimo pri italijanskih govoricah, je neustrezna raba slovenskih sklonov, zato učbenik tej problematiki posveča posebno pozornost.

Poleg tvorbe vprašalnih stavkov z vprašalnica mi *kaj, kam, kje*, tvorjenja vprašanj za razmerje vzrok-posledica (*Zakaj..., Ker...*), se učbenik v

okviru skladenjske ravnine ukvarja predvsem z rabo sklonov in pri tem izpostavlja rabo tožilnika (na primer: *Na tržnici imajo* (koga ali kaj?), *Oblekel sem* (koga ali kaj?)) in zanikanega rodilnika (na primer: *Na tržnici nimajo* (koga ali česa?), *Nisem oblekel* (koga ali česa?)).

V okviru besedotvorne ravnine učbenik obravnava tvorbo neologizmov in izpeljavo glagolov iz medmetov (na primer *driin-zvoni*), poleg frazeloške problematike pa bi omenila še iskanje sopomenk in protipomenk različnim besednim vrstam.

Eden izmed pglavitnih ciljev po učnem načrtu za osnovne šole z italijanskim učnim jezikom je, da učenci po končani osnovnošolski obveznosti obvladajo predvsem osnovno besedišče slovenskega knjižnega jezika in so pripravljene za vsakdanje sorazumevanje v slovenskem jeziku.

Učbenik *Veselo v slovenščino* je torej usklajen s cilji učnega načrta, otroku pa je vsekakor blizu, saj je urejen njegovi starosti ustrezno. Primeren in zanimiv je tudi za učence tretjega in četrtega razreda, učitelju pa je lahko v veliko pomoč pri obnavljanju že obdelane učne snovi.

Zasnova in realizacija didaktičnega kompleta *Veselo v slovenščino* je za dvojezično področje izredno pomembna, saj skuša italijansko govorečim otrokom na zanimiv način približati slovenski jezik in kulturo.

Avtorici za opravljeno delo iskreno čestitam.

Barbara Baloh

Izola

Kako naj vrnemo smisel uram materinščine?

Ondřej Hausenblas: Vratíme smysl hodinám češtiny?
Praga, samozaložba, 1992.

V roke mi je prišla izvrstna knjiga praškega univerzitetnega profesorja Ondřeja Hausenblasa: Bomo vrnili smisel uram češčine? O njej je v Delu že pisala Jasna Honzak-Jahič. V svoji recenziji je poročala zlasti o zamislih življenjskega jezikovnega pouka, ki so zanimive za našo širšo kulturno javnost. V tem svojem zapisu pa bom skušal predstaviti še nekatere češke ideje o pouku materinščine, ki bi utegnile biti zanimive tudi za učitelje slovenskega jezika.

Po odstopu komunistične vlade leta 1989 se je na Češkem kot marsikje po svetu podrla zasnova šolstva kot najvišjega dosežka socializma. Nekdanje egalitaristične nagibe so v veliki meri zamenjali elitistični. Čehi pravijo, da smo ljudje lahko vsi enako neumni, drugače pa je treba priznati, da zna eden več, drugi manj. Po letu 1989 se jim zdi sprejemljivo, da se vpelje konkurenčnost tako kot na druga področja tudi v šole: poleg državnih šol naj se odpirajo tudi cerkvene in zasebne; namesto učnega načrta za vso državo in uradno potrjenih učbenikov naj se uveljavljajo programi posameznih učiteljev in njihova učna gradiva.

Ondřej Hausenblas meni, naj se šola znebi neživljenjskega akademizma, tj. mehničnega reproduciranja opisa jezikovnega sestava. Šola naj ne bo taka, kot je prav učiteljem, temveč naj ustreza predvsem potrebam učencev in naj iz nje prihajajo za življenje usposobljeni mladi ljudje. Dosedanja šola se je nagibala k reprodukciji znanja, nova šola pa naj si prizadeva razvijati sposobnosti, tj. k doseganju praktične uporabnosti znanja.

Pri urah materinščine je treba razvijati predvsem sposobnost sporazumevanja: navezovanja stikov, govornega in pisnega sporočanja, pogovaranja ob različnih priložnostih ali reševanja sporov. V posebnem poglavju so nadrobno opi-

sani učni cilji pri govorjenju, poslušanju, branju in pisanju.

Naučiti se govoriti in poslušati pomeni: 1. znati govorno izražati svoje misli in počutja v različnih okoliščinah, in sicer tako, da to ustreza poslušalcu in namenu sporočila; 2. znati urediti svoje misli in čustva ter razumevati tudi njihovo navzočnost v govoru drugih; 3. biti sposoben razumeti v govoru tako vsebino kot tudi to, kako se je govornicu posrečilo izraziti okoliščine in namen svojega sporočila.

Naučiti se dobro pisati pomeni znati pisno pregljedno in povezano izraziti vsebino na način, ki upošteva tip bralca in namen sporočila. Naučiti se dobro brati pa ne pomeni samo poznati črke, temveč razumeti vse vrste pisnih sporočil, razumevati njihovo stvarno vsebino in ozadje (razpoloženje in druge okoliščine).

Predvidenih je tudi veliko praktičnih vaj, ki jih učenec rešuje, da se ob tem delu usposablja. Učenec sestavi oglas za krajevni radio, s katerim povabi ljudi na šolsko proslavo; strne diskusijo; poseže v polemiko; oblikuje sklepe, sprejete na sestanku. Primerja tematsko podobna besedila in ugotavlja slogovne ali časovne razlike; primerja televizijsko in časopisno poročilo ali članek v bulvarškem in solidnem tisku; sestavi referat o izbrani temi tako, da razišče literaturo o problemu in zbrano gradivo prilagodi tipu bralca oziroma poslušalca. Napiše razpravo, v kateri razloži, zakaj se z dejanji literarne ali filmske osebe strinja ali ne strinja; sestavi esej o aktualni temi, zasnovan na nasprotujočih si argumentih in čustvenih razmerjih; na podlagi koncepta izdelava čistopis. To je samo majhen del vaj, ki jih lahko črpamo iz češke knjige.

Poučno je opazovati, kako se ujemata ali izključujeta predlagano sporazumevalno naravnano poučevanje materinščine ter dosedanji slovnični in pravopisni pouk. Kljub spremenje-

nim pristopom k pouku materinščine je velikokrat poudarjena nujnost pravopisne ustaljenosti, ker to zagotavlja dostopnost sporočil in nepretrogost v kulturnem razvoju. Tudi različne skladajnskih razmerij so sestavina sporazumevalnega pouka, vendar ne kot sama sebi namenjena dejavnost, temveč kot sredstvo, ki olajšuje razumevanje težjih povedi. Priporoča se ugotavljanje stavčnočlenskih in stavčnoperspektivnih razlik med pomensko podobnimi povedmi, npr. »Ogrizel me je lačen pes« in »Pes, ki me je ogrizel, je bil lačen«. Učenci naj pri novem načinu poučevanja ne bodo spodbujani z zahtevami »napiši pravilno« ali »napiši tako, da ne boš dobil slabe ocene«, temveč s potrebnostjo učinkovitega in popolnega sporazumevanja. Motivacija učencev, posebno v osnovni šoli, naj ne temelji na prizadevanju za razvijanje uma (za »kodiranje možganov«), temveč predvsem na potrebi po izboljšanju sporazumevanja.

Hausenblasova knjiga je napisana z velikim navdušenjem in zbudi v bralcu dosti razmišljanja. Kritičen bralec pa ji lahko v marsičem tudi ugovarja. Ali bo posnemanje zahodnih vzorcev, zlasti britanskega učnega načrta English in the National Curriculum (1990), dalo zanesljivo dobre izide pri poučevanju slovanskega jezika? Slovanski jezik ima vendar veliko bolj razvito morfologijo kot angleščina in je njeno poučevanje tudi potrebno, da učenci obvladajo normo knjižnega jezika. Pri poučevanju slovenščine je nujno posvetiti ustrezno pozornost dvojini, zanikanemu roditelju, namenilniku in

še čemu. Za nižje razrede osnovne šole je usposabljanje v govorjenju, branju in pisanju umevno — ali pa ni v višjih razredih potrebno tudi sistematično obravnavanje slovnice in pravopisa? Seveda se češki avtor možnosti ugovorov zaveda in poziva učitelje, ki se podajajo na pot obnavljanja smisla poučevanja materinščine, naj se med seboj spoznavajo ter si menjujejo učno gradivo, domisleke in izkušnje. Dovzeten je za inovativnost in za kritiko.

V Sloveniji so nove silnice pri pouku slovenščine v marsičem podobne češkim. Tudi pri nas se kaže velika zavzetost jezikoslovcev, didaktikov in učiteljev: v šole prodirajo dognanja funkcijskega in besedilnega jezikoslovja, pragmatike in leksikologije, projektni pouk in ustvarjalno pisanje; učitelji radi obiskujejo pedagoške delavnice; izvajajo različna učna gradiva. Obstajajo pa tudi nagibi, ki so v nasprotju s sporazumevalno naravnanim poukom: lagodno skrivanje za popis jezikovnega sestava, nekritično prevzemanje modnih metodičnih prijemov, zanemarjanje govornega in pisnega sporočanja, čezmerno preverjanje slovničnega znanja s testi (»testomanija«). Po šolah učencem zlepa in zgrda vtejavamo v glavo slovnične definicije, izjeme, spregatve in sklanjatve ter se pri tem zopnosti svojega početja niti ne zavedamo. Vsekakor bi bilo prav, da bi si tako kot učitelji češčine tudi učitelji slovenščine začeli prizadevati za osmišljanje in izboljšanje poučevanja svojega učnega predmeta.

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

PREJELI SMO V OCENO

Janko Glazer, *Razprave — članki — ocene*. Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak. — Maribor: Obzorja, 1993 (i.e. 1994), 1210 str.

Celovski zvon. XII/42. Vseslovenska revija za verska, kulturna in politična vprašanja. — Celovec: marec 1994. 95 str.

Jezik. Časopis za kulturo hrvatskoga književnog jezika. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, god. 41, br. 4, 97-128 str., Zagreb: travanj 1994.

Pavle Merku, *Po našin*, Primo libro di lettura nel dialetto dell' Alta valle del Torre, Udine etc.: 1993, 61 str.

Jezik in slovstvo, Letnik 39, 93/94, št. 7-8

Tajjana Komarova

UDK 808.1-086"19"

ŠIRJENJE BESEDNEGA SESTAVA SODOBNEGA RUSKEGA JEZIKA

Politične spremembe v Rusiji so s seboj prinesle tudi številne spremembe besedišča sodobnega knjižnega jezika, v katerega so vdrle prvine »prostorečija« ali jezika dna; te so v književnosti izgubile velik del svoje moči, ki jo imajo v pogovornem jeziku. Poplava tujege besedja pa je značilna predvsem za gospodarsko in politično terminologijo. Veliko besed je dobilo tudi nove pomena ali pa so se ponovno uveljavila stara poimenovanja iz časov pred revolucijo. V zvezi z vsemi temi pojavi torej lahko govorimo o prenovi slogovnih norm, o poglobljanju nasprotij med visokim in nizkim pogovornim jezikom in s tem o nastajanju novih tipov pogovornega in knjižnega jezika.

Jezik in slovstvo, Letnik 39, 93/94, št. 7-8

Roman Rozina UDK 886.3 SVETINA I. 7 Tibetanska knjiga mrtvih.06

SVETINOVA TIBETANSKA KNJIGA MRTVIH IN POSTMODERNA

Svetinova knjiga mrtvih je dramska prepesnitev istoimenskega tibetanskega besedila, ki je pravzaprav dialog med lamom in umrlim. Svetinova Tibetanska knjiga mrtvih je vpeta v postmoderno paradigmo, ki je še vedno povezana tudi z moderno dobo, vendar pa njena duhovno-zgodovinska osnova ni postmodernistična; v njej se posteksisencializem spaja z neosimbolizmom.

Jeziik in slovarstvo, Vol. XXXIX (1993/94), No. 7-8

Roman Rozina UDK 886.3 SVETTINA I. 7 Tibetanska knjiga mitvih.06

SVETTINA'S TIBETAN BOOK OF THE DEAD AND THE POSTMODERN

Svettina's book of the dead is a dramatic reinterpretation of the Tibetan text with the same title, which is in fact a dialogue between a lama and a dead person. His Tibetan Book of the Dead is set within the postmodern paradigm, which is still connected with the modern age, although its spiritual-historical basis is not postmodernist: in it postexistentialism merges with neo-symbolism.

Jeziik in slovarstvo, Vol. XXXIX (1993/94), No. 7-8

Tatjana Komarova

UDK 808.1-086"19"

**THE EXPANSION OF THE VOCABULARY OF THE MODERN
RUSSIAN LANGUAGE**

Political changes in Russia have caused also numerous changes of the vocabulary of the modern literary language, into which all the elements of 'postorečije' or the language of the bottom have penetrated; these have in literature lost a great deal of their power, which they still have in colloquial speech. A large number of foreign words is especially characteristic of the economic and political terminology. Many words have acquired new meanings or new labels have been reintroduced from the period before the revolution.

In view of all these phenomena we can therefore speak about a renewal of stylistic norms, about the deepening of the contrast between the high and low colloquial speech and thus about the emergence of new types of colloquial and literary language.